СУЧАСНІСТЬ

СІЧЕНЬ 1979 — Ч. 1 (217)

П. КИЛИНА: СПОМИН

Е. АНДІЄВСЬКА: РОМАН ПРО ЛЮДСЬКЕ ПРИЗНАЧЕННЯ

Ю. ТАРНАВСЬКИЙ: ПАРНІ ВЕЛЬОСИПЕДНІ ПЕРЕГОНИ

Ю. КОЛОМИЄЦЬ: ЧОТИРИ ВІРШІ

Б. БОЙЧУК: ДУМКИ ПРО НЬЮ-ЙОРКСЬКУ ГРУПУ

В. ГРИШКО: ШЛЯХ ДО СОБОРНОСТИ

Я. СУСЛЕНСЬКИЙ: ЄВРЕЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВЗАЄМИНИ В ТАБОРАХ І ТЮРМАХ СРСР

"SUČASNIST" — JANUAR 1979
KARLSPLATZ 8/III 8000 MÜNCHEN 2

НАЙНОВІШЕ ВИДАННЯ «СУЧАСНОСТИ»

ЮРІЙ ШЕРЕХ

ДРУГА ЧЕРГА

ЛІТЕРАТУРА. ТЕАТР. ІДЕОЛОГІЯ.

Мюнхен 1978. 400 стор. Обкладинка Слави Ґеруляк.

Книжка відомого літературного і театрального критика і публіциста Юрія Шереха складається з 20 статтей і есеїв. Написані в сорокових і п'ятдесятих роках нашого сторіччя вони охоплюють широке коло тем, від Лазаря Барановича до Уласа Самчука, Олександра Смотрича й Олеся Гончара.

Як зазначує у своїй передмові упорядник збірки Ю. Шевельов, статті показують наростання в українській літературі тем нової людяности й національної гордости, змагання проти накиненого колоніяльного режиму і проти власної провінційности, як також і шукання нових форм у літературі й ідеології, що стали прикметними для кращих людей з поколінь шістдесятих і сімдесятих років на Україні.

Ціна: 12.00 ам. дол.

Замовлення на всі видання "Сучасности" висилати на адреси В-ва:

В Европі:

Sučasnist
Karlsplatz 8/III
8000 München 2
Federal Republic of Germany

у США:

Nina Ilnytzkyj
254 West 31st St. 15th Floor
New York, N. Y. 10001
USA

digitized by ukrbiblioteka.org

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

СІЧЕНЬ 1979
Ч. 1 (217)
РІК ВИДАННЯ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТИЙ
МЮНХЕН

Редактор: Юрій Шевельов.

Заступник редактора: Марта Скорупська.

Редакційна колегія: Вольфрам Бургардт, Анатоль Камінський, Богдан Кордюк, Іван Кошелівець, Василь Маркусь, Кирило Митрович, Аркадія Оленська-Петришин, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний, Богдан Рубчак, Роман Савицький.

Видає: Українське товариство закордонних студій «Сучасність».

Редакція не приймає матеріялів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Усі права застережені. Передруки і переклади дозволені тільки за згодою автора і видавництва. Передруки крайових матеріялів дозволені за поданням джерела.

Резюме статтей цього журналу друкується і реєструється в "Historical Abstracts".

Gemäss dem Gesetz über die Presse vom 3. 10. 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäss der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. 2. 1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien "Sučasnist" e.V.

Karlsplatz 8/III (Telefon 59 46 67)
8000 München 2
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer und für den Inhalt verantwortlich: I. Czornij

Druck: Gebrüder Westenhuber
München 12, Heimeranplatz 4.

digitized by ukrbiblioteka.org

СПОМИН

Патриція Килина

Колись давно, темної літньої ночі,
блискавка дивилася на мене
через вікна спальні,
наче страхіття, наче мандрований мрець
з полум'яними очима.
Й я, дитиною, тремтіла на ліжку
і мало не вмерла із страху.

Але пізніше, коли я мала тринадцять років,
одної темної літньої ночі,
блискавка сіла коло мого ліжка,
на крісло моєї прабаби,
і стала читати мені казки.

Її довгі спідниці мене сліплять.
На пальці вона носить прадавній
жовтий діямант.
Вона мені дає свіжу гілку калини
і білу тигрицю,
каже "Многая літа!"
і цілує мене.

На стіні спальні висить
велике бароккове дзеркало із срібла,
в якім я бачу дні своєї душі,
і дні всіх моїх споминів,
і всі мої ясні страхи,
і всіх моїх полум'яних ангелів,
і всіх товаришів незабутих снів.

Многая літа!
Це моя доля — бути коханкою блискавки.
Це моя доля — бути блискавкою
і сліпити себе, щоб бачити.

РОМАН ПРО ЛЮДСЬКЕ ПРИЗНАЧЕННЯ

УРИВОК

Емма Андієвська

Властиво, Самійло Гаврись так одразу не зауважив, коли саме до їхнього товариства прилучився Віктор Платонович, бо як він постеріг (а постеріг він тієї хвилини, як вони удвох із Худьом на підставі цілком недвозначних ознак дійшли остаточної певности щодо Наумикової невмирущости), отож як він постеріг, що, крім Худя, за їхнім столом "У Медвідку", куди Гаврись частенько навідувався, вряди-годи затягуючи з собою навіть переважно непитущого Худя, аби послухати про його печери, що служили за барометр світових подій, як він постеріг, що на нього, Гаврися, дивиться незнайоме кінське обличчя, Самійло уважніше глянув на непрошеного гостя й спитав, хто він, — на щó у відповідь запитаний приємним, трохи захриплим баритоном відрекомендувався Віктором Платоновичем Кентавром, — прізвище, яке напевне не зачепило б Самійлового вуха, якби він раптом на свій не абиякий подив, оскільки він, Гаврись, випив лише кухоль пива та маленький коньячок і в його голові панували ще повна ясність і порядок, якби він раптом не вгледів, що Віктор Платонович ззаду з-під піджака вилискує величезними гнідими крижами, котрі спочивають на трьох стільцях, що їх йому вже встиг принести догідливий кельнер.

— Як же це ви так — серед міста із, даруйте, голим задом? — не втримався Самійло, показуючи пальцем на вгодований кінський тулуб свого нового співрозмовника, але Віктор Платонович запевнив його, що це дрібниця, мовляв, спереду в нього висить краватка, ну а ззаду — він уже звик, та й, властиво, в місті, де стільки всякого наброду шалається, на нього найменше звертають уваги, двадцяте століття голим задом не здивуєш. А втім, як і звертають, на це нема ради, бож він — від народження — кентавр.

— Кентавр? Самійло підніс був правицю, щоб ляснути Віктора Платоновича по клубах, однак вчасно стримався.

— А пиво п'єте? Чи коньяк?

Перший уривок з "Роману про людське призначення" був друкований у "Сучасності" в березні й квітні 1976. Авторка далі працює над твором. — *Ред.*

digitized by ukrbiblioteka.org

— Якщо ви замовите на свій рахунок. У мене фінанси — самі розумієте.

— Ви часто задибуєте до "Медвідку"?

— Покійний Петрусь Саламаха, нехай йому земля пером! — ми з Петрусем товаришували ще з Києва від часу Визвольних Змагань, тобто точніше, як Четвертим Універсалом проголосили самостійність України, бо мене тоді на радощах ледве не перемололи на ковбаси, Петрусь в останню мить вирятував, — ну і, звісно, перегодя разом пішли й на еміґрацію, — отож, покійний Петрусь Саламаха і привчив мене сюди заходити, ми тут не один кухоль розпили, а тепер за звичкою я інколи й заглядаю до "Медвідку", коли, самозрозуміла річ, трапляється відповідне товариство, де можна себе почувати зовсім вільно.

Певна річ, що саме в окресленні їхнього нового співрозмовника означає "зовсім вільно", тоді ще ні Самійлові Гаврисеві, ні Тимофієві Худьові і втямки не було, та й звідки в них узялося б знаття, що після другого кухля і трьох келішків коньяку Віктор Платонович, який, здавалося, без жадного галасування, здолає вицмулити ціле барило доброго спотикача, після такої дрібнички заходиться не лише щосили іржати на весь "Медвідок", а й вигарцьовувати, перекидаючи столи з вигуком: "Ще не вмерла Україна!" — і Худьові коштуватиме не абияких зусиль, щоб стримати їхнього компаньйона не тільки "У Медвідку", а й на вулиці, де Віктор Платонович усю дорогу до Худьового помешкання пориватиметься висмикувати з бруку каменюки аби потрощити вікна всім, хто ледачо спить, замість стояти на чатах миру, добра й справедливости так, як це все своє життя стояв Петрусь Саламаха, його, Віктора Платоновича, найщиріший приятель, відходу якого не замінить ніщо на світі, навіть Худьові розповіді про печери, що про них без угаву, ледве встигаючи відскакувати набік від копитів Віктора Платоновича, допитувався Самійло Гаврись.

А допитувався він так наполегливо з тієї простої причини, що йому, Гаврисеві, йшлося, звісно, не про ті, до найменших закутин знані з Худьових розповідей печери: Вітрову біля села Коралівки, де Худьо провів дитинство до тієї днини, коли його батько, заможний господар, який і слухати не хотів про синові забаганки вчитися, готуючи старшого сина на ґазду, ставши свідком, як його замріяний Тимофій, орючи, заїхав на сусідове поле, не постерігши межі, відбатожив свого непутящого нащадка, аж той пролежав, не підводячися, півтори доби, а тоді, впакувавши на полудрабок власну кров, що не мала жадного потягу до землі і тому ніколи й не могла бути добрим господарем, сам відвіз сина до міста, звідки Худьо вже рідко приїздив додому, хоча так само, як і раніше, опинившися на селі, одразу ж біг оглядати печери, свої, як він висловлювався, єдині, справжні посілості, — Вертебу

чи Млинівську, де, як це Худьо роз'яснював Гаврисеві, викладаючи йому свою теорію печер, він, Худьо, вперше збагнув (не виключене, що цьому деякою мірою сприяло й те, що він заблудився був у ґалерії, з якої два дні не міг знайти виходу), що найдовші, найсліпучіші й настрашніші печери пролягають не у вапнякових породах, а в людській свідомості, — із чим Гаврись одразу ж погоджувався ще тоді, коли Худьо вперше заговорив до нього на цю тему, подибавши в Гаврисеві відданого прихильника, який на власну руку почав користуватися Худьовими розповідями про печери, як гороскопом, — а про ті мандрівні, як піски, печери, котрі, за Худьовим визначенням, щомиті виникають у людському мозку, підміновуючи або, навпаки, оновлюючи культури й перебіг світових подій, від чого, самозрозуміла річ, залежала не лише доля всього людства, а й Гаврисева, і тому він, Самійло, й мусів тепер докладніше розпитати Худя, аби використати найсприятливішу констеляцію, згідно з якою майбутнє пливло б не диким самопливом, а бодай згрубша окресленими берегами, бож Худьові розповіді про печери, крім прояснювати мозок, сповнювали його, Гаврися, ще й подиву гідною певністю: те, що він чинить, доцільне, а саме такої певности він тепер і потребував, перш ніж ступити на путівець, в кінці котрого то звабливо, то загрозливо бовваніла Оксана Несійжито з двома малими дітьми, Устимком і Денисиком, які зовсім не боялися чужого дядечка й наввипередки квапилися, сопучи, видряпатися гостеві на коліна, щоб спробувати відірвати йому, Самійлові, вухо, хоча досі Гаврись і в гадці не мав одружуватися, та ще й з удовицею, нехай і привабливою, наче йому забракло гожих дівчат, — тільки Віктор Платонович ніяк не давав Худьові зосередитися, бо саме тоді, як Худьо його нарешті сяк-так уговтав і на втіху Гаврися заговорив про печери, — саме тоді й виявилося, що Віктор Платонович, гарцюючи, загубив дві задні підкови, без яких він, мовляв, не годен ступити й кроку, адже як він і далі ходитиме по клятій бруківці без підків, він собі до щиколодок позбиває ноги, а що ноги — не молочні зуби, на місці котрих відростуть нові, ліпші, то він, Віктор Платонович, довіку лишиться калікою, чого, звісно, ні Худьо, ні Гаврись не могли допустити, а тому серед ночі й заходилися шукати по всій Празі коваля, якого врешті-решт у глухому завулку десь на околиці таки знайшли й безнастанним гупанням у двері змусили підвестися з ліжка та відчинити кузню, проте коли коваль, трохи прочумавшися, зауважив Віктора Платоновича, він зчинив крик, що до нього привели сатану й відмовився впустити їх до середини попри наполегливі благання, а тоді вже й погрози Худя й Гаврися, котрим чи не довелося б так і відійти, нічого не домігшися, якби Худя не осяяла рятівна думка спонукати Віктора Платоновича аж тричі перехреститися, аби нетямущий Гефестів нащадок повірив,

digitized by ukrbiblioteka.org

що їхній приятель не сатана, а таки Боже створіння, після чого переляк коваля дещо влігся і він усіх трьох упустив до кузні і навіть розпалив горнило, але, глянувши на перекошену модну краватку Віктора Платоновича, тут же пожбурив геть від себе обценьки і заявив, мовляв, ліпше йому зараз упасти трупом, ніж підковувати коня, котрий, не знати, чи кінь, чи людина, що вже сама собою надто підозріла обставина, внаслідок якої його, коваля, ще, бува, притягнуть до кримінальної відповідальности, а він, як це на його місці вчинив би й кожний, не бажає собі додаткових клопотів, — відмова, котра однак не завадила справі, оскільки Гаврись, який ще малим кохався в конях, разом з іншими сільськими хлопцями випасуючи й вартуючи норовистих тварин, хоч і давно відбіг практики, досить вправно набив Вікторові Платоновичу підкови, і, коли вони утрьох уже в доброму настрої вийшли з кузні, їм услід ще довго дивився коваль, котрому Віктор Платонович, перш ніж зникнути за рогом, а, головне, воліючи підбадьорити надто полохливого сараку дещо суттєвішим свідченням, аби остаточно унедійснити сумніви, чи нічні відвідини в кузні трьох друзів йому не привиділися від зайвого келішка чи поганого сну, помахав рукою і, грімко заіржавши, залишив на брукові купу кінських кізяків, до яких наступної днини коваль водив усіх сусідів, схвильовано оповідаючи про свою нічну пригоду, хоча з кінських кізяків, звісно, не видно було, що їх залишив кентавр.

ПАРНІ ВЕЛЬОСИПЕДНІ ПЕРЕГОНИ

Юрій Тарнавський

Перегони відбувалися в критім вельодромі. Вельодром був великий. Він був модерний. Трек містився по середині вельодрому. Трек відділяла від глядачів перегородка. Перегородка простягалася від долівки до стелі. Перегородка була прозора. Вона була груба. Вона не пропускала звуку. Вона була поляризована. Вона тому елімінувала блиск. Вона була пластикова. Перегородка мала брунатне забарвлення. Це було наслідком поляризації. Стеля над треком була чорна. В стелі були отвори для продуву, світла́ та голосники. Пересічна довжина доріжки була двісті метрів. Трек був прямий з двох боків. Він був круглий з двох інших боків. Трек мав нахил. Кут нахилу був тридцять шість ступенів. Зовнішній край треку був два метри вище ніж внутрішній. Доріжка була дерев'яна. Вона була з тонких дощок. Вони були дуже гладкі. Вони не були сковзькі одначе. Вони були жовтаві. На початку одних із закрутів була намальована лінія. Вона була червона. Це був старт і фініш кола. По середині треку стояв фотоапарат. Фотоапарат був автоматичний. Сочка фотоапарату була наставлена вздовж лінії. Фотоапарат числив оббіги. Фотоапарат теж робив зняток фінішу. Фотоапарат знімав на телестрічку. Над треком містилася таблиця. Таблиця показувала число закінчених оббігів. Таблицю було добре видно з вищезгаданої лінії. По середині треку була площадка. По середині площадки були двері. На трек входилося крізь ці двері. Двері тримано замкнені під час перегонів. У площадці теж були отвори для продуву. Це поліпшувало вентиляцію над треком. Площадка була покрита ґумою. Ґума була досить тверда. Вона була чорна. Перегони були частиною олімпіяди. Перегони були між двома командами. Команди були французька та японська. Членами французької команди були П'єр Ляпуент і Ґастон Фрежюс. Капітаном французької команди був П'єр Ляпуент. Членами японської команди були Гоїчі Унетані та Фред Мішімура. Капітаном японської команди був Гоїчі Унетані. Однострій французької команди складався з темносиньої трикотової сорочки, яскраво червоних трикотових штанців, білих шкарпеток, і білих черевиків. Однострій японської команди складався з білої трикотової сорочки, білих трикотових штанців, білих шкарпеток і білих черевиків. Всі змагуни, крім Ґастона Фрежюса, мали на головах шкіряні шоломи. Шоломи були чорні. Вони були

Український варіянт англомовного ориґіналу.

digitized by ukrbiblioteka.org

майже однакові. Члени японської команди мали на руках рукавиці. Рукавиці були без пальців. Рукавиці були шкіряні. Вони були білі. Змагуни мали числа на спинах та лівім краю лівих ногавиць штанців. Числа на спинах були багато більші, ніж числа на ногавицях. Числа були чорні на білім тлі. П'єр Ляпуент мав число 431. Ґастон Фрежюс мав число 137. Гоїчі Унетані мав число Х63. Фред Мішімура мав число 487. Французька команда мала білий вельосипед. Японська команда мала яскравочервоний вельосипед. Колір вельосипеда був ясніший, ніж червоний колір в одностроїй французької команди. Перегони відбувалися в протилежний бік до руху сонця. Перегони полягали в тім, що кожна команда робила десять оббігів треку. Перегони не були на час. Тому то в тім типі перегонів приблизно перших вісім оббігів проходять досить поволі. Під час тих оббігів команди стараються здобути перевагу в положенні відносно суперника. Команди випереджують одна одну. Команди звичайно посуваються з одного боку доріжки на другий. Це значить, що команди посуваються вгору та вниз. Це звичайно відбувається періодично. Команди тоді схожі до маятників. Це надає перегонам ґрації. Десь приблизно під час восьмого оббігу одна з команд старається випередити свого суперника. Тільки тепер починаються справжні перегони. Команди посуваються з максимальною швидкістю. Команди посуваються тоді з дуже високою швидкістю. Якщо команда, що знаходиться в цей час попереду, посувається заскоро, вона втомиться. Друга команда тоді виграє. Щоб друга команда виграла, вона мусить бути багато сильніша, ніж перша. Це тому, що друга команда мусить об'їхати першу команду, щоб її випередити. Це значить, що друга команда мусить пробігти більше віддалі, ніж перша команда. Перша команда тому звичайно виграє. Під час цих перегонів команди зробили кілька пробних оббігів по доріжці. Командам тоді наказано їхати одна побіч одної. Це зроблено через гучномовці. Оббіги почали числити, коли команди переїхали старт та фініш кола. В цю мить японська команда знаходилася нижче французької. Числа оббігів подавано крізь гучномовці в додатку до показування їх на таблиці. Команди поводилися нормально під час першої частини перегонів. Здавалося, що команди посувалися дуже поволі. Здавалося, що команди не посувалися скоріше, ніж під час пробних оббігів. Тому здавалося, що команди все ще робили пробні оббіги. Здавалося, що командам не залежало на перегонах. Це здавалося особливо тоді, коли команди їхали одна за одною. Вони виглядали, одначе, дуже ґрацийно, посуваючися з одного боку доріжки на другий під час взаємного минання. Команди виглядали тоді, як маятники. Починаючи з половини шостого оббігу команда, що знаходилася попереду старалася блькувати команду, що позаду, посуваючися з

одного боку доріжки на другий в той сам час, що команда, що позаду. В наслідок цього команда, що позаду, не минала команди, що попереду, продовж довгого часу. Команда, що знаходилася найбільше часу попереду відтоді була японська. На початку сьомого оббігу японська команда знаходилася попереду. Японська команда була попереду продовж більшости шостого оббігу. Французька команда не старалася минати японську продовж цього часу. Здавалося, що французькій команді не залежало на цім. Здавалося, що французька команда уважала себе за побиту. На початку сьомого оббігу, одначе, французька команда переїхала на вищий бік доріжки. Японська команда зробила те саме. Французька команда переїхала тоді на нижчий бік доріжки. Японська команда знову зробила те саме. Обидві команди повторили це ще три рази. В той час вони знаходилися при кінці сьомого оббігу. В дану мить команди знаходилися по середині другої прямої частини доріжки. Команди знаходилися яких дві третіх ширини доріжки від низу. Французька команда тоді переїхала на низ доріжки. Команда зробила це надзвичайно швидко. Вона майже впала прямовисно. Рух цей виглядав дослівно як блискавка. Це здавалося особливо так у наслідок прямовисного напряму руху. Рух теж виглядав, як напад гадюки. Гадюка здавалася коброю. Рух був надзвичайно ґраційний. Здавалося, що ґрація руху полягала в його скорости та напрямі. Скорість та напрям здавалися відповідними гладкості мармурової статуї, наприклад. Скорість та напрям теж здавалися відповідними блискучості такої статуї. Схожість до блискучости була частинно спричинена схожістю руху до блискавки. Їдучи, французька команда минула японську. Французька команда переїхала майже до самого краю доріжки. Французька команда продовжувала тоді посуватися вздовж краю доріжки. Японська команда була ніби здивована вчинком французької. Японська команда продовжувала посуватися в тім самім напрямі. Це тягнулося ніби дуже довго. Це тягнулося ніби кілька секунд. Це тягнулося в дійсности менше ніж секунду одначе. Японська команда послідувала тоді за французькою. Японська команда теж почала посуватися скоро. Французька команда посувалася дедалі скоріше. За кілька секунд французька команда посувалася надзвичайно скоро. Команда посувалася, мабуть, зі швидкістю яких шістдесят п'ять кілометрів на годину. Протягом якогось часу японська команда наближалася до французької. В одну мить після випередження японської команди французька команда знаходилася яких двадцять метрів попереду японської. Вкінці японська команда наблизилася до яких п'яти метрів від французької. Ноги членів обох команд рухалися в унісон. Ноги рухалися дуже скоро. Вони ніби рухалися механічно. Ноги здавалися механічними приладами, подіб-

digitized by ukrbiblioteka.org

ними до поршнів. Рух ніг здавався таким ґраційним, як рух випередження французькою командою японської. Те саме стосувалося до швидкости обох команд. Обидва ці факти ніби стосувалися особливо до французької команди. Це було помимо того, що обидві команди посувалися приблизно з тою самою швидкістю. Це було тому, що французька команда була попереду. Японська команда наблизилася найближче до французької під кінець восьмого оббігу. Японська команда залишилася на тій самій віддалі за французькою продовж більшости дев'ятого оббігу. Японська команда тоді ніби попала в розпуку. Команда почала приспішувати. Команда почала посуватися вгору по доріжці. Японська команда очевидно хотіла цим способом випередити французьку. Французька команда одначе теж почала приспішувати. Віддаль між двома командами зросла до яких вісім метрів. Це було наслідком того, що японська команда проїхала більше віддалі, посуваючися вгору по доріжці. Японська команда ніби здала собі справу, що зусилля її були марні. Здавалося, що японська команда вирішила, що зробила помилку. Команда тоді переїхала на нижній бік доріжки. Команда почала старатися відзискати втрачену віддаль. Це було приблизно в середині десятого оббігу. Французька команда продовжувала прискорювати одначе. Вона посувалася майже неймовірно скоро. Здавалося, що вона не могла посуватися скоріше. Вона продовжувала прискорювати одначе. Віддаль між двома командами продовжувала зростати. Французька команда так досягнула лінію старту й фінішу кола. Французька команда переїхала лінію яких дванадцять метрів попереду японської. Переїхавши лінію, обидві команди почали сповільняти. Французька команда їхала вгору по доріжці, роблячи це. Японська команда продовжувала посуватися вздовж краю доріжки. Французька команда сповільнювала більше, ніж японська, одначе. Приблизно по середині другої прямої частини доріжки японська команда майже дігнала французьку. В цю мить французька команда посувалася дуже поволі. Колеса французького вельосипеда тому не тиснули дуже сильно на доріжку. В наслідок цього тертя між колесами та доріжкою не було дуже високе. Французький вельосипед тому почав сковзатися вниз по доріжці. Вельосипед упав на доріжку. Французька команда теж упала на долівку. Французькі вельосипед та команда продовжували посуватися в тім самім напрямі. Вони теж почали сковзатися вниз по доріжці. Японська команда минала французьку саме в цей час. Французькі вельосипед та команда зударилися з японськими. Японські вельосипед та команда впали на французьких. Обидва вельосипеди та команди тоді продовжували сковзатися в попереднім напрямі. Вони теж продовжували сковзатися вниз по доріжці. Вкінці вони досягнули

площадки посеред треку. Вони всі тоді почали котитися. Вельосипеди та чоловіки перемішалися вкупу. Катастрофа видавалася поганою. За кілька секунд після цього двері посеред площадки відчинилися. Хтось очевидно йшов на поміч змагунам. У вельодромі були можливості фільмувати перегони. Фотоапарати містилися в спеціяльній кімнаті. Кімната ця містилася за пластиковою перегородкою. Перегони передавалися телебаченням.

Дружина Ґастона Фрежюса слідкувала за перегонами на телевізорі. Вона знаходилася в місті, де відбувалися перегони. Вона була в готелі. Її звали Марі-Франс. Марі-Франс було двадцять три роки. Вона була красива. Вона була середнього росту та будови. Її волосся було просте. Волосся було обтяте стилем пажа. Волосся було чорне. Шкіра обличчя Марі-Франс була ясна. Її чоло було високе. Воно було випукле. Брови Марі-Франс були тонкі. Вони були вигнуті луками. Вони були підголені. Вони теж були мальовані. Вії Марі-Франс були довгі. Її очі були карі. Її ніс був прямий. Він був тонкий. Він був середньої довжини. Уста Марі-Франс були повні. Вони були червоні. Вони теж були мальовані. Груди Марі-Франс були досить малі. Марі-Франс була зодягнена в халат та капці. Халат був довгий. Халат мав високий комір. Халат мав довгі рукава. Рукава були широкі. Халат мав дві кишені. Вони були квадратові. Вони були досить великі. Вони були спереду. Кишені були на рівні стегон. Халат застібався на засувку. Засувка була посередині. Халат застібався від рівня колін вгору. Халат був трикотовий. Сам халат був темносиній. Кишені були яскраво червоні. Засувка була пластикова. Вона була біла. Капці були м'які. Капці прилягали до ніг, як рукавиці до рук. Капці були вінілові. Вони були білі. Марі-Франс мала обручку та годинник. Обручка була досить широка. Вона була циліндрична. Вона була пластикова. Вона була біла. Обручка була на четвертім пальці правої руки. Годинник був електронічний. Пасок, пряжка, коробка, циферблят та стрілки годинника були пластикові. Пасок був м'який. Пасок, пряжка, коробка та циферблят були прозорі. Циферблят був приблизно того кольору, що сам халат. Колір був світлячий, одначе. Цифри на цифербляті були того самого кольору, що кишені халата. Стрілки були білі. Годинник був на правій руці Марі-Франс. Марі-Франс сиділа на кріслі. Крісло мало форму витятого келиха. На кріслі була подушка. Подушка була кругла. Крісло було пластикове. Покриття подушки було вінілове. Подушка була набита ґумовою губкою. Губка була в однім куску. Крісло було біле. Подушка була приблизно того самого кольору, що кишені халата. Марі-Франс пила щось саме в той час. Напиток знаходився в циліндричній посудині. Посудина була висока. Вона була пластикова. Вона була біла. Напій складався з молока, джину, цукру та льоду. Напій був теж білий. Напій звався "Білий

digitized by ukrbiblioteka.org

тандем". ("Тандем" значить парний вельосипед.) Посудина була на дві третіх повна. Марі-Франс тримала посудину в правій руці. Долівка в кімнаті була вкрита килимом. Килим був грубий. Килим був того самого кольору, що кишені в халаті. Марі-Франс сиділа яких три метри від телевізора. Телевізор був кольоровий. Він був досить великий. Він був кубічний. Коробка телевізора була пластикова. Пластик був того самого кольору, що сам халат. Телевізор мав чотири ноги. Ноги ішли від коробки під незначними кутами. Ноги були з рурок. Рурки були тонкі. Вони були хромовані. Марі-Франс не рушалася продовж майже цілих перегонів. Вона сиділа рівно. Її ноги були вкупі. Рука з напоєм лежала на правім стегні. Друга рука лежала в подолку. Руки не доторкалися. Халат звисав елеґантними складками з колін Марі-Франс. Її ноги виставали трошки з-під халата. Права нога виставала трошки більше, ніж ліва. Марі-Франс оживилася, коли французька команда минула востаннє японську. Її лице зарум'янилося. Марі-Франс стиснула ліву руку в кулак. Марі-Франс піднесла ліву руку з подолка. Марі-Франс махала лівою рукою вгору і вниз. Марі-Франс говорила до такту руху лівої руки. Марі-Франс заохочувала французьку команду. Марі-Франс закричала з радости, коли французька команда виграла. Марі-Франс фізично трохи відпружилася тоді. Марі-Франс опустила ліву руку назад у подолок. Коли французька команда впала, Марі-Франс фізично напружилася знову. Марі-Франс зблідла. Її очі розширилися. Її рот розкрився. Марі-Франс крикнула, коли обидві команди полетіли на середину треку. Марі-Франс піднесла ліву руку до уст. Марі-Франс зігнула пальці лівої руки. Марі-Франс притиснула щиколодки пальців до уст.

ЧОТИРИ ВІРШІ

Юрій Коломиєць

ХРАМ У ВЕЛЗІ

Він був ровесником
Адама,
невдала пам'ять, —
душогуб...
Задушений дощами
камінь,
амінь і безхребетний
вуж.

До нього вже не йдуть
на прощу —
запросто стіни
поцвіли,
і цвіркуни восковим
мощам
сучать у черепах
нитки.

А рано зайда згубить
очі,
очистить гроші
до гробниць
і пограбує совість
прощі
восковим фотом мертвих
лиць.

ВЕЧІР

Сорочка біла рвала
квіти.
По дроті сонце йшло
додому
і сльози верб пустили
віти,
до піл самісінького
долу.

digitized by ukrbiblioteka.org

Цей вечір той
як дівчина,
і хвартух всю спокусу
криє,
і тиша ця іще не вінчана
на сором склала
крила.

ЧИН САМОТНОСТИ

Як перестій пу́стого
льоху,
як без вікон стіни
у місті,
як пульсу у мертвого
трохи,
як зношені звуки
у пісні.

І скроні як гільзи
очахлі.
І пальці костриці
берези.
І дума самотністю
пахне.
І ночі занадто
тверезі.

Як сон павука до
підлоги
нагнеться тере́зів
штельвага,
і руки самотність
підложить
навченими рухами
мага.

Як яма скорбот
домовин
загробна покотиться
тиша.
Хтось злий із ночей
поробив
футляри, де вироки
пишуть.

Де духи із скарбами
крил

розірвуть печатані
груди,
і звуками бісовських
сил
затруситься стін
білі губи.

Почуєш із нір
голови
печучку очей
і повік.
Як духи слизькі
павуки
опустять із стелі
твій вік.

Як пахви переполоху
сполощуться
очі у просі,
а місяць
лиш жевріє трохи
в пустім
перестоянім
льосі.

ЧЕРНЕТКА ІЗ БІОГРАФІЇ

Під Кобиляками
на святого Юра
гнали худобу
на росу.
Кажуть: для годиться,
від злої личини,
на гаразд,
на добрий подій.

Кукіль не сходив
ще у житі.
Повитуха
нашептала
живого срібла
у вухо
і положила мене
під мальованим
сволоком.

Тоді вже не було
дідів на призьбі,

digitized by ukrbiblioteka.org

не було молозива
у добузівки,
не було плоду
у саду,
не було скрині
із Мамаєм на ляді,
не було рушників
із птахами
життя,
не було прогоничів
у глибоких
віконницях.

Батько у червоних
шараварах
танцював
по всій Полтавщині
із Лікандрою,
а дід Василенко
стругав ложки
(це по матері),
й ополоники.

Кінчили революцію.
Почали голод.
Конфіскували груди
у матері.

Лишився образ
на покуті
переляканих очей
святого Миколая.

Я жив солодом
клена
і постом
пустих долонь
матері.

Батько закопав
хліб
під червону долівку
і втік
у безсвіт.

Його усі святі
перенесли
у дивний світ,

де всі
новонароджувались
із лантухами
на плечах;
тут навіть
Ісус Христос
був житнім елеватором.

Мати ворожила
цілу ніч
воском по воді
і свічками
у дванадцяти
дзеркалах
всіх апостолів.

Виворожила світ
у якому жив
батько
і думав про
закопаний
хліб.

Тричі сходило
сонце
і тричі заходило
сонце.

Мене мати принесла
у замерзлій
простині на
плечах,
де іржали
залізні коні
і не ховали людей
на цвинтарі.

Так хочеться
із кимсь
поговорити
про "голод".

Сходили сонця
кожного дня
на базарі,
а я вже вмів
просити хліба.

digitized by ukrbiblioteka.org

Мати пряла,
пряла ремінь
коромисла,
яке зливалося
із ободом місяця
біля колодязя
і бідоном молока
на базарі.

Коли заходило
сонце
приходили люди
у шкіряній
палітурці
і мацали килим
натканий із тонкого
поту.
Кололи безвинне
долівки
червоне тіло.

Батько був стіною, —
по ньому плавали
мандрики білої
глини,
а мати говорила
до свого Бога.

Люди
у шкіряній палітурці
не знайшли картопляної
лушпини,
яку мати заховала
у пазуху переполоху
і гроші у припічок
відкіля ми із братом
прийшли.

Тоді батько
віддав світові
тіло,
а нам дав
скатертину білу
і сказав:
застеляйте нею
світ
він колись
буде кращий.

Декілька думок про Нью-Йоркську групу і декілька задніх думок

Богдан Бойчук

І. Ґенерація, що прийшла до голосу в половині 50-их і на початку 60-их років, виявилася неспокійною і динамічною в усіх майже ділянках життя. Тяжко знайти на це переконливі причини, бо хоч переакцентована відлига на Україні, наприклад, могла б поверхово пояснювати творчу динаміку шестидесятників (у що я не дуже вірю), але на заході, у випадку Нью-Йоркської групи, були всі причини, щоб енерґія молодих людей ішла на влаштування місця в новому житті і світі, а не на творчість, яка не мала особливих перспектив. Думаю, що після Другої війни були далеко глибші причини, внутрішні і зовнішні, на творче піднесення, були вони і в 50-их роках, — але ті ґенерації проходили, не лишаючи помітного за собою сліду. Піднесення і спади в літературному (та не тільки) процесі — явища непоясненні, як непоясненне кожне творче чудо чи відсутність його.

Нью-Йоркську групу треба було б розглядати, як рух, як енерґію, що проникала різні шари тої ґенерації, що почала ставити свої перші сліди десь 1955 року. Насправді був це спільний хід в одному спільному напрямку, була це певна інтелектуальна співзвучність і певна творча взаємність цілої ґенерації. Бо Богдан Певний та Ігор Соневицький були напочатку настільки причетні до цього руху, як і Віра Вовк чи Женя Васильківська. Згодом малярі Юрій Соловій, Любослав Гуцалюк, Слава Ґеруляк і Аркадія Оленська-Петришин були в центрі названого руху, як і Юрій Тарнавський, Богдан Рубчак і Патриція Килина. До численних контроверсійних полемік прикладалися часто такі різних ділянок люди, як Ярослав Пеленський (історик), Володимир Петришин (математик), Володимир Нагірний (соціолог) — згадуючи лише декількох для прикладу. Сама наліпка "Нью-Йоркська група" прищепилася пізніше, восени 1958-го року, коли Юрій Тарнавський, Патриція Килина і автор цієї статті рішили видавати річник поезії і графіки "Нові поезії" і придумали собі таку видавничу фірму. Ця назва згодом уживалася в звуженому (тому не зовсім правильному) сенсі для окреслення групи поетів: Емми Андієвської, Віри Вовк, Жені Васильківської, Патриції Килини, Юрія Тарнавського, Богдана Рубчака і Богдана Бойчука, — так

digitized by ukrbiblioteka.org

званої первісної сімки. Саме в такому сенсі я буду говорити про Нью-Йоркську групу, тобто лише про первісну сімку, і лише про те, що вони внесли *нового* в українську поезію, — не даючи індивідуальних оцінок за величиною, а встановлятиму лише положення за шириною.

Тут відразу треба зазначити, що існувала тільки *група* приятелів (близьких і далеких), — не було ніякої організації, не було статутів, ні зборів, ні управ, ні навіть маніфестів Нью-Йоркської групи. Чинником єднання була спільна настанова, що кожний поет мусить іти окремо індивідуальною дорогою, виявляти власний внутрішній світ (що є стилем) і в тому сенсі бути *інакшим,* сучасним, модерним (звичайно, кожний мав свою окрему поставу до модернізму і розуміння його). Була в усіх теж спільна потреба повної свободи творчости; всі згадані поети категорично відпихалися від концепції "служіння народові", бо роля письменника, вважали, не є служити, а формувати літературу того народу, тобто частинно формувати сам народ; відкидали вони теж "самозрозумілу" тоді концепцію, що в трудні історичні часи поневолення, український поет не може "дозволяти собі" на всякі експерименти і "забави", а мусить бути співзвучний до потреб доби, тобто української "доби"; вони радше приймали, що український поет *мусить* "дозволяти" собі все, що робили і роблять поети всіх країн і всіх часів. Боротьба з цими "принципами" призводила Нью-Йоркську групу до осамітнення, до ізоляції, бо принципи ці користалися загальною пошаною, їх бо встановили в українській літературі такі величини, як Іван Франко і Леся Українка, і ніхто не оплакував тієї долі, що Франко не міг "дозволити собі" триматися рівня "Зів'ялого листя", а Леся Українка в поезії "не дозволила собі" навіть піднестися близько того рівня. Це були фальшиві настанови. Не знаю, скільки користи вони дали народові, але знаю, що літературі вони спричинили багато некористи.

В час постання Нью-Йоркської групи діяли ще дві інші групи: "празька" група, творчість якої була тоді живою і широко діяла (три чільні поети тієї групи — Маланюк, Стефанович і Лятуринська — жили в той час і творили); та група шестидесятників.

Ю. Ш. у статті "Віднайдення дому" (Сучасність, 1978, ч. 6) твердив, що поети празької групи "вимріяли собі свою Україну, що її ніколи ніде не існувало", а окремо в розмові він ще уточнив, що ці поети почували своїм обов'язком жити в тій своїй створеній Україні. Таке твердження спершу викликає багато застережень, бо це означало б посвяту і зречення індивідуальности даного поета в ім'я спільности світу чи спільности ідеалів — не менше, ні більше. А вистачає побіжно лише глянути на таких "близьких" поетів, як

Ольжич і Лятуринська, щоб усвідомити, які вони стилістично далекі. Це в ще більшій мірі стосується до Маланюка і Стефановича, не говорячи вже про зовсім відмінного від усіх них Юрія Липу. Але спільність світу, без сумніву, існувала, і такі поети, як Ольжич і Теліга, заплатили дуже дорогу ціну життя за той свій світ, за ту *свою* Україну. А така дорога ціна колеґ мусіла зобов'язувати тих, що осталися живими (про це, наприклад, говорять марення і вірші Стефановича про Ольжича). Мусіли бути теж індивідуальні компроміси і гальмування певних творчих гонів. Так, наприклад, Стефанович ніколи не розвинув своєї поганської природи, про яку сам наприкінці життя говорив; як Маланюк ніколи не виявив своєї софістиковано-богемської натури. Врятувало празьку групу від спільної шабльоновости, мабуть, те, що той їхній світ був для кожного з них частково справжнім, і те, що кожний з них (з винятком, може, Теліги) посідав значний талант, який перемагав і виходив назверх, без уваги на логічно прийняті рамки. Мало того, одним з найбільших досягнень празької групи було те, що вони звертали увагу на унікальність і вишуканість форми, і таку цінну традицію вщепили в процес розвитку української поезії на Заході.

Роля шестидесятників була значно меншою. Після майже загального опустіння в українській радянській поезії (від 30-их років починаючи), шестидесятники відрухово кинулись назад, до високих поетичних традицій 20-30-их років, та до криниці фолкльору, як вони це звали, щоб встановити собі *справжній* ґрунт, щоб привернути *справжність* і *правду* в поезію. Тому новаторами вони в повному сенсі не були (щойно молодша ґенерація шестидесятників — Голобородько, Калинець і ін. — звертала на це більшу увагу).

Обидві групи празька і шестидесятники — діяли в той час не так на естетичній площині, як на патріотично-емоційній. Цей процес теж відштовхував Нью-Йоркську групу, яка відмовлялася діяти на такій площині, до осамітнення. Але це була низька ціна, яку поети Нью-Йоркської групи мусіли платити, за такі високі скарби. як справжня свобода творчости (навіть від рідної патріотики), рішення на модернізм і експеримент, свобода від всякого служіння і повна незалежність від читача.

II. Поети Нью-Йоркської групи, на відміну від празької, не творили собі спільного світу, хоч можливість така і до певної міри потреба, після повоєнної затрати ґрунту, існували. Такий світ могли вони створити і в площині естетичній (модернізм), і в площині філософській (екзистенціялізм). Поети ці вибрали, натомість, відцентричну настанову, творячи собі окремі індивідуальні світи. Не відчували вони і потреби повертатися

digitized by ukrbiblioteka.org

назад, як шестидесятники. Вони досить декларативно (дехто сприймав це як зарозумілість) починали *від себе.* І не було в цьому нічого дороґативного, бо кожна справжня дорога в творчості мусить скорше чи пізніше початися від себе. Наслідком таких щасливих виборів чи рішень, поети ці (після і поруч Вадима Лесича і Василя Барки) майже одинокі в останніх часах вносили в українську поезію інновації, креслили для неї нові дороги (успішно чи безуспішно — це вже друга тема). І так як малярське життя тої ґенерації балянсувалося між двома протилежними полюсами: Юрій Соловій — Любослав Гуцалюк, подібно спектр творчости Нью-Йоркської групи розположений між двома полюсами: Юрій Тарнавський — Емма Андієвська.

На плюсовому, тобто правому, полюсі стоїть *Емма Андієвська.* Її творчість найближча сусідством до української духовости і традиції. Вона часто звертається до світу української демонології, до забобонів, приповідок, повір'їв, чи прямо до характеристичних українських ляндшафтів — з ярмарками, кавунами, німбами пудовими, вишнями, хрущами, качками, п'яними бабами і т. п. Має теж Емма Андієвська найбагатшу мову в Нью-Йоркській групі. І вживає вона багатство тієї мови — повно. Це не значить, що вона вживає української мови *поетично,* тобто творчо як мову, що вмів колись робити Тодось Осьмачка чи місцями Ігор Калинець (а вже особливо й інакше від цих двох робив це один з молодшої ґенерації Нью-Йоркської групи — Марко Царинник). Андієвська вживає мову (як мови) фронтально, традиційно. Те найцінніше і нове, що Андієвська внесла в українську поезію — це образи чи ляндшафти, які, пройшовши крізь призму її незвичайної уяви, виходять з тієї призми заламані чи деформовані, немов об'єкти або краєвиди з півреального, фантастичного (можна сказати в деяких випадках — дитячого) світу, в якому майже нема людей:

Дзьоби у качки — сім гітар,
Як на линах в'їжджають літо.

Критики (і некритики, як от автор цієї статті) часто намагалися обмежити Емму Андієвську наліпкою "сюрреаліст", коли ж Емма сама *і ні з чиєї волі.* Бо вже наведені два рядки показують, що Андієвська бачить світ дуже конкретно (голосну качачу радість з приходом літа передається образом, асоціюючи форму дзьобів з гітарами, дуже конкретна асоціяція; а в'їжджання літа поєднане тут, знов же конкретно, з линами у солодких літніх водах, незвично асоціюючи це в'їжджання з формою линячих морд, навіть не згадуючи тієї форми, а ведучи уяву читача до неї такою дорогою: в'їжджання — конячі морди — линячі). Отже, Андієвська

бере конкретні реальні фраґменти, переставляє їх (це стиль) і творить з них дивний індивідуальний світ. А ота несподівана асоціяція конкретних елементів з абстрактними (звуком, формою, кольором, смаком і ін.) — творить стрижень її образотворення. І навіть дуже характеристичні традиційні фраґменти стають ориґінальні й індивідуальні, пройшовши крізь призму уяви Андієвської:

Там молоком годують вишню,
гудуть над чайником хрущі.

Нічого тут сюрреалістичного нема — Шевченкова вишня в білому (годують молоком) цвіту, і гуде самовар, як Шевченкові хрущі над тією вишнею. Простенький образ. Але який непростий! Ті ж самі традиційні елементи Андієвська часто трактує підкреслено "реалістично":

В картоплі ангели цибаті
Хропуть, на сонце звівши зад.

Читач дуже легко дотворить для себе цей образ (цибатих курей в картоплі чи щось в тому роді); несподіваним тут є бурлескне зіставлення ангелів і задів — ця властивість Андієвської дуже цікаво споріднює її гумор з гумором Рабле (пудовий дощ, пудовий німб, баби п'яні, дівка тисне всесвіт, випорювання тіней дня на вечір і т. п.). Емма Андієвська вміє органічно поєднувати у своїй поезії типово українські компоненти з космогонними (ці останні, космогонні, займають в її творчості одне з чільних місць):

Громовищ півні-велетні звалились з сідал
Буття і гребнями креснули об дахи.

Знов же, образ це нескладний, — поетка віддає тут бурю, де громовища (мов півні) з гребенями чи хвостами блискавиць звалюються з сідал і витворюють гриміт. Ускладнюється цей образ тим, що ці велетні-півні звалюються з сідал *буття,* що метафізично поглиблює чи вивисшує його. Всі ці образи і метафори не мають ніякої спільности чи навіть далекої схожости з такими відомими сюрреалістами, як Кіріко, Танґі чи Далі, які, базуючись на психології Фройда, старалися "механічно" чи автоматично перевтілювати сни. Їхній процес був "неприродний", коли процес Андієвської наскрізь природний, тобто якраз протилежний до типового західнього сюрреалізму. Її творчість стоїть найближче, мабуть, до примітивіста Анрі Руссо, якщо вже далі вдаватися до аналогій з мистецтвом. Щойно в такій космогонній і

digitized by ukrbiblioteka.org

кількаплощинній метафорі, як:

Рибини блискавок
Смоктали у плянети вим'я повнолунне,

чи згодом у пізнішій збірці —

Його лизнуть у присмерку телята,
Привалені його пудовим німбом,

чи в образі, де провідник базару

... роздмухує дзвін, як рукав,
на тілі у нього замість руки ріка,

або

баби з тілами повними риб —

можна вже говорити про своєрідний сюрреалізм, бо іншого окреслення не маю, але не в західньому сенсі. Це наскрізь індивідуальний "сюрреалізм" Андієвської, і типово східній чи, якщо хочете, український. Бо в кожній метафорі, в кожному, дослівно, рядку, читач натрапляє на якесь слово, чи образ, чи лише натяк *(вим'я* плянети, лизнуть *телята, пудовий німб,* роздмухує *дзвін,* п'яні *баби* і т. д.), що виводиться десь з глибин українського минулого.

Андієвська вміє перевтілювати свій спадок і свою особистість в поезію, яка творить ориґінальний, дивний і унікальний світ. Вона, як ніхто з її ґенерації, вміє єднати традиційне і модерне (чи перевтілювати традиційне в модерне), типово українське з індивідуальним. І між процесом перевтілення Емми Андієвської й Івана Драча, для прикладу, який теж черпав з українського минулого, така сама віддаль, як між Пікассо (я говорю лише про характер процесів, не про характер творчости) і Катериною Білокур. Емма Андієвська, звичайно, не сама на цій поетичній дорозі (нею йшли Тичина, Антонич, Барка, Драч, Голобородько), але вона абсолютно окремо.

Юрій Тарнавський, який стоїть на мінусовому, тобто лівому, полюсі, в усьому протилежний чи навіть "антагоністично" протилежний до Андієвської. Коли Андієвська плекає добру мову, то Тарнавський редукує свою мову до скелетности, неґує її, ніби анулює її функцію в поезії. Теж, на відміну від Андієвської, в центрі його творчости стоїть людина; і об'єктом його уваги не є минуле, а сучасне — з усіма його найпрозаїчнішими і неатрактивними компонентами.

Юрій Тарнавський — це найрадикальніший модернізатор і експериментатор в українській поезії сьогодні. Він, як і більшість поетів Нью-Йоркської групи, в центрі своєї творчости поставив метафору. Але світ його — конкретний і безжально оголений до кістяка інтелектом; це світ плоского неба ("гітарист під плоским небом ... плаче звуками, круглими, як сльози"), екзистенціяльного осамітнення людини ("двоє в м'якому ліжку, які торкаються білими животами і снять різні сни"), "мокрої білизни днів" та "з язиком нудьги в серці". В цій ранній стадії світ Тарнавського часто перекликувався з світом Пабля Неруди, тематично і стилістично. Тарнавський вміє єднати у своїй поезії розум і серце, гостру вдумливість і емоційність. Ось як він віддає остаточне призначення людини:

.....вода
чорною гадюкою
наповнить наші уста,

або процес мислення:

наповняються рідким, терпким чорнилом думки людей,

чи

мене ссуть думки.

Він творить свої метафори на різких, аж болючих, "нормально" неможливих зіставленнях: уста — чорна гадюка, думки — рідке чорнило, двоє в ліжку — білі животи, серце — язик нудьги і т. д. Такі метафори, або пронизують читача до живого і шокують його до думання, або відпихають, залежно від смаку і темпераменту. Але найособливішим у творчості Тарнавського є те, що його несподівані і крайньо модерністичні метафори вставлені в строгу структуру чи композицію не лише окремих віршів, але цілих збірок. Композиція — це те, чого Андієвська, наприклад, ніколи достатньо не опанувала, в неї вірші часто тягнуться і кінчаються без помітного (для мене, в усякому випадку) композиційного сенсу, а чого Тарнавський вживає особливо й оригінально. Цікава композиційно його збірка "Спомини", що вийшла 1964 р. Уся вона витримана в прозопоезії, а спомини з дитинства, перевтілені в образи, метафори і порівняння, перетасовуються у сповільненій ритмічній послідовності, як марення: "... немов ґумова плівка розтягнене нутро твого рота, просякле, наче димом, терпким смаком черемхи". В городі чоловік "везе на тачці білу стежку", "від темряви, липкої, як болото, томляться уста", "ріка... неначе ґума, тягнеться в безконечність, із безконечним коефіцієнтом розширення, як порожнеча". У цій збірці метафори Тарнавського

digitized by ukrbiblioteka.org

стають "широкі", не такі наелектризовані і далеко складніші, ніж у попередніх збірках; вони часто межують з сюрреалізмом. Точки, в яких Ю. Тарнавський ледве торкається традиційного і казкового аж надто рідкісні, щоб не зупинитися хоч на одній:

> Дівчина "... ховається за стіну і, всисаючи щоки і живіт, починає меншати. Перетворившися на кволу стару бабу, вона повертається і каже: 'Ходила я по світі, та він поріс сміттям' [...] Один з хлопців відчиняє рота, щоб їй відповісти, та замість голосу з його горла виходить сильний запах троянд".

Цікаве у цій збірці ще те, що Тарнавський частіше і сміливіше вживає в ній елементи із світу науки і послуговується технологічними образами:

> вояк "... засоромлено запихає у свій рот довгі сувої військових телефонічних дротів, що вилазять з нього".

Ще дальшим композиційним кроком вперед була збірка "Без Еспанії" 1969 р. Це майже проза, де в широкому ритмічному порусі чергуються розділи "приїздів", "фаду", "тиш", "звернень", — верствуються доземно каскадами в суцільну конструкцію, а поземо проходить процес просякання особистости поета у краєвиди і перетинання тієї особистости (чи свідомости її) краєвидами (опорну функцію, знов же, виконують тут метафори: "сльози, великі, як кораблі, пливуть по моїх щоках", "дівчата роблять воду, і струмені сечі колишуться, як чорні кипариси", "у лазничках тече з кранів моє власне тіло"). Ще дальшим і останнім кроком вперед, якщо йде про ориґінальність композиції, була збірка "Анкети" (1970). Тарнавський взяв тут форму канцелярійних формулярів (ім'я ... прізвище ... дата народження ... місце народження і т. д.) і на структурі цих формулярів скомпонував цілу збірку. З цією збіркою Тарнавського дуже цікаво перекликується збірка Наомі Лазард "Ordinances", тобто "Декрети", яка недавно вийшла в Ардіс пресс. Збірки ці співзвучні лише формально, тематично вони різні: коли Наомі Лазард іронізує з суспільних форм і людських взаємин, Тарнавський трактує в своїй збірці фізичну і духовну обстановку існування людини. В наступних збірках ("Пієні єє" та "Вино і ропа") Тарнавський повернувся основно до форм раніших збірок, наголошуючи хіба сильніше оті різкі, шокуючі, а то й вульґаризовані прийоми.

Знову ж, Тарнавський не перший і не одинокий на такій поетичній дорозі (були там уже Михайль Семенко, Василь Хмелюк і ін.), але Тарнавський, без сумніву, стоїть окремо і вище.

Заки перейду до обговорення інших поетів Нью-Йоркської

групи, може, зупинюся, щоб зазначити, що експериментація і новість у поезії не обов'язково визначають величину поета. Досить поставити поруч Семенка і Зерова, щоб це унаочнити. Я зосереджуюся виключно на аспекті новаторства, дотримуючися вибраної вузької теми. Деякі поети обговорюваної групи трактували елемент новаторства лише як один з однорядних чи навіть підрядних компонентів складного процесу творення (до таких включає себе автор цих рядків), і тому вони будуть меншою мірою причетні до визначеної теми, ніж Андієвська чи Тарнавський.

В центрі накресленого спектру стоїть *Богдан Рубчак.* На відміну від Андієвської і Тарнавського, Рубчак творить поезію, яка має тон ритуальности, має "високість". Почав він, як більшість його колеґ, з відтінню екзистенціялізму і з акцентом на метафору:

> І дід одинокий збирає за нами тіні,
> збирає наші учора, мов старі непотрібні газети.

або

> Піднімеш на долонях мощі місяця
> до моїх уст.

Але вистачить навести лише декілька його метафор ("за вікном ходять монахині, фіолетно усміхаючись", птиця "крилом засвічує уста", в обличчі дівчини "буде рости мій світ", "питанням сполохалися уста"), щоб побачити, що вони не лише індивідуальні, але творені на іншому принципі. Андієвська і Тарнавський творили свої метафори в більшості випадків на зорово-пластичному принципі. А такі вишукані вислови, як *фіолетно усміхатися, засвічувати уста,* питанням *сполохати уста,* — творені на дієво-інтроспективному принципі. У скупих двох словах "фіолетно усміхатися", наприклад, схоплена вся суть життя черниць. Рубчак, теж на відміну від Андієвської і Тарнавського, небагатослівний (Тарнавський вживає лише бідної мови, але він дуже багатослівний), та він має ту рідкісну здатність скупими рядками протинати глибоко чи то в нутро людини, чи минулого, чи сучасного:

> треба, щоб в собі ти
> назавжди впав на коліна,

або (словами Елоїзи) —

> будемо пити камінь самі-самі,

чи —

> нашим безкровним віком
> тиша його [каменя — ББ] тече.

digitized by ukrbiblioteka.org

В цих прикладах можна вже побачити, що Рубчак наголошує більше ролю розуму в своєму творчому процесі. І в час, коли краща радянська поезія спирається основно на емоційності (особистій чи патріотичній), а українська західня теж на емоційності й формальних проблемах, — інтелектуальна поезія Рубчака — одиничне явище. В додаток, Рубчак виробив собі *кантасту,* чи, може, краще гранчасту, мову, яка добре гармоніює з гостротою його думок:

З родовищ спогаду крихітно звівшись,
накреслять старість, наче сіть, літа в лиці;
і стане спів дерев ячанням віщиць,
а вітру шепіт шамканням літавиці.

Справа тут не в рубаній ритміці, ні у вишуканій дактилічній римі, ні у цікавій інструментації (бо це свідчить лише про добру майстерність, яку Рубчак вже від першої збірки мав), а радше в особливому вживанні самої мови. Рубчак уживає мови так, що самий *спосіб* уживання її є стилем чи одною з ознак стилю. Це якраз те, чого ні Емма Андієвська, ні Тарнавський не розуміли творчо і чим не вміли користуватися. І якби мені припало прищепити мотто для Рубчака, то воно звучало б: не новість як самоціль, а добра індивідуальна поезія як ціль:

Хризостомів стоустих гримить пророцтво,
Кінецьсвітня вість горизонти дере.
Але вічність — це чайки святе одиноцтво
і зелена розмова німих дерев.

Це поезія формально й інтелектуально зріла, універсальна. Рубчак, зрозуміло, мав на своєму шляху попередників (Зерова, Филиповича, Плужника і ін.), але його дорога — власна, тому ориґінальна.

Віра Вовк, як і Емма Андієвська, почала дещо раніше, ніж її колеґи. Але її ранні твори були початкового і похідно́го порядку. Щойно в "Елегіях" (1956) та в "Чорних акаціях" (1961) вона заговорила повним і власним голосом. Віру Вовк я поставив би в центрі правого спектру, тобто між Рубчаком і Андієвською. Почала вона приблизно в тій же точці, що й решта поетів Нью-Йоркської групи, наголошуючи ориґінальність метафори ("липне мій крок до землі", "моя душа купається в надії", "жовта глина їсть твої стопи", "смуток склався хвилею нам під ноги", "роззуєш будні" і т. д.). Але Віра Вовк компонує свої метафори, на відміну від попередньо обговорюваних поетів, на дієслові: душа купається, глина їсть, смуток склався, будні роззуєш. Крім того їй притаманне тонке поєднування абстрактних і реальних понять: душа-купання, смуток-ноги, будні - роззування, час-пісок, сміх-

розкраяти і т. п. Але найхарактеристичніше у стилі Віри Вовк — делікатність, тонкість, якою вона пронизує дуже глибоко, навіть коли говорить про такі драстичні явища, як смерть:

Час цідить пісок з долоні в долоню,
і смерть може стукнула легко об шибу
гілкою чорних акацій.

Я поставив Віру Вовк на правому крилі, бо вона черпає з минулого. Але її минуле не тільки українське, вона часто звертається до південноамериканського, воно не лише фолкльорне, але й часто релігійне:

Розцвітає сузір'я П'ятьох Ран
Над городом. Я несу його хрест.
Він ріс зі мною від колиски
Під темними миртами.

Витонченість і ориґінальність образів, витонченість рядків і проникання особистого в надчасове — це та нова грань, яку Віра Вовк внесла в українську поезію.

Збіркою "Каппа хреста" (1969), особливо розділом "Баляди" Віра Вовк стає найбільше співзвучною до процесу шестидесятників на Україні (єдина, мабуть, з Нью-Йоркської групи). Її рядки тут широкі, пливуть сповільненою ритмікою, а самі вірші довші, ніж у попередній збірці. Але ця співзвучність була зовнішня і, на щастя, хвилева. Бо в її останній, тепер друкованій збірці "Меандри" стиль кристалізується, — проникає в глиб, у малослів'я, у дзвінкість рядків, в гостроту контурів:

Я випила плинну зорю
на кожний мій палець
сідає пташка з золотим горлом,

або — мандрівник

кладе камінь між брови
щоб мати єдиний жест
одне слово.

Це міні-поезія. Це гострий, вузький її власний шпиль.

Патриція Килина стоїть далеко зліва. Вона вступила в українську поезію пізніше, 1960 року, збіркою "Трагедія джмелів". Частиною цієї збірки, точніше такими образами, як "сонце летить довкола куща неба", "пелюстки грому", хатня тінь гниє, неначе спілі ягоди", Патриція Килина нічого нового формально не приносить в порівнянні з тим, що вже робили її колеґи. Але це стосується до далеко меншої частини, бо декілька рядків з вірша "Осінь", наприклад —

digitized by ukrbiblioteka.org

Немов на сторінках давніх рукописів,
видно написи на її лиці,
і читає їх вголос осінній вітер
так само, як вимовляє азбуку дерев,

або рядок

стежки просякли в землю, мов писання в папір,

чи

у склепу скелі є похований землетрус —

унаочнюють, наскільки Патриція Килина інакша, наскільки вона одинока й одинична в спектрі Нью-Йоркської групи. Вона, поперше, не анґажується емоційно в процес творення поезії, а стоїть безпристрасно збоку, дистансується часом і простором, — і вирізує свої рядки. Найхарактеристичніше в її стилі, крім гостроти і особливого кута бачення світу, є здатність передавати час чи радше *стискати час.* Читаючи вище наведені рядки, ви наче *фізично* відчуваєте на лиці осени рядки, що їх витискає майстер з-перед 2000 років, чи проміжок часу, упродовж якого лежав похований землетрус (прадавнє само собою явище) у скелі. Поряд із цим дистансуванням, Килина послуговується сюрреалістичним зіставленням реальних фраґментів, звертаючи особливу увагу на дрібні деталі (знов же сюрреалістичний засіб):

в приймальню вітру збираються тіні
під заіржавілим годинником місяця.

Килина не протиставляє, а зіставляє елементи людської цивілізації з природою — вітер читає азбуку, приймальня вітру, заржавілий годинник місяця — щоб викликати магічне, снотворне чи сюрреалістичне, якщо хочете, враження. Вже само слово *приймальня,* що нагадує стерильність лікарського облаштування, поєднане композиційно з *вітром,* вводить читача в нереальну атмосферу. Навіть біографічні речі Патриція Килина трактує таким же дистансованим способом:

Я маю від прабаби
дерев'яну ложку:
лише трохи стерту
на однім боці.
Від неї грім
у літнім пополудні,
страх і дивування
в кущах аґрусу.

Це епіка. І Патриція Килина — чи не єдиний епічний модерний

поет в українській літературі. А епічність і сюрреалізм належать одне до одного, вони органічно єднаються в поезії, і в Килини це єднання індивідуальне і незвичне:

Стояв також шостий чоловік, худолиций,
ще молодий, голий до пояса: його штани були брудні,
а в середині грудей глибока фіолетна діра.
...Його серце било в тій дірі,
неначе шум і тиша моря, тягаючи
туди і сюди фіолетові м'язи.

Це вже справжній західній сюрреалізм, який належить до того світу, що й картини Далі — з розтягненими годинниками і сновидними статуйними постатями. Епічність в українській поезії — явище рідкісне; а саме епічність, позначену різкою творчою індивідуальністю, принесла в українську літературу Патриція Килина.

Женя Васильківська, яку я приділив би до правого крила, дослівно блиснула єдиною збіркою (з вимовною назвою "Короткі віддалі", 1959) і згасла. Її світ, наче бачений здивованими очима наївної дитини, пронизаний світлом, обплутаний рослинністю, оказкований ("місяць, як ребро молока", "буду світанки плести", "мій усміх заплутаний у бабине літо", "тиша серпами поранена", "сонце, як жовта диня, обплело стовбури промінням і ссе блакить з кори дерев" і т. д.). Женя Васильківська мала автентичне поетичне відчуття, яке зраджувало талант і обіцяло дуже багато. Вміла Женя Васильківська теж проникати вглиб у нашу спільну долю — ось приклад з вірша "Батьківщина":

безликим богом куришся, кадилом
плетеш дорогу через обрій костей,
і в шепоті джерел, ключах горіння,
зав'язуєш в залізний вузол віддаль.

Після цього Васильківська вже 20 років мовчить.

Перечитуючи збірки своїх колеґ і маючи майже чверть столітню перспективу, я різко бачив їхні численні невдачі, як і їхні значні досягнення. Я зупинявся головно на деяких досягненнях, бо лише вони лишаться в літературі. Я часто мав бажання вглиблюватися в окремі вірші, рядки, чи навіть звороти, входити у їхнє нутро і виявляти його, але на це треба було б простору хоч однієї книги, якої я ніколи не буду писати. Хай це робить або не робить хтось з-поза Нью-Йоркської групи. У цій схематичній статті я кидав тільки жмути світла на деякі точки, накреслюючи цим контури можливих доріг для охочих мандрувати по творчих світах Нью-Йоркської групи.

digitized by ukrbiblioteka.org

III. А тепер обіцяні задні думки. Без уваги на зроблену роботу, наше сьогодні гірше за вчора. Празька група стала історичним фактом, який я шаную. Шестидесятників зліквідували, або вони самоліквідувалися: Калинця заслали, Голобородькові відмовили голосу, Ліна Костенко заніміла, Драч платить дань кучерявенькими рядками, Коротич фальшивить. Не багато краще з Нью-Йоркською групою. Вона або передчасно постаріла, або спорожніла — не знаю. Остання збірка Емми Андієвської "Наука про землю" (1975) розчаровує не лише назвою, але й дослівно кожною сторінкою. Нема вже свіжости, нема того дивуючого, несподіваного, є лише тінь колишньої Андієвської. Вся енергія Андієвської спрямована тепер головне на прозу, але і там вона має серйозні композиційні проблеми, тягнучи речення, як це робили пів століття тому. Не менше розчаровує остання збірка Юрія Тарнавського "Ось, як я видужую", що друкується. Він до такої міри заглибився в анатомію власного життя, що часто переступає межу з поезії в непоезію. Енергія Юрія Тарнавського теж була зосереджена на прозі, яку він писав англійською мовою. Там він має стилістичні проблеми, зайшовши, експериментуючи, в деталізацію, яка вже мала свій час. Теж нелегко мені радіти його відходом в англійську мову. Богдан Рубчак не мав збірки вже понад 10 років і дуже мало поезій друкував у цьому проміжку часу. Він останні роки посвячується науковій роботі, але й там не має ще ні одної книжкової публікації. Віра Вовк, хоч творча в поезії, занедбала свою прозу і п'єси. Патриція Килина вийшла з літератури в світ комерційної англомовної прози. Женя Васильківська поглинена домашністю.

Ще болючіше розчаровують поети молодшої ґенерації Нью-Йоркської групи. Юрій Коломиєць видав лише одну збірку 1965 року і тільки вряди-годи друкуються його вірші. Але я не бачу в ньому тієї внутрішньої напруги, тієї потреби, тієї відданости, які не дають людині спокою і без яких нема поета. Олег Коверко, який дуже цікаво вмів послуговуватись абстрактними елементами з притаманною йому легкістю і прозорістю, видав дві збірки і цілковито замовк. Найздібніший з них Марко Царинник не має ще навіть збірки, але хоч час до часу друкує добрі поезії, — на жаль, аж надто рідко.

Я без особливих труднощів міг би зладити подібний вилік і про себе, але, не маючи познак святого, не буду вдаватися до самобичування.

З ЗАПІЛЛЯ НА ФРОНТИ

Юрій Соловій

1. Український Інститут Новітнього Мистецтва

Постання Українського інституту новітнього (модерного) мистецтва в Чікаґо — одна з рідкісних і особливих подій у нашому культурному житті. Щоб зрозуміти і оцінити надзвичайність появи цієї інституції треба — хоч би шкіцово — накреслити сучасну ситуацію нашого мистецтва і нагадати історичні обставини, що привели його до теперішнього стану.

Україна вже від сторіч пересунулась у сфери нетворчої кліматичної смуги. У новіші часи виникає гостре усвідомлення цього факту. Талановиті й темпераментні сили були при початках "ренесансу", якому одначе не пощастило виявитися повнотою. "Відродження" на Радянській Україні кінчається розстрілами; культурне життя Галичини досягає лише рівня провінційної культури. Ниткою контакту з Західньою Европою, де в той час творився кульмінаційний центр сучасних світових ідей, були одиниці, яким пощастило — на рік чи два — вирватися поза кордони Польщі. З огляду на не дуже пожвавлене культурне паломництво на Захід, ідеї, що доходили в Галичину, були однобічно інтерпретовані, а формат інтерпретації залежав від інтелектуального рівня людини, що безпосередньо бралася за це завдання. Цю важливу роботу доля доручила людям не особливого маштабу. В оточенні дуже активного і примітивного польського шовінізму, який викликав почуття реваншу дрібного калібру, що віддзеркалилось у мистецтві виправданим ситуацією прагненням побачити великі полотна, які ілюстрували б наші ґрандіозні історичні перемоги, важко було поставити питання творчости як слід. У мистецьких колах національні прагнення і питання створення національного стилю домінували в таких пропорціях, що не було місця на суто творчо-мистецькі справи. Це сприяло легковажності і самоомані: не можна ж поважно приймати твердження, що кілька стилізованих ілюстрацій і заставок (Нарбута) зробили синтезу складної національної ментальности і дали формулу для препарування національного стилю. Можливо, навіть, що для препарування цього досить, але стилі не препаруються, а творяться великими творчими зусиллями.

У той час, коли українство активніше почало відшукувати своє

digitized by ukrbiblioteka.org

обличчя, в українському мистецтві з'являється тенденція відновити давніші — з славніших національних етапів — мистецькі течії і стилі на Україні. Реєструється різнодистанційні сягання: козацьке барокко, візантика, період раннього князівства, трипільська культура. В малярстві неовізантика знайшла чисельно найбільше приклонників. У загальному це була перетягнена стильоманія, де ляльковитими обличчями святі персоніфікували естетичний ідеал, а вишивками надроблялося національний стиль. Таке простеньке розуміння мистецтва, естетики і стилю привезено й сюди, на еміґрацію.

Хоч українська людина на еміґрації прийняла новітні технічні удосконалення і винаходи, вона непослідовно відкидає потребу перевірки своїх ідейних, моральних, естетичних, релігійних, світоглядових і політичних поглядів і ідеалів домашнього виробу, тобто "made in Ukraine". Це виникає з страху, що ця перевірка може допровадити до висновку про безсенсовність програми й ідеалів, які нібито умотивовують сенс і значення її сучасної ситуації. Може, до такого заперечення кінець-кінцем не дійшло б, та сам факт існування такої можливости, муміфікує еміґранта на його першому кроці на шляху його долі.

Психологія українського мистця, що дебютував на Україні, подібна: він воліє виконувати обов'язки національно-догматичної гігієни, обов'язки ритуальні і без проблем, ніж узяти на себе творчий обов'язок зображування явищ по-свіжому. Він, покинувши Україну в час, коли здавалося, що все населення України еміґруватиме, опинився в сплюндрованій духово Німеччині. І хоча щось там робилося, щось там вирішувалося, більшість наших мистців, заабсорбованих справами української культури в таборах, жили в ізоляції, не цікавилися ні справами німецькими, ні справами інших країн. Люди взагалі жили ще звичками рідного ізоляціонізму, що повинен був рятувати від усякого роду зла. Відвідування випадкових виставок німецьких льокальних мистців не зворушило уяву і балянс нашого мистця, а, навпаки, творило підстави для ілюзій, що з нашим мистецтвом не найгірше. І з таких переконань народжувалися журнали і альбоми українського мистецтва, що прицілювалися на репрезентативність, але поза тим були порожнім, хоч і вірним дзеркалом нашої тогочасної духової ситуації у цій ділянці.

Справи після закінчення таборового стану не міняються і, якщо все ще мова про ґенерацію наших мистців, що дебютували вдома, вони мандрують широкими світами, неначе пустелею.

З різних причин можемо нарікати на нашу "скитальщину", одначе, коли мова про наше мистецтво, про нашу присутність у центрах культурного світу, то це дуже відрадне явище для нашої культури. Тут народжуються нові кадри українських мистців, яких

розум і уява запилюються в кліматі, багатому на досвід, проблеми, ідеї і здобутки.

Та хоч наші мистецькі кадри доповняються творчо-динамічними силами — з кожним роком гостріше реєструється духовий регрес українського суспільства на еміґрації. Саме в такий час постає Український інститут новітнього мистецтва.

Культурне життя нашої еміґрації, крім слабких сиґналів її існування взагалі, полягало виключно на спорадичних виявах з дуже обмеженою орбітою впливів. До позитивних явищ у нашому культурному процесі треба зарахувати зріст кадрів колекціонерів мистецтва, та поза тим наше суспільство і його установи, не зважаючи на тривожні заклики, виявили мінімальне зацікавлення його життям і долею. Пам'ятники Шевченкові, пам'ятники Лесі Українці — постають лише з політичної свідомости; вони не виказують естетичного голоду суспільства. До проблем культури наближається кілька дійових музейних і культурно-суспільних установ. Радіюс діяння цих установ обмежений одначе відсутністю імпозантної візії і провінційно-традиційним розумінням справи і завдань. Тут може бути мова лише про периферії культури, тим то наше проблемне мистецтво не виходить із стадії кризи. Навіть, коли говорилося про репрезентацію української культури і духовости — мистецтва не вживано в ролі амбасадора з актуальними ідеями, а лише в ролі "п'ятого колеса у возі", при колекції писанок, вишиваних подушок і рушників. Це явище має очевидно глибші причини. Відсутність смаку і голоду на проблеми і колосальний сантимент до народного мистецтва — свідчать про нашу психологічну проблему похмілля від селянськости. Суспільство, що годує свою уяву і ідейно-духовий світ таким мистецтвом, мистецтвом декоративним і без особливих проблем, яким є наше народне мистецтво, засуджене на духову стаґнацію.

На початку нашого сторіччя на Україні з'являється жменька творчих і візіонерських мистців, але всі вони покидають Україну, бо це був нетворчий і негостинний для нових і сміливих ідей клімат. Архипенко виїжджає на Захід; Татлін і Малевич найважливіші процеси своєї творчости переживають у Росії. В цей час, як зрештою ще й сьогодні, у нас бракувало людей, що глибоко досліджували б проблеми мистецтва і феномен творчости, стаючи мостом між творчими і проблемними мистцями та суспільством. У всіх ділянках життя домінує звук дзвону національного пробудження. Хочеться швидко нав'язати контакт з традиціями, тому часто робиться жалюгідні помилки і натягування фактів; ще й сьогодні в нашій публіцистиці зустрічається твердження про тотожний (національний) корінь і паралелю Архипенкової скульптури з "степовими бабами", — нещаслива, бо недоречна аналогія. "Баби" статичні, врослі в землю, брилуваті і без сліду

digitized by ukrbiblioteka.org

ґрації, прикмети, яких Архипенко є антитезою: він постійно динамічний і то з рухом до неба, повний ґрації, легкий і елеґантний, часто ажурний і "рафіновано" витончений. Він замислює свої твори від підстави в напрямі небесного простору. Завдяки цьому його скульптура позначена певною астральністю і аеронавтикою: трубуватий ритм випровадження довгих спіральної субстанції форм і ліній, з властивостями лету, у нього дуже сильно підкреслений.Таке думання, прикметне думанню конструктора літаків і ракет, в Архипенка послідовне в найвищому ступені: крім згаданої трубуватости, — головою його скульптура розбиває простір, для того вона майже все замислена в формі клина-стіжка або пропорційно малої петлі (часом розірваної), що затаює аеродинамічні властивості. У випадку Архипенка маємо діло з складним розумом сучасної людини, тоді коли "степові баби" вияв — хоч і не без таємничости — архаїчного примітивізму, в якому питання технології взагалі не існували.

На цьому прикладі бачимо фатальні наслідки збаламученого підходу до справ і питань мистецтва.

В процесі поставання твору і мистецтва, мистець є головною силою, але поза тим цей процес ускладнений співдією ще й інших впливових факторів. Це закономірність, що рівень сподівань і вимог споживача мистецтва може відіграти поважну стимулятивну ролю в творчому процесі. Не знаємо випадків появи надзвичайних мистців у пустелі, в культурній пустелі, але натомість не важко доказати, що проблемне мистецтво має кращі шанси в середовищі, яке ставить складні питання. Хоч маси можуть жити в печерах своїх мешкань і в печерах своїх душ, — такий стан не всіх задовольнятиме. А для втримання динаміки духового життя вистачає кількох очайдушників з підтримом кола чуйних і доброзичливих людей, яких відозва Українського інституту новітнього мистецтва називає "культурною елітою". Цим не обмежується і не визначається число учасників, а лише вказується на серйозність і складність динаміки процесу культури.

Для українців культура — щось таке для празників, ритуальне і декоративне, без жадного стосунку до життя. Мистецтво, що є одним з казанів, в яких киплять ідеї, трактоване периферійно, з наголосом на декоративній службі, переочуючи і не доцінюючи його стимулятивної сили на думання і викликування побуджування ідей.

Тут ядро проблеми.

Швидко після відродження українська нація опинилася під тиском політики, що має на меті провінціялізацію нашого духового організму, а в дальшому веде до цілковитої духової ліквідації. На Україні кожний спротив викликає зміцнення дикого терору, але тут, на еміґрації, можна — і треба — лиху зарадити.

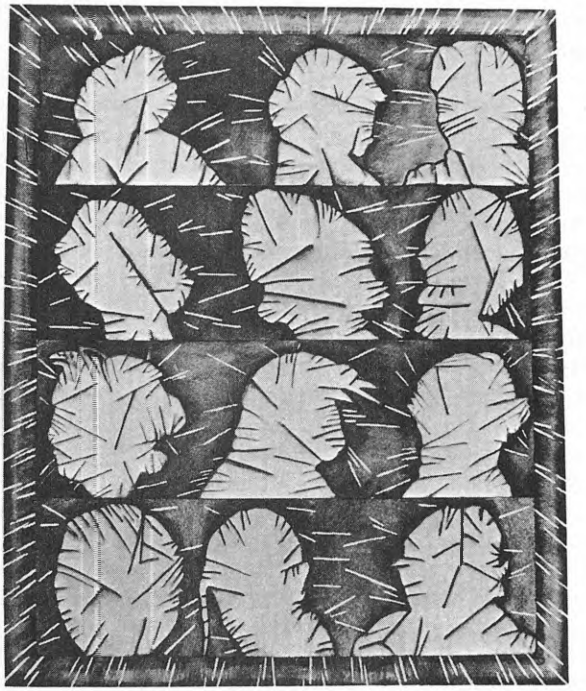

Леся Борняк: Куряча сліпота, 1974, мішана техніка.

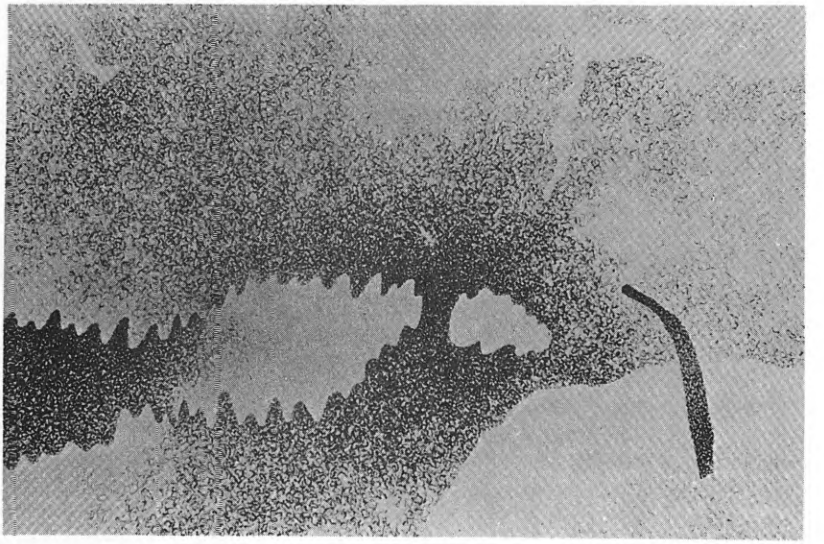

Ігор Дмитрук: Рисунок #16, *1973, олівець.*

digitized by ukrbiblioteka.org

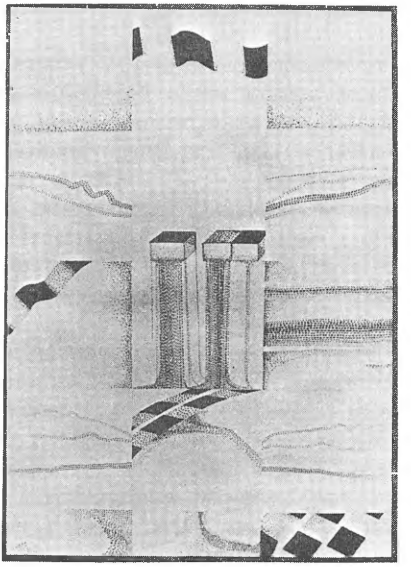

Ліда Петруняк-Колюччі: Enigma Variations, 1973.

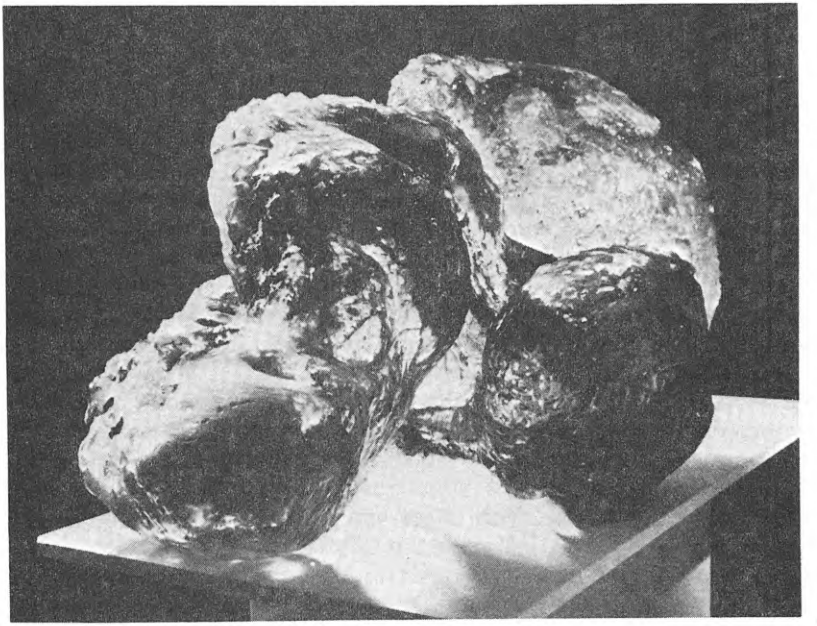

Олександер Гуненко: скульптура.

І знов з притиском треба сказати: нам треба проблемного мистецтва, бо нам треба нових ідей, бо нам конче треба нових візій і перспектив.

До постання Українського інституту новітнього мистецтва модерним мистецтвом жадна наша інституція не турбувалася. Бували несміливі спроби, та вони розпливалися, неначе брижі на ставку, або пропадали в гущі сантиментальних "картинок" — часом імпортованих "з краю".

Український інститут новітнього мистецтва поставив справу майбутнього за ціль і виправдання свого постання і життя. Бо сучасність, сучасне мистецтво — це завтра; це майбутнє. Це творення плянів життя. Так було від початків мистецтва; так завжди буде.

Надіймось, що Український інститут новітнього мистецтва — відповідно до свого пляну — буде постійно чуйним, вразливим та ітиме назустріч новим подувам у духовій сфері.

Українській людині, тероризованій іззовні і зсередини, дуже потрібна воля вислову, — не в ізоляції і відокремленні, а в багатогранному діялозі з зацікавленим суспільством. Як тріюмфові новітнього американського мистецтва прислужилися не лише мистці, а теж чуйні і щедрі американці, так подібні елементи з нашого середовища можуть як слід поставити справи українського мистецтва.

Український інститут новітнього мистецтва вельми заохотливий початок у цьому напрямі.

2. Авангард

У цьому матеріялі дається наголос на постання Українського інституту новітнього мистецтва не тому, що автор не цінить існування і працю інших, старших і молодших інституцій, що плекають прояви українського мистецтва; але коли інші інституції діють в лаконічних для мистецтва рамцях національної солідарности, УІНМ вибрав окреслене мотто, що для процесів у мистецтві є вирішальним: він є за модерність, отже за новаторство, отже за авангард, отже за майбутнє. За майбутнє! За суть творчости!

Молоді кадри українських мистців, які в більшості вже дебютували в УІНМ, поінформовані і зацікавлені широким радіюсом ідей та проблем. Плянуємо в близькому майбутньому докладніше познайомити зацікавлені кола їхньою працею: готується книжка, в якій вони говорять і ілюструють репродукціями свою працю. Тоді буде час і місце говорити про них і репрезентовані ними напрями і в "Сучасності". На цьому місці лише ряд прізвищ осіб, за творчістю яких варто стежити, і кілька зразків їхньої праці: Дзвінка Орловська, Петро Колісник, Ігор

digitized by ukrbiblioteka.org

Кордюк, Олександра Коверко, Ліда Петруняк-Колюччі, Михайло Мандзюк, Леся Борняк, Олександра Дяченко-Кочман, Ксеня Аронець, Ака Перейма, Міртала Бентов, Ігор Дмитрук, Юрій Струтинський, Рональд Костинюк, Олександер Гуненко, Ірма Осадца, Адріяна Лисак, Михайло Семак, Радослав Жук, Наталка Гусар (див. "Сучасність", червень 1978).

Одначе вже й тепер випадає сказати хоч кілька слів про течію, мало знану нашому загалові. Після концептивного мистецтва, робіт в землі і деструктивного мистецтва приходить мистецтво, яке можна окреслити трудним (difficult) мистецтвом. Це мистецтво, хоч базоване на минулих здобутках і досвіді, — сконденсовано-індивідуалістичне, без прикмет, що конечні для масового ідеологічного руху, яким були в новішому часі, приміром, абстрактний експресіонізм, мистецтво поп(улярне) і мінімалізм. Однією з зовнішніх прикмет "трудного мистецтва" є нахил до малих (інтимних) форматів (від кінця Другої світової війни до цього часу формати росли з кожним роком, "як на дріжджах"). Хоч образотворча фразеологія цього мистецтва тиха і затаєно-нескладна, що є теж антитезою минулих напрямів, яким була властива радше бомбастична мова і жестикуляція, — трансформоване послання важковловне, поскільки зосередження і висновки базовані на непопулярних, інтимних епізодах у досвіді і в нашому оточенні і походить від них; жестикуляція і мова в інтимно-низькому (piano) звучанні типова для цього "трудного мистецтва".

Такі риси і прикмети помічається теж у праці деяких згаданих тут мистців; так наше мистецтво починає пересуватися з позицій запізнення (Татлін і Архипенко винятки) на позиції авангарду.

Українська музика на міжнародній арені

Христина Петровська-Брежан

Кожний знає, що Америка має доляр, Англія — фунт, Німеччина — марку, а Японія — єну. Але скільком людям поза тим, що живуть у тих країнах, відомо, як зветься грошова одиниця Афганістану або Танзанії? Ці гроші не котируються в банках, і навіть міжнародні міняйли звичайно не торгують ними.

Подібне є становище української музики (поза хіба народною піснею) на міжнародному музичному ринку. Недавно мене запитав чужинецький музика, який внесок українців до міжнародної музичної скарбниці. У цій коротенькій статті я не збираюся давати відповідей, хочу тільки піднести деякі запитання, запитання, що мусять бути поставлені. Так, як справи стоять сьогодні, я не могла б багато сказати цікавому чужинцеві. Не влягає сумніву, що українська спільнота подібно до інших національностей, має свою багату музичну спадщину і ця спадщина активно зберігається в різних виступах і концертах. Про це чимало пишеться в українській пресі. Але моє запитання тут і тепер не про це, а про те, чи українці тих західніх країн, де вони оселилися, знайшли собі шлях до музичного життя тих країн. Кажучи фігурально, не що можна знайти про українську музику в місцевій українській газеті, а що можна про неї дізнатися з "Таймсу".

Чи репрезентовані українці в нью-йоркській Метрополітальній опері своїми Каллас, Паваротті, Сілз, Стерн, Рубінштайн? Є, правда, Плішка й Добрянський, але чи є зорі першої величини, забезпечені контрактами з провідними платівковими товариствами такими, як Ейнджел, Лондон, Колюмбія? Чи є в провідних оркестрах світу наші диригенти калібру П'єра Булеза так як є, наприклад, у чільних американських оркестрах японець Озава, індус Мегта, росіянин Ростропович, поляк Скровачевський, румун Комісіона? Чи є танцюристи рівня росіянина Баришнікова? Чи ми маємо композиторів, що були б так широко відомі, як Яначек чи Шостакович, не кажучи вже про Бетговена або Шопена?

Христина Петровська-Брежан — піяністка, активний виконавець і пропаґатор новітньої музики, лавреатка першого міжнародного змагання Рокфелерівської фундації, що відбулося 1978 р. в Вашінґтоні в Мистецькому центрі ім. Кеннеді, нью-йоркський кореспондент "Музиканада".

digitized by ukrbiblioteka.org

Щоб пояснити теперішній стан репрезентації української музики на міжнародній арені, треба було б розгорнути широку картину українського й позаукраїнського музичного світу й життя. На це тут нема змоги. Обмежуся на згадці про один аспект. Сучасне виконавське мистецтво — а композитори стають відомими через виконання — далеко не просто справа таланту, обдарованости. Воно здійснюється через міцний підтрим, через правильно організовану рекляму, мусять бути відповідні люди, розставлені на відповідних місцях, люди, що своїм завданням мають популяризувати й просувати талановитих виконавців. Чи українці мають таких людей на таких місцях? Чи вони належно підтримують виконавців, готових популяризувати українську музику, — морально, організаційно й фінансово?

Легко боронити свою національність, свої культурні традиції у власному колі, легко відвідувати українські концерти, призначені для українського ж таки слухача. Але чи спромоглася українська публіка стати активним учасником міжнародних виступів у такій кількості й з такою вагою, щоб це могло вплинути на програмування таких виступів і спонукати якогось впливового імпресаріо взяти того чи того українського виконавця під свою опіку? А це й собі витворювало б ланцюгову реакцію й творило б атмосферу, сприятливу для розвитку й плекання української музики на міжнародній арені.

Така допомога, а не галасливі протести (у власній пресі!), торувала б шлях українській музиці до провідних концертових заль і оперних театрів. Дозволю собі взяти за приклад саму себе. Мені часто доводиться чути нарікання, що я не включаю до своїх програм українську музику. Одначе невдоволені не беруть звичайно до уваги того, що коли український виконавець дістає запрошення до репрезентативної концертової залі, — а він радий дістати таке запрошення, — імпресаріо звичайно висуває свої вимоги щодо програми, він має на думці репертуар, що він знає й уважає за доцільний, і на це нема ради. Коли я мала змогу, я виконувала деякі твори української музики. У лютому 1975 року я грала твір В. Сильвестрова в залі ім. Аліси Таллі в нью-йоркському лінколнівському центрі (з рецензією в "Нью-Йорк Таймс-і"), кілька років перед тим у моїй програмі в Нью-Йорку й Торонті був "Конструктор" М. Кузана (з рецензією в "Торонто Стар"). Торік я вперше в світі грала "Панно" Володимира Губи в серії "Мистці в концерті" на радіостанції нью-йоркського "Таймс-у", потім у серії "Музика о третій годині" в культурному центрі при нью-йоркській церкві (Community Church), а далі на концерті в Малій залі Карнегі (18 лютого 1978 р.). Та українців на всіх цих виступах була тільки жменька, в українській пресі вони лишилися майже замовчані, не кажучи вже про брак будь-яких виявів захоплення.

Вірко Балей, піяніст-композитор, що робить величезні зусилля, щоб українська музика включалася до програм концертів скрізь у Сполучених Штатах, дав разом з одним колегою два концерти в Малій залі

Карнегі. Концерти включали прем'єру його власної композиції. Але відвідування було дуже низьке, і відгук преси мінімальний. Така реакція не заохочує ні виконавців, ні композитора. Кілька років тому Балей і я виступили в Льос-Анджелесі у ціненій і поважаній серії понеділкових вечірніх концертів. Я переконана, що ми були єдині українці в залі.

Виглядає так, що коли ми не виконуємо Лисенка або Фоменка або народні пісні, коли не виступаємо на національних святах українських громад, то не можемо сподіватися на українську авдиторію і на відгук української преси. Ніхто серед українців чи українських організацій і інституцій не дбає за те, щоб організувати концерти української музики, щоб їх захоплено підтримати відвідуванням і рецензіями, — поза своїми громадами, в залях міжнародного мистецького кругобігу, не в своїх власних, ізольованих від ширшого світу авдиторіях. Ми знаємо про музичні скарби творчости Віктора Косенка, Бориса Лятошинського, Левка Ревуцького, а з новіших — Мирослава Скорика, Леоніда Грабовського, Валентина Сильвестрова, канадця Юрія Фіяли, американця Вірка Балея, канадця Любомира Мельника, — згадую лише кілька прізвищ, можна було б назвати багато більше. Ми маємо що показати світові. І ми мусимо показати це. Але виконавцям потрібна авдиторія, і початок міжнародного зацікавлення найлегше може здійснитися через зацікавлення — в концертових залях міжнародного характеру — своєї публіки. Тут пролягає найпростіший шлях до загального знання й визнання.

Виконання української музики потребує морального й фінансового підтриму. Такий підтрим заохотить виконавців. Самі вони обмежені в своїх можливостях, навіть, здавалося б, найелементарніших — в програмуванні своїх концертів.

Щоб закінчити бадьорішою нотою, — українська музика може котируватися на міжнародному мистецькому ринку. Бракує їй для цього не так внутрішніх, як зовнішніх передумов.

digitized by ukrbiblioteka.org

МАРІННЯ ДЛЯ ЗАЛЮБЛЕНЦІВ

З нагоди виступів Анатолія Солов'яненка в нью-йоркській Метрополітальній опері

Орест Ковалів

Є величезна різниця в сприйманні улюбленого видатного мистця, не знаного особисто — і доброго знайомого. У другому випадку людина, що знає дещо з секретів мистецької творчости й виконання, стає нервовою, чуйною до всіх можливих пасток, охочою допомогти акторові, — але безсилою зробити будь-що — і тим щасливішою, коли виконавець переможно долає всі труднощі й виходить звитяжцем. Такі були мої почування під час дебюту провідного тенора Київського оперного театру ім. Шевченка Анатолія Солов'яненка на сцені нью-йоркської Метрополітальної опери в січні цього року.

Перший виступ Солов'яненка відбувся в ролі *співака* в опері Ріхарда Штравса "Дер розенкавалір" (Кавалер троянди). Це розмірно другорядна роля, але значуща. Італійський співак з'являється при дворі дружини фельдмаршала в Відні, шукаючи її опіки. У дуже німецькій опері Штравса арія співака з'являється як зневажливо-саркастичний контраст, як прояв італійського бель-канто в специфічній інтерпретації композитора. Вона написана в дуже важкому ключі ре бе моль мажор, що осягає кульмінації в високому до бе моль, покликаному зачарувати обидві авдиторії — на сцені і в залі для глядачів. За традицією цю ролю дають першим "зорям" італійської опери, здатним на ювелірно-витончене виконання. Під час прем'єри цієї опери в Гамбурґу 1911 року був намір запросити для неї Карузо, тільки що він зажадав занадто високої винагороди. В Метрополітальній опері ролю виконували останніми роками Паваротті або Домінґо. В теперішніх фінансових клопотах одначе Опера мусіла шукати дешевших талантів у Західній Европі або в слов'янських країнах. З-посеред багатьох можливостей музичний директор Опери Джемс Левайн спинився на Солов'яненкові, і це показує, як високо були оцінені здібності й перспективи співця.

За ходом дії виступ італійського співака можна б назвати пробою голосу. Який відповідний вибір для початку кар'єри на новій сцені! Уперта праця, винятковий хист і незвичайна музичність тенора принесли цій пробі сподіваний успіх, на задоволення всіх учасників події. Метрополітальна опера була вдоволена, бо знайшла потенційного провідного тенора за дешеву ціну, якщо порівняти з звичайними "зірками"; *Госконцерт,* радянська установа, що посередничить у

Орест Ковалів — скрипаль, вихованець школи Джуліярд.

виступах музик з СРСР, — бо виступи є оплачені високо, як на їхні норми; українці, — бо вони знайшли новий об'єкт захоплення й гордости (не знати, з позитивними чи негативними наслідками кінець-кінцем); актор, бо був винагороджений великим успіхом (матеріяльна його винагорода після "посередництва" Ґосконцерту є на жаль дуже малою частиною того, що заплатила Опера).

Другою ролею Солов'яненка в Нью-Йорку був Турідду в "Кавалеріа рустікана" (Сільська честь) П'єтро Масканьї. З трьох вистав цієї опери, що я відвідав, дві були частково невдалі, третя стала беззастережним успіхом. Дириґує оперою Масканьї на нью-йоркській сцені Джузеппе Патане, режисером був Франко Дзефіреллі. Патане, що успадкував від свого батька, теж оперного дириґента, вміння вживатися в стиль бель канто, в операх цього стилю винятково переконливий і захоплює не тільки слухачів, а й акторів, хор і оркестру. Лінії мелодії, виконані в плинному, але точно виміреному темпі, відзначаються витонченістю й своєрідною тендітністю, дбайливе нюансування сполучається з почуттям рівноваги. Дзефіреллі, режисер світової слави, має мало рівних у створенні теплої атмосфери часу й місця. В "Каваллеріа рустікана" його відтворення сіцілійського села, з широкими сходами, що ведуть до церкви праворуч, з маленькою таверною мами Лючії ліворуч, ще більше виграло від неперевершеного освітлення кону (Джіл Векслер), що справді ніби приносить теплу, сумирну атмосферу середземноморського сходу сонця, а далі сяйну розкіш південного гарячого дня.

Не зважаючи на всі ці передумови до успіху, вистава 14 січня принесла гірке розчарування. Це мав бути день першого виступу Солов'яненка в цій опері; але співак застудився, і виступ його не відбувся. Його заступав Вєслав Охман, інший слов'янський талант, недавно законтрактований до Метрополітальної опери. Солов'яненко перейняв свою ролю у наступній виставі, 19 січня. Він ще не цілком видужав від своєї хвороби, але головною причиною неуспіху була зміна дириґента. Бо цього разу жертвою застуди впав Патане і його заступив Ріхард Войтах. Темпи останнього руйнували італійські лінії мелодій, заходили в суперечність із тим, до чого звикли були солісти й музики. Як і хор, вони намагалися йти за своїм новим дириґентом, але раз-у-раз не впорувалися. Солов'яненко в ролі Турідду теж зустрівся з цією проблемою прискореного ритму, згубного для мелодійности, особливо в його двох аріях у п'ятій і дев'ятій сценах.

Картина різко змінилася в третій виставі, 24 січня. Патане повернувся до свого пульту, Солов'яненко був у найкращій своїй формі, і ввесь ансамбль ніби заповзявся спеціяльною метою створити незабутню виставу.

З самого початку, в своїй упровідній арії "O Lola bianca", співаній за сценою, Солов'яненко якнайкраще показав свій першорядний голос з приємним металічним відблиском, в його фразуванні був ліричний чар, і

digitized by ukrbiblioteka.org

неперервана лінія мелодії, здавалося, ще тривала після того, як його спів скінчився. З появою Турідду на сцені, дует із Сантуццою теж тримався чародійської мелодичної лінії, стаючи більш схвильованим у міру того, як сильніше спалахували пристрасті. Наступний дует, після сцен із Сантуццою й Льолею теж починався ґраційною мелодією, поступово посилюючися, переходячи в бурю й вибух ненависти, коли Льоля обрушує своє прокляття на Турідду, а той з огидою підіймається до церкви.

Дві кінцеві сцени, де виступає Турідду, дали Солов'яненкові можливість показати свою віртуозність і володіння голосом. Веселі селяни виходять з церкви по Великодній відправі, і Турідду запрошує всіх випити з ним вина. В бріндізі (арія-танець) "Viva il vino spumeggiante" Солов'яненко підкреслив широчінь душі щедрого частувальника вирівняними, непомітними, але ефективними змінами в темпі. То він співав у швидкоплинному, безтурботному мені-все-дарма стилі, а то створив враження величної теплоти, простягаючи двоскладове слово "viva". Його ідеал тривалої вокальної лінії (справа витриманого віддиху) здійснюється через інтуїтивно браний правильний темп і витворює невідпорність акустичної напруги, що заражає слухачів. Співаки типу Солов'яненка посідають цю сконцентрованість у виконанні, що випливає з самодисципліни й глибини переконання. Він свідомий своєї взаємодії з авдиторією і вміє використовувати своє обдарування до самої межі, ведучи слухачів за собою до осягнення щирого душевного спілкування через музику.

У кінцевій сцені, коли Альфіо кидає виклик Турідду, відмовляючися від його вина, — нестерпна образа для гордого сицілійця, що може бути змита тільки в двобої, у смерті одного з суперників, — Турідду виростає в трагічну постать. Солов'яненко трактує цю сцену з непідробним драматизмом, зберігаючи водночас вірність музичній лінії Масканьї. У своїй фінальній арії, що починається словами "Mamma... mamma" він напружує й підсилює вібрато свого голосу, щоб згодом дати ліризмові знову виринути в точці найвищого піднесення, коли він просить свою матір прийняти й любити Сантуццу як дочку. А далі нова напруга — це Турідду просить її благословення й прощається з нею.

Авдиторія була остаточно полонена майстерністю Солов'яненкової мелодичної ліній і драматизму і після його кульмінаційного "Addio" й виходу зі сцени вибухнула колосальною, бурхливою овацією. Коли, після притишення й нового вибуху музики опера добігла свого кінця, вистава витворила такий високий ступінь напруження почуттів, що глядачі, здавалося, не могли не вилити свого захоплення в тривалу овацію з уставанням, особливо для голінного нового тенора, якого і про якого вони ніколи не чули перед тим. Щасливі ті, хто був там, бо як при визначних мистецьких подіях, була там наелектризована атмосфера в повітрі.

Це була мистецька подія. Театр зумів донести ліричну красу й без-

жальний, чимраз швидший ритм наближення смерти, що відзначають найвищий осяг Масканьї — композитора. Солов'яненко зустрів вибух духової емоції в публіці, що винагороду знаходить сама в собі, тоді як музика або оцінювач з глибоким зацікавленням спостерігає глибину людської уяви, втілену в музиці й через музику... Авдиторія зазнала піднесення, що вириває кожного з його щоденних клопотів і єднає в позачасовій безмежності.

Постскриптум. Приємною новиною стало те, що Метрополітальна опера запросила Солов'яненка повернутися наприкінці весняного сезону для двох ранкових вистав "Ріґолетто" Верді в ролі Герцоґа. Цей варіянт Дон-Жуана, без очищення й без покари, має першорядні ліричні арії, що доносять до слухача звиви його хтивости. З появою Солов'яненка на кону можна було легко повірити в брак жіночої відпорности до чару вельможного зальотника. Музично, ця партія вимагає більше, ніж роля Турідду, бо Герцоґ має більше нагод до тяглої вокальної лінії. В ролі Турідду Солов'яненко грає передусім на коротких, напружених мазках мелодії. В ролі Герцоґа він ставить наголос на чудових розлогих аріях, що підносяться й спадають у своїй величності. У центрі стоїть тепер не тривожлива пристрасть, а чуттєва мелодія. З драматичного погляду ця роля порожня, але він проводить її переконливо. Та про це можна легко забути, коли слухаєш, як його голос забирає слухача, здається, поза межі приявности.

У своїй легкій вступній баляді "Questa o quella", в його палкому дуеті з Джільдою "E il sol dell'anima", в щирій арії "Parmi veder le lagrime", і, нарешті, в одній з найвідоміших і найулюбленіших оперних арій "La donna è mobile" Солов'яненко міцно стверджує свою обдарованість співця першої величини в стилі bel canto. Особливо допомагає йому його чудовий високий реґістр. Чистота звуку промовляє сама за себе, коли його голос підноситься до високих ля, сі і навіть до. Тут видається, що є тільки одне слово, щоб відтворити це — чаклування!

digitized by ukrbiblioteka.org

ШЛЯХ ДО СОБОРНОСТИ

Василь Гришко

Саме поняття "соборність" (що походить від старослов'янського слова "съборъ" — збір, зібрання) з первісного свого переважно церковного вжитку в значенні "збірної єдности" перенесено в українській мові з цим же значенням у сферу новішої національно-політичної термінології порівняно недавно. В кожному разі з українських національних діячів на Наддніпрянщині з поняттям "собору" в розумінні збірної єдности центрально-східньої підросійської та західньої підавстрійської частин українського народу, мабуть, чи не вперше пов'язав свої публіцистичні міркування П. Куліш — у своєму "Соборному посланії галичанам" ("Киевская Старина" з вересня 1898 р.). Одначе сама ідея української соборности, тобто — розуміння спільности національних інтересів роз'єднаних австро-російським кордоном частин одного українського народу та прагнення єдности в змаганні за ці інтереси, виникла одночасно з відродженням (а чи може краще сказати — новонародженням?) національно-культурної самосвідомости українців обабіч кордону ще в першій половині 19 ст.

Виростаючи з етнічно-мовного самопізнання на ґрунті розвитку нової, з джерел народної творчости живленої української літератури, ця національно-культурна самосвідомість з розвитком української етнографічної та історичної науки протягом 19 ст. досить швидко набувала національно-політичного характеру. При чому — сам процес цього національно-політичного самоусвідомлення відбувався виразно "соборним" шляхом. Перед у

Ця стаття являє собою перший розділ із публіцистичної праці автора "Соборність, 'возз'єднання' і проблема всеукраїнства" — на тему, що пов'язана з такими ювілейними датами нинішнього року, як 60-річчя Акту Соборности України 22-го січня 1919 р. та 40-річчя так званого "возз'єднання українського народу в єдиній радянській державі" 14-го листопада 1939 р. Праця в її цілості складається з трьох розділів, призначених для публікації протягом цього року, і має на меті перегляд основних національно-історичних та політичних фактів, що стоять за згаданими вгорі ювілейними датами, а також — на тлі їх зіставлення — розгляд актуальної у сучасній українській дійсності проблематики всеукраїнської єдности.

ньому вели творчі сили центрально-східньої, наддніпрянської частини України — з Тарасом Шевченком як володарем дум усіх українців взагалі, — і вони вирішально впливали на пробудження творчої діяльности співзвучних їм сил також у західній, наддністрянській частині, зокрема ж — у Галичині. Але наслідком несприятливіших для українців умов національного життя під Росією, ніж під Австрією, саме Галичина з другої половини 19 ст. стала головним тереном спільної, отже — соборної діяльности наддніпрянських і галицьких творчих сил у ділянках української національної культури й суспільно-політичної думки, стаючи відтак і тереном розвитку саме "соборницького" напряму українського національно-політичного руху.

Слід пригадати, що першим історично зафіксованим у документі політичної організації українців проголошенням національної єдности українського народу обабіч австро-російського кордону було ствердження цього факту в маніфесті галицької Головної Руської Ради у Львові під час европейської "весни народів" 1848 р. (надруковано в першому числі органу цієї Ради "Зоря Галицька" з 15-го травня того року). Проте ця Рада мала за свою мету лише леґальне змагання за об'єднання української (Східньої) Галичини з Буковиною й Закарпаттям та створення з них у межах австрійської держави одного автономного "коронного краю"; отже — її проголошення єдности західніх українців з центрально-східніми було тільки висловом самого принципу спільности національних прагнень роз'єднаних частин цілости, а не програмово-політичним соборництвом.

Так само лише принциповим ідеалом, а не програмовою метою конкретного політичного змагання була ідея всенаціональної української єдности в "народовецькому" русі на західньоукраїнських землях у другій половині 19 ст. І знову ж таки слід відзначити: сам цей рух, що постав у Галичині на початку 1860-х років, своїм ідейно-політичним походженням був "соборним" — у тому розумінні, що виріс на перебраних молодою галицькою інтеліґенцією ідеях наддніпрянського національного руху — Кирило-Методіївського Братства, Шевченка, Куліша з його "Основою", Костомарова, Марка Вовчка, "народолюбних" українських "громад". Крім ролі ідейного джерела, Наддніпрянщина також і безпосередньою участю своїх творчих особистостей у розвитку галицького "народовства" відіграла в ньому ролю важливого "соборницького" чинника. Піонером у цій справі був Куліш, який ще в 1850-х роках включився в спільну з галицькими діячами працю в розбудові майбутнього народовецького руху, а потім у 60-х роках, живучи в Польщі, активно діяв саме на галицькому терені, через львівську українську пресу й тамтешні видавництва. А слідом за ним особливо енерґійну літературно-публіцистичну й

digitized by ukrbiblioteka.org

культурницьку діяльність національно-політичного характеру розвинув у Галичині безпосередньо, а потім з віддалі видатний наддніпрянський "громадівець" О. Кониський.

Зрештою, після російських антиукраїнських "законів" 1863 й 1876 рр. усі найактивніші творчі сили національного життя наддніпрянських українців зосередили свої не лише творчі, а й матеріяльні та організаційні зусилля на тому, щоб розбудувати саме в вільнішій під Австрією Галичині такі центри розвитку української національної культури й громадсько-політичної думки, які мали б усеукраїнський характер та зокрема могли б обслуговувати й потреби українського національного життя на Наддніпрянщині. Так спільними заходами й засобами провідних наддніпрянських "громадівських" діячів (зокрема — з Київської Громади) та Львівської й інших галицьких громад, 1867 р. засновано у Львові всеукраїнського значення журнал "Правда", який на довгий час став органом справді "соборної" співпраці творчих сил обох розділених кордоном частин України. Через цей журнал реалізували себе творчо в останні десятиріччя 19 ст. майже всі видатніші українські письменники з Наддніпрянщини (зокрема, крім згаданих уже Куліша й Конисього, — Марко Вовчок, І. Нечуй-Левицький, П. Мирний, М. Старицький, І. Карпенко-Карий, Б. Грінченко, М. Коцюбинський та інші) та завдяки цьому дуже помітно впливали своєю творчістю (й особливо позитивно — своєю літературною мовою) на розвиток місцевої української літератури в Галичині.

Ще важливішим "соборницьким" актом було створення 1873 р. саме з ініціятиви Конисього й громадських та культурних діячів і Наддніпрянщини, в основному — на кошти наддніпрянських меценатів (В. Симиренка, Є. Милорадович, Д. Пильчикова, М. Жученка, П. Пелехина та інших) літературного Товариства імени Шевченка, яке 1893 р., знову ж таки заходами наддніпрянських діячів (крім Конисього, зокрема — В. Антоновича), було перетворене на Наукове Товариство імени Шевченка й набуло значення всеукраїнського наукового центру типу академії. Разом з журналом "Правда", науково-видавнича діяльність цього Товариства мала величезне, мабуть, навіть — історично вирішальне значення у формуванні саме соборницької свідомости молодшої української інтеліґенції обабіч кордону та, зрештою, й "соборної" загальноукраїнської літературної мови (що для справи майбутности ідеї також *політичної* соборности мало не абияке значення).

2.

Роля наддніпрянського впливу в стимулюванні й прискоренні національного розвитку Галичини 19 ст. була вирішально важливою зокрема в сфері ідейних напрямів цього розвитку. Тому,

звертаючи увагу на той факт, що ті головніші ідеї всеукраїнського значення в Галичині, які зробили цей законсервований у своїй "руській" архаїчності край передовою частиною України, були власне продуктом "соборного" впливу з-над Дніпра, — Іван Франко в своєму огляді наслідків півсторіччя цього впливу в 1895 р. писав: "Можна сміло сказати, що всі оті ідеї і напрями були б на Галицькій Русі виросли й самі, без ніяких посторонніх впливів; та не менш певне й те, що при загальній слабосильності галицько-руського розвою, на їх зріст потрібно було б не 50, а зі 100 літ, якби не сильний приплив оживлюючих ідей з України під Росією" (див. його Ukraina irredenta — в зб. "Вивід прав України", вид. "Пролог", 1964, ст. ст. 121-122).

Звичайно, можна по-різному розцінювати ті чи ті елементи наддніпрянського впливу в Галичині, наприклад, — вважати за неґативний вплив соціяльно-політичних ідей і поглядів, виплеканих в атмосфері "загальноросійської" духової нівеляції, проте, коли йдеться про ідею соборности, то в стосунку до неї розподіл ідейно-політичних сил у Галичині в останні десятиріччя 19 ст. визначився так: усі течії національно-політичної думки наддніпрянського походження чи наддніпрянської орієнтації були соборницькі, тоді як серед найбільш специфічно-місцевих, зокрема — консервативно-клерикальних, явно переважали провінційно-партикуляристичні, звужені до суто австрійської та галицько-польської проблематики абож москвофільські тенденції. Власне, на тлі конфлікту по лінії такого поділу галицького суспільства зрештою почався поділ народовецького руху, з якого в 70-х рр. виділилася нова, "радикальна" течія, духовим батьком якої став найвпливовіший із наддніпрянських діячів того часу, вигнаний російським урядом на еміґрацію Михайло Драгоманов.

Незалежно від такого чи іншого ставлення до соціологічно-ідеологічних поглядів Драгоманова треба ствердити як безсумнівний факт одне: із усіх українських діячів, що були перед ним в обох частинах України, він був справді першим та найяскравіше виявленим і послідовним "соборником" — в теорії і в практиці, на всіх ділянках своєї різноманітної діяльности. І як учений — історик, етнограф, літературознавець, і як громадсько-політичний діяч, він завжди мав за об'єкт вивчення, зацікавлення та затурбовання всю Україну в її цілості, аж до найменших її закутків чи племінних відгалужень під будь-чиєю владою. Він же фактично був і творцем першої соборницької концепції боротьби за всеукраїнське визволення, і в цій концепції зокрема важливе, навіть спеціяльне місце мала в нього Галичина, звичайно — з погляду всеукраїнських визвольностратегічних інтересів його часу.

У своїй "Відповіді на ювілейні привітання" 1894 р. він писав на

digitized by ukrbiblioteka.org

цю тему ось що:

> В теперішню хвилю, поки не наступить у Росії політична воля, народолюбцям на Україні можна сказати про Австрійську Русь: "Там просвітиться світло ваше перед людьми, там побачать люди, які діла можете ви зробити і в себе дома і яку вартість мають ваші національно-суспільні почуття і думки [...]. З усіх частин нашої батьківщини, Руси-України, Галичина стала мені може не менш рідною, як і Полтавщина, — духовою родиною [...]. Там поле, де ми могли б працювати вільніше і значить ширше й глибше, ніж у Російській Україні" (М. Драгоманов. Вибрані твори, том 1. Прага, 1937, ст. 89).

Розгорнувши свою діяльність на еміґрації в тісній співпраці з галичанами та спрямовуючи її передусім до галичан, Драгоманов у своєму відомому "Передньому слові до 'Громади' " (1878 р.) саме й дав перший в історії української політичної думки теоретично-програмовий вислів "соборницької" (звичайно, без ужиття самого цього означення) концепції всеукраїнського визволення. В цьому публіцистичному творі він зокрема поставив собі завдання — "перш усього нагадати [...] про ті межі, в котрих живуть наші люде і в котрих лежить наша земля". Відтак він на півтори сторінці книжки великого формату дав детальний опис етнографічних меж українських земель, включаючи без вийнятків усі ті території українського поселення поза кордонами сучасної Української РСР, які звичайно подаються тепер лише на найбільш максималістських мапах соборної України (Вибрані твори, том 1, ст. ст. 93-95).

Саме на базі цього публіцистичного твору Драгоманова якраз "соборно" складено наддніпрянцем С. Подолинським і галичанином М. Павликом першу справді соборницьку "Програму" (1880 р.)своєрідного українського, так би мовити, "федералістичного самостійництва" на базі драгоманівської концепції народницького соціялізму (так званого "громадівства"). Ця програма в її національно-політичній частині звучала дослівно так:

> В справах політичних ми бажаємо: [...] 4. Повної самостоячесті для вільної спілки (федерації) громад на всій Україні.
>
> Україною ми звемо всю сторону від верху р. Тиси в теперішнім Венгерськім королевстві, на заході сонця, до р. Дону на сході й Кубанську землю в теперішнім Російськім царстві, — від верху р. Нарева на півночі до Чорного моря на півдні, — усю ту землю, де гурт народу говорить українською мовою. В цій стороні найбільша частина всіх здобувачів, — цебто хліборобів і робітників, — Українці. Напроти того, велика частина чужинців: Поляків, Жидів, Німців, Венгрів, Москвинів (руських), належить до тих, що звуть вищими, правдиво неробочими, станами, котрі тільки вжиткують працю прав-

дивих робітників. Тепер власне ці чужинці, котрих наслали на Україну ті держави, що поневолили її в старі часи, та ті перевертні, що до них пристали, панують над Українцями і в господарстві, як люде багатші, і в справах політичних, як начальства. Всякому народові шкодить неволя під чужими людьми, а з другого боку серед громад не мусить бути непрацюючих станів, а мусять вони складатись з самих здобувачів. Ось через що майже все одно: чи увільнити Україну од панування чужинців, чи увільнити громади українських здобувачів од непрацюючих станів: і так, і так пани всяких порід повинні хоч усі стати робітниками, хоч покинути Україну (цит. за вказ. виданням, ст. ст. 148-149).

Як бачимо, ця перша українська соціялістична програма в своїй національно-політичній частині фактично містила всі ті елементи, які пізніше стали основою всіх самостійницько-соборницьких програм українських партій, включно з націоналістичними. Єдиний елемент, якого не було в драгоманівській програмі, це те, що пізніше стало називатися "державництвом", оскільки драгоманівський український федералізм за досить утопічною схемою народницького соціялізму мав основуватися на здійснюваному знизу, а не керованому згори самоуправлінні громад, з'єднаних у "вільну спілку" національною спільністю в межах національної території без централізованого державного апарату насильства (бо ця "вільна спілка" передбачалась у системі майбутньої европейської чи навіть світової федерації таких же "вільних спілок").

Одначе, це утопічне драгоманівське федералістичне соборництво, маючи домінантний вплив на українську політичну думку останніх десятиріч 19 ст., вже на початку 90-х років спричинилося й до того, що порядком його критичного, але позитивно-творчого заперечення серед молодшої української інтеліґенції виникло й звичайне, національно-визвольне соборництво. Зокрема на Наддніпрянщині його речником став автор критичних щодо Драгоманова "Листів із Наддніпрянської України" Б. Грінченко, який разом із Т. Зіньківським написав політичну програму українського руху, де (як це відзначено у статті Н. Василенко-Полонської у "Енциклопедії українознавства в двох томах", т. 2, ст. 474) мовилося про те, що "жадні географічні межі не можуть роз'єднати одного народу". Ідеї цієї програми згодом адоптувало засноване 1892 р. (з ініціятивною участю Грінченка) "Братство Тарасівців" у своїй декларації, яку опубліковано 1893 р. у львівській "Правді" та в якій зокрема підкреслено соборницьку ідею "цілоукраїнської національної родини" (цит. за кн. В. Мартинець. Ідеологія організованого і т. зв. волевого націоналізму. Вінніпеґ, 1954, ст. 10).

digitized by ukrbiblioteka.org

Зрештою, і серед тих учнів та послідовників Драгоманова з молодших поколінь галицької інтеліґенції, що під кінець 19 ст. переставлялися вже на рейки марксистської соціялістичної теорії (яка в так званій "буржуазній" демократичній державі вбачала неминучу форму визрівання клясових сил пролетаріяту) виникла перша спроба теоретичного обґрунтування також потреби боротися за самостійну соборну державність України. Ця спроба з'явилась у вигляді статті "По поводу еміґрації" в органі галицької Радикальної партії "Народ" 1893 р., де молодий представник лівого крила цієї партії й ініціятивної групи щойно започаткованого тоді в Галичині нового, соціял-демократичного руху — Юліян Бачинський доводив: наслідком закономірности економічного розвитку, що неминуче веде до боротьби українського народу проти Росії й Польщі саме на ґрунті протилежности українських і російських та польських економічних інтересів, "conditio sine qua non її економічного і культурного розвою, услів'я взагалі — можности екзистенції [української нації]" є — "Вільна, велика, політично самостійна Україна, одна, нероздільна від Сяну по Кавказ" (Ю. Бачинський. Україна Irredenta. Львів, 1895, ст. ст. 72, 74).

Ця й інші статті Бачинського в цьому ж дусі 1895 р. вийшли окремою книжкою під назвою "Ukraina irredenta", якій того ж року присвятив уже згадувану на початку цього розділу статтю І. Франко — інший галицький учень і послідовник Драгоманова, також учасник радикального соціялістичного руху. Критикуючи механістично-марксистський економічний детермінізм автора книжки, Франко радо вітав і підтримував саму ідею змагання за самостійну соборну Українську державність.

3

В останньому десятиріччі 19-го та на початку 20-го ст. провідною постаттю й символом українського соборництва став найвидатніший із українських наддніпрянських діячів того часу — вчений-історик і політичний публіцист Михайло Грушевський. "Соборний українець" самою своєю біографією (народжений у Холмі, виріс на передгір'ї Кавказу, здобув освіту й зформувався як український учений і діяч у Києві, розгорнув свою наукову й національну діяльність у Львові, став лідером всеукраїнського змагання за державну самостійність у Києві і т. д.), він підніс українське соборництво на вищий щабель порівняно з драгоманівським, з якого він виріс і який переріс. Передусім він як науковець, що напередодні 20-го ст. очолив українознавчу науку (як один з керівників, а потім голова Наукового Товариства ім. Шевченка) й вищу освіту (як провідний професор Львівського університету) в

Галичині, вніс величезний вклад у справу створення духових підвалин соборного державництва українців обох частин роз'єднаної України. Це він зробив зокрема своєю капітальною працею над "соборною" історією "України-Руси" (до речі — термін, уживаний ним спеціяльно заради "соборництва", в зв'язку з галицькою прив'язаністю до "античної" назви української державности старокиївської доби). Також як політичний публіцист, він вивів і спопуляризував не тільки серед українців, а й серед чужинців (від росіян починаючи) ті самостійницько-соборницькі ідеї, що на них саме й почав особливо буйно розростатися український національно-визвольний рух 20-го ст.

Поруч з Грушевським великою постаттю всеукраїнського значення став у цей час вирослий із галицького ґрунту, справжній "соборник" ідеями й духом своєї творчости — І. Франко. Саме співпраця Грушевського й Франка в науковій, а зокрема — в літературно-видавничій ділянці (від часу закладення й спільного ведення ними — від 1898 до 1906 р. — "Літературно-Наукового Вісника", найвидатнішого та найбільш "соборного" українського журналу того часу), була живим втіленням духу й діла українського соборництва. На час розгортання діяльности й співпраці цих великих "всеукраїнців" у Галичині якраз і припало найвище піднесення всенаціонального значення Галичини як так званого "українського П'ємонту".

Здається, чи не Грушевський і був першим в українській публіцистиці, хто вжив терміну "український П'ємонт" на відзначення особливої ролі Галичини в умовах критичних труднощів українського національного життя в підросійській частині України та в ситуації загального розділення української нації по окремих своїх провінціях під чужою владою. В кожному разі серед його інформативних статтей для підросійського суспільства, друкованих у російськомовному журналі "Украинский Вестник" 1906 р. та потім разом з іншими російськомовними статтями 1905-6 рр. виданих 1907 р. в Петербурзі збірником під наз. "Освобождение России и украинский вопрос", є стаття, що зветься "Український П'ємонт". Проводячи аналогію з історичною ролею італійської провінції П'ємонт у національно-державному об'єднанні Італії 1861 р., Грушевський вбачав подібну ролю Галичини в національному відродженні українського народу.

> В останнє десятиліття 19 ст. Галичина, не зважаючи на власні досить важкі умови національного й економічного існування, зробилася центром українського руху і щодо українських земель Росії відігравала ролю культурного арсеналу, де створювалися і вдосконалювалися засоби національного, культурного і суспільно-політичного відродження українського народу [...] Закордонні періо-

digitized by ukrbiblioteka.org

дичні, літературні і наукові видання, що проникали [з Галичини на Наддніпрянщину] навіть у невеликій кількості, достатні були для того, щоб відігравати ролю риштування, по якому йшло все вище й вище у своїй громадській і національній свідомості, у розробці своїх потреб і програм українське суспільство Росії (цит. у перекл. з зб. Освобождение России и украинский вопрос. Петербург, 1907).

Звичайно, вплив Галичини на розвиток українського національного руху в підросійській частині України великою мірою був зворотним впливом тієї національно-творчої праці, яку протягом другої половини 19 ст. вкладали в розбудову національного життя в Галичині найкращі сили національного активу Наддніпрянщини, створюючи там той загальноукраїнський "арсенал", про який слушно писав Грушевський. Але об'єктивно-історичну ролю Галичини як терену, на якому кувалася духова зброя українського національного руху для всіх теренів України, не можна заперечити. А наслідки цього були такі, що на Наддніпрянщині цей рух в окремих виявах свого ідейно-політичного розвитку з початком 20-го ст. раптом почав перевищувати галицький рівень.

Про це свідчить зокрема поява 1900 р. на Наддніпрянщині першої в історії українського політичного життя взагалі чисто самостійницько-соборницької (підпільної) Революційної Української Партії (РУП) з чіткою теоретично розробленою націоналістичною програмою, що в своїй соціяльно-політичній частині включала також пройняті націоналізмом соціялістичні елементи. Цю програму, спершу проголошену в Харкові на влаштованому РУПівцями Шевченковому святі юристом М. Міхновським, слідом за тим того ж 1900 р. видано (звичайно, в Галичині!) книжкою під назвою "Самостійна Україна". У цій програмі самостійницько-соборницьке кредо РУП висловлено від імени "третьої української інтеліґенції" (третьої, мабуть, після покоління кирило-методіївців [слов'янофілів] та покоління народолюбців-українофілів 19 ст.) в такій формі:

Третя українська інтеліґенція стає до боротьби за свій нарід, до боротьби кривавої і безпощадної. [...] Вона виписує на своєму прапорі ці слова: "Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ". Вона віддає себе на служення сьому великому ідеалові, і, доки, хоч на однім клапті української території пануватиме чужинець, доти українська інтеліґенція не покладе оружія, доти всі покоління українців йтимуть на війну (Самостійна Україна. Р. У. П. Вецляр, 1917, ст. 22).

Але, як відомо, РУП не витримала натиску переможної тоді в Європі і в Росії сили впливу марксистського "наукового соціялізму" і вже з 1902 р., щоб протистояти опануванню робітничого

руху в Україні російською соціял-демократією, почала переставлятися на однакові з нею ідеологічні позиції, лише в національно-українській версії. А з піднесенням "загальноросійської" революційної хвилі в Україні 1905 р. на місці РУП, з якої до того часу вірна програмі Міхновського частина виділилася в окрему Українську Народню Партію, перетворилася на Українську Соціял-Демократичну Робітничу Партію (УСДРП), яка з тактичних причин стала на шлях боротьби за автономію України в складі, перебудованої на федералістичних засадах, Росії.

Революція в Росії 1905 р. справді відкрила для наддніпрянських українців можливість реального змагання за українську автономію, як перший конечний етап до державного усамостійнення, а також уможливила такий розвиток українського національного життя в умовах реформаційних тенденцій пореволюційного розвитку Росії, що до часу передвоєнної реакції це зменшило попереднє "п'ємонтське" значення Галичини для Наддніпрянщини. Це останнє було також зумовлене й тим, що в Галичині в цей час українське життя досить помітно замулилося в суто галицькій підавстрійській проблематиці, яка завжди, а в цей час особливо, зводилася до змагання з поляками за галицьку (спільну з буковинською та закарпатською) автономію в межах Австро-Угорщини. Тому той же таки Грушевський, який так підносив ролю Галичини в попередньому періоді, в своїй "Ілюстрованій історії України" про цей період писав:

> Те культурне піднесення, яке поставило Галичину в центрі українського життя в попереднім десятилітті, швидко спадало в сих роках. Падає літературна продукція, наукові інтереси, і їх не заступають і не вирівнюють успіхи економічних організацій, кооперативів, банків, — принаймні для тієї ролі, яку Галичина грала досі для цілої України, вони давали дуже мало або й зовсім нічого. Само по собі розкріпощення України зменшало сю ролю, се ж ослаблення культурного життя в Галичині ще більше прискоряло зменшення інтересів до галицького життя на Україні. З появою преси, журналів, культурних організацій на російській Україні зовсім природно до них повертались ті сили, що раніше шукали собі приложення в Галичині [...] На українських виданнях 1907-1914 рр. се було помітно доволі виразно, особливо на перенесенім зі Львова до Києва "Літературно-Науковім Вістнику" (цит. за віденським вид. 1921 р., ст. ст. 533-34).

Всеукраїнське значення на початку 20 ст. мав лише короткий спалах національно-політичної активности української студентської молоді Галичини на чолі з її нелеґальною організацією "Молода Україна", що виступала під самостійницько-соборницькими гаслами в 1900-1902 рр., але зазнала тієї ж долі та з тих же

digitized by ukrbiblioteka.org

причин що й РУП з програмою Міхновського на Наддніпрянщині. Відтак і в підавстрійській, і в підросійській частинах України настала пора зосередження національних зусиль передусім на справах змагання за конкретні національні цілі в межах своїх окремих, переважно леґальних (та леґалістичних) форм і засобів, зумовлених реальними можливостями під владою кожної з двох чужих держав. І хоч успіхи в сфері національно-культурного та зокрема — національно-просвітнього й організаційного українського життя в обох частинах України в цю пору були, відповідною для кожної з них мірою, досить значні, проте в національно-політичній сфері вони, в стосунку до визначеного перед цим самостійницько-соборницького ідеалу, були доволі малі. Але сам цей ідеал жив і зростав, закорінюючись у глибині національної свідомости, що ставала все більше всеукраїнською. І цьому дуже сприяли саме такі факти духового соборництва, як напр., спільна національна демонстрація культурних діячів Наддніпрянщини, Галичини й Буковини під час відкриття пам'ятника І. Котляревському в Полтаві 1903 р. чи невтомна *всеукраїнська* творча діяльність по обидва боки кордону великого Франка, що так яскраво втілив самостійницько-соборницький ідеал української нації 20-го ст. в своєму зверненні до України у пролозі до "Мойсея" 1905 р.: "Та прийде час, і ти огнистим видом Засяєш у народів вольних колі, Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом, Покотиш Чорним морем гомін волі"...

4

Вибух Першої світової війни, що для України означало війну між двома державами, які нею володіли, цілком змінив українську національно-політичну ситуацію, зокрема щодо змагання за український самостійницько-соборницький ідеал. Передусім — війна закгуалізувала це змагання, різко переставивши його з загально-теоретичної в конкретно-практичну площину. При чому — хоч під обома ворожими державами українці опинились у стані вимушеної льояльности до своїх володарів і це ставило їх у взаємно протиставне становище, проте по австрійському боці війна все таки відкривала бодай деякі можливості української політики, тоді як по російському боці не тільки якась українська політика, а й взагалі будь-яке українське національне життя в цей час виключалося, як, мовляв, зрадницьке "мазепинство".

В такій ситуації цілком природно національно-політична ініціятива в цей час опинилась у руках підавстрійських українців та тих наддніпрянців, що перебували в еміґрації: перші з них у серпні 1914 р. зорганізували Головну Українську Раду й узялися до творення військової формації Українських Січових Стрільців, щоб

своєю участю в війні проти Росії уможливити й участь у політичних рішеннях щодо української справи на користь української національної політики: а другі створили Союз Визволення України, щоб провадити національно-політичну роботу на міжнародньому форумі та національно-пропаґандивну — серед полонених українців із російської армії та українців у ній, сприяючи поразці Росії у війні та організації української військово-політичної сили для участи в вирішуванні долі України в цій війні. Обидві ці організації 1915 р. поєдналися в спільно створеному новому політичному органі під назвою Загальна Українська Рада, що таким чином уже мала в собі елемент соборности бодай своїм складом. Щождо політичного обличчя, то цей орган проголосив за свою мету створення самостійної держави з підросійської частини України та перетворення Галичини разом з Буковиною і Закарпаттям на окремий автономний край у системі австро-угорської монархії.

Стратегічно-політичний задум за цією концепцією української політики, коли йдеться про її соборницький аспект, найясніше висловлено вже в відозві Української Головної Ради з приводу створення леґіону Українських Січових Стрільців, де було сказано зокрема ось що:

> Ми, українці, повинні бажати, щоб від Росії відірвали всю Україну з Києвом, Полтавою, Черніговом, Харковом, Донщиною, Кубанщиною та берегами Чорного моря. З такої великої землі утворено би напевно самостійну українську державу з столицею в нашім стародавнім Києві, де було би українське правительство і український парлямент, вибраний всім нашим народом. Та в кожнім разі погром Росії принесе визволення або всеї України, або бодай частини її, — а се знов приспішить визволення решти України (цит. за кн. Д. Дорошенко. Історія України 1917-1923 рр., т. 1. Ужгород, 1932, ст.23).

Отже, в цій концепції української політики ідея самостійницького соборництва фактично прибрала форму сполуки сепаратизму підросійської частини України з автономізмом підавстрійської частини, з виразною австро-німецькою орієнтацією. Зрештою, дуже близькою до цієї концепції була й ідея деяких австрійських та еміґрантських українських політиків (М. Василько з одного боку та Д. Донцов з другого) діяти в тому напрямі, щоб через австро-німецьку перемогу у війні Наддніпрянщина була просто прилучена до австрійських володінь, бо це б означало для України кращий шанс об'єднатися і визволитися, ніж навпаки — в умовах перебування під Росією. До речі — над цим варіянтом української політики задумувався ще Драгоманов у своєму вже цитованому тут раніше "Передньому слові до 'Громади' ", коли він писав:

digitized by ukrbiblioteka.org

> Повстання проти Австрії й Росії, таке, як робили за свою державну спільність італійці *за поміччю Франції* — для нас річ неможлива. Швидше можливе діло для нас стати усім в одній державі, це коли б одна з тих держав, що тепер володіють нашою землею, одірвала решту її од другої держави. Звісно, це швидше може зробити Росія з Австрією, ніж Австрія з Росією. Тільки в такім случаю наші справи не поліпшали б багато, хіба б, що наші австро-угорські брати зовсім би запевнились об цім та пристали б до спільної праці проти усякої неволі, од котрої ми терпимо (ст. 112).

Хід війни в першій її фазі дійсно виявив більшу реальність російського, ніж австрійського об'єднання України, і при тому — в найбільш катастрофічному для української справи варіянті. Окупувавши 1914-1915 рр. Галичину й Буковину, Росія перенесла туди й свою політику нещадної русифікації, терору супроти українського національного руху й нівеляційного "воссоединения" (сиріч — "возз'єднання") "единокровных братьев" в одній для всіх українців "русскій" державній домовині їх національного життя. Арешти й вивезення на заслання й переселення в Росію західніх українців та інші форми національно-руїнної діяльности тодішніх російських "визволителів" Галичини й Буковини (що стали прототипом благ сталінського "возз'єднання українського народу в єдиній радянській державі" чверть сторіччя пізніше) завдали великої шкоди українському рухові.

І лише парадоксальним чином — зворотною стороною своїх негативних наслідків — ця російська антиукраїнська акція внесла й деякий позитивний елемент у процес національного розвитку українців по обидва боки кордону. З одного боку — вона морально підірвала інспіроване Росією західньоукраїнське "москвофільство" та загострила протиросійське спрямування національно-політичної свідомости, а з другого — сприяла й зростанню серед наддніпрянців національної солідарности з закордонними братами-українцями, та зближенню з ними в особах засланців, пересельників і полонених у межах Росії. Цей останній вид "соборности в спільній біді" дав себе знати зокрема пізніше, коли чимало західніх українців, що опинилися по російському боці кордону, стали складовою частиною національно-революційного руху на Наддніпрянщині (включно з галицькими січовими стрільцями).

Також слід відзначити й позитивний вплив на підросійських українців і вже згаданих вище форм національно-політичної діяльности західніх та взагалі закордонних українців під час війни, зокрема — військово-політичної акції Українських Січових Стрільців та інформативно-пропаґандивної акції Союзу Визволення України. Щоправда, їхні великі стратегічно-політичні заміри щодо їх самостійницько-соборницької місії в загально-

українському маштабі на ґрунті австро-німецької орієнтації не здійснилися; і не тільки через нездійснення австро-німецьких воєнних планів, а й через фактичну відсутність позитивної австро-німецької української політики та навіть, зрештою, — проти-український курс у стосунку до українсько-польської проблематики підавстрійської частини України, яку зраджено навіть і в справі її змагання за національну автономію.

5

Цілком нову, радикально відмінну ситуацію створила від березня 1917 р. давно жадана та все ж несподівана революція народів у захитаній війною Російській імперії, що відразу ж почала розвалюватися. Дуже швидко перероставши в підросійській Україні на національну, ця революція так прискорила процес національно-політичного розвитку українського народу на Наддніпрянщині, що вже через тиждень після революційної зміни влади в Росії створено в Києві Українську Центральну Раду, і її голова, загальновизнаний тоді український національний лідер — Михайло Грушевський писав 25 березня у першому числі київської "Нової Ради": "Українського питання [в підросійській Україні] вже нема. Є вільний великий український народ, який будує свою долю в нових умовах свободи [...] Потреби й домагання України розгортаються в усій широті". Це ствердив і скликаний в середині квітня того року Всеукраїнський Національний Конґрес, — що постановив — "творити невідкладно основи автономного життя України" (цит. за кн. П. Феденко. Український рух у XX столітті. Лондон, 1959, ст. ст. 109-110).

До речі, "всеукраїнським" цей конґрес був не лише назвою, а й складом своїх учасників, серед яких були також українські діячі з Галичини й Буковини, вивезені російською владою перед революцією як закладники. Оскільки ж тоді значна частина Галичини й Буковини перебувала під окупацією російського війська (з українцями в його складі), то українці Наддніпрянщини відразу ж домоглися того, що тимчасовий уряд революційної Росії призначив крайовим комісаром тих західньоукраїнських територій відомого українського діяча й історика Д. Дорошенка, губерніяльним комісаром Чернівецької губернії іншого українського діяча О. Лотоцького, а також понад тридцять українців були призначені повітовими комісарами тощо. І заходами українців-наддніпрянців відновлено на тих територіях українські школи, церкви, самоврядування. Це, як також перебування на тих теренах українців у російському війську та їх зближення там із західніми українцями, було тим фактом практично-життєвого соборництва, що на рівні звичайних людських взаємин мав у

digitized by ukrbiblioteka.org

процесі творення соборницького розуміння, як тоді казали, "українства" не менше значення, ніж ідейне зближення на рівні інтеліґентських верхів. Зрештою, в цей час і також через чисто людські контакти відбувався й ідейний взаємовплив серед українських мас обох частин України, між якими війна й революція відкривали кордон відчуження, і вони, ближче пізнаючи одна одну в живому людському втіленні починали набувати характеру соборної спільности.

Визначальною рисою в розвитку соборної української свідомости цього революційного періоду ставало те, що в цей час саме Наддніпрянщина, з її центром бурхливого національного відродження в історично-символічному центрі українського державництва — Києві, швидко перетворювалася на центр орієнтації українців усіх земель України, зокрема й західньоукраїнських земель. На цьому тлі втрачала своє попереднє значення Галичина, що після занепаду Загальної Української Ради в конфлікті з пропольською політикою Австрії, почала в національно-державницьких зусиллях Наддніпрянщини вбачати політичну підпору й українських зусиль в Австро-Угорщині. Ця "орієнтація на Київ" щодалі швидше зростала, мірою зростання державницьких успіхів наддніпрянських українців — від установлення автономної державности Першим і Другим універсалами в червні і липні 1917 р. до проголошення фактично незалежної Української Народньої Республіки Третім універсалом у листопаді того ж року, і нарешті — до здобуття повної самостійности цієї Республіки в січні 1918 р.

Зі свого боку Наддніпрянщина в державній формі УНР від початків свого виходу на арену міжнародньої політики, що насправді реальною стала від часу переговорів про мир з Центральними Державами в січні й лютому 1918 р., взяла на себе ролю протектора національно-політичних інтересів західніх українців у їх змаганні за автономію підавстрійської частини України, маючи за мету дальшого прицілу майбутнє з'єднання обох частин в одну соборну державу. Зрештою, цю останню мету мали й українські політики Галичини, використовуючи виникнення української державности над Дніпром для боротьби за українську автономію в Австро-Угорщині. Тому, наприклад, галицький Народний Комітет, вітаючи проголошення Третім універсалом Української Народньої Республіки, в посланні до Києва з цього приводу писав, що підавстрійські українці будуть домагатися виділення українських земель Австро-Угорщини в один автономний край, а коли ці домагання не будуть задоволені, то вони домагатимуться прилучення до УНР. (Див. про це в статті І. Витановича. Енциклопедія Українознавства в двох томах, т. 2, ст. 493). У цьому напрямі працювали й дипломати УНР у перебігу

мирових переговорів з Центральними Державами в Бересті, добившися при укладенні мирового та взаємодопомогового договору з ними в лютому 1918 р. додаткової таємної угоди про виділення українських територій Галичини й Буковини в окремий "коронний край". Давши таємно знати про це провідникам української політики в Галичині, вони дали їм у руки головний арґумент для леґальної боротьби за цю автономію, — боротьби, яка, зрештою, в час розпаду австро-угорської монархії, завершилася самовільним проголошенням цієї автономії в жовтні, а потім перетворенням її на Західньо-Українську Народню Республіку в листопаді 1918 р.

Справа з'єднання західніх і центрально-східніх українських земель в одну державу стала на порядок дня відразу ж, як тільки дійшло до створення в жовтні автономно-державного тіла, в якому поєдналися етнографічно-українські території Галичини, Буковини й Закарпаття. Ще під час оформлення цієї автономної державности Західньої України 19 жовтня 1918 р. на присвяченій цій справі нараді її конституанти — Української Національної Ради найбільш по-соборницькому в ній наставлені представники галицьких соціялістичних середовищ поставили на обговорення вимогу схвалити негайно декларацію про прилучення західньо-українських земель до єдиної української держави з центром у Києві. Та з тактично-політичних мотивів леґалістичного порядку — саме тоді, коли державність на центрально-східніх землях України була в стані політичної нестабільности через змагання між монархічно-гетьманським та демократично-республіканським таборами, цю вимогу визнано за невчасну.

Час на це прийшов щойно після Першого листопада 1918 р., коли наслідком національно-революційного акту у Львові українці взяли в свої руки всю владу в Галичині й інших західньоукраїнських місцевостях та проголосили свою самостійність у формі Західньо-Української Народньої Республіки, галицька УНРада у Львові доручила новоствореному урядові "поробити потрібні заходи для об'єднання всіх українських земель в одну державу" і в цій справі послано спеціяльну дипломатичну місію до Києва. (Див. М. Стахів. Західня Україна. Нарис історії державного будівництва і збройної та дипломатичної самооборони в 1918-23 рр., т. 3. Скрентон, 1959, ст. ст. 42-43). Та в час прибуття місії до столиці України вже відбувалося протигетьманське повстання революційної Директорії УНР, і переговори в справі об'єднання українських земель виявилися знову невчасними.

Проте переможний хід повстання Директорії, що відновляла Українську Народню Республіку, з одного боку, а також українсько-польська війна в Галичині, з другого — прискорювали й

digitized by ukrbiblioteka.org

робили вже не лише принципово, а й практично-політично потрібною справою об'єднання двох Народніх Республік одного народу в єдину державу; бо, як здавалося тоді, тільки таким чином була можливість спільними політичними зусиллями забезпечити на користь українців розв'язання цілої "української проблеми" під час близького тоді вирішення долі всіх народів післявоєнної Европи на міжнародніх торгах у справах миру. Тому ще до вступу Директорії до Києва, на переговорах з нею у Хвастові 1-го грудня 1918 р. укладено так званий "передвступний договір" ЗУНР з керівниками УНР, у якому зокрема сказано: "Західньо-Українська Народня Республіка заявляє цим непохитний намір злитися в найкоротшому часі в одну велику державу з Українською Народньою Республікою, значить, заявляє свій намір перестати існувати, як окрема держава, а натомість увійти з усією своєю територією й населенням як складова частина державної цілости в одну Українську Народню Республіку" (цит. за згаданою кн. М. Стахова, ст. ст. 96-97).

Після ратифікації цього договору західньоукраїнською УНРадою, що з причини подій українсько-польської війни в Галичині сталося щойно 3-го січня 1919 р., для формального завершення цього акту соборности України залишався ще тільки один останній крок: затвердження його в Києві та урочисте його там проголошення. Одне й друге зроблено в процесі праці Українського Трудового Конґресу в Києві в дні 21-23-го січня 1919 р. Для проголошення найбільш урочисто цього акту обрано дату 22-го січня — першу річницю проголошення в Києві української державної самостійности. Акт Соборности того дня проголошено спеціяльним Універсалом, центральною і головною частиною якого були такі історичні слова:

> Віднині воєдино зливаються століттями відірвані одна від одної частини єдиної України — Західньо-Українська Народня Республіка (Галичина, Буковина й Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснилися віковічні мрії, якими жили і за які вмирали кращі сини України. Віднині є єдина незалежна Українська Народня Республіка. Віднині український народ, увільнений могучим поривом своїх власних сил, має тепер змогу з'єднати всі змагання своїх синів для утворення нероздільної, незалежної Української Держави на добро і щастя робочого народу. (Цит. за згаданою кн. М. Стахова, ст. 106. Також у його праці: Україна в добі Директорії УНР, т. 2. Скрентон, 1963, ст. 56.).

■

Цим завершилася передісторія державної соборности України, але, як відомо, не завершилася сама соборність. Бо дуже скоро

після урочистого її проголошення в Києві, відновлена (після перерви через Берестейський мир) війна між Україною та більшовицькою Росією — в умовах одночасної війни з поляками на західньоукраїнських землях та підтримуваної з Заходу Европи протиукраїнської військової акції російської білоґвардійщини — виявилася скрайньо нещасливою не тільки для української боротьби за втримання своєї самостійної державности, а й для втримання соборної єдности й самих українців у цій боротьбі. Наслідком цього — завершене ділом 22-го січня 1919 р. вікове прагнення роз'єднаних чужими державами українців до соборности опинилося перед історичним іспитом боротьби за соборність в умовах нового роз'єднання, вже чотирма чужодержавними кордонами розкраяної України, та ще й під знаком смертельної загрози самому її національному існуванню з боку нової, "радянської" версії старої "воссоединительн-ої" (чи то пак —"возз'єднувальної") політики Москви. Та це вже інший історичний етап, а також — тема іншої статті.

digitized by ukrbiblioteka.org

До історії розвитку української політичної думки під час Другої світової війни

Мирослав Прокоп

I

Є п'ять характеристичних рис, що визначають розвиток української політичної думки і дії під час Другої світової війни:

1. В Україні не було політичної коляборації з німецькими окупантами типу Квіслінґа, Петена чи хоча б словацького Тіса або хорватського Павеліча.

2. Наддніпрянська Україна, точніше землі, які вже до 1939 року творили УРСР, не виявили себе як окремий організований політичний фактор під час німецької окупації України, дарма що були зроблені деякі спроби в цьому напрямі. Організована політична партія т. зв. "східняцького" типу з виразною програмою й численними кадрами з'явилася щойно на еміґрації, після закінчення війни.

3. Під час Другої світової війни не виявили себе теж як організовані політичні сили леґальні українські партії західніх областей, і таким чином вони не внесли нічого нового в розвиток української політичної думки воєнного періоду.

4. Як політична сила, що розвиває свою програму і організує народ до боротьби з окупантами, діяв в той час майже виключно організований український націоналізм, точніше Організація Українських Націоналістів, а ще точніше, друга її фракція, значить ОУН під проводом Степана Бандери та повстанські й підпільні формації, що діяли паралельно з нею, себто УПА та УГВР.[1]

5. В умовах німецької окупації України ОУНб пройшла глибокі ідейно-програмові зміни, в наслідок яких вона перетворилася з організації інтеґрального націоналізму на політичну організацію світоглядового плюралізму і політичної та соціяльної демократії. Це було спричинене двома явищами: а. зустріч ОУНб з

Частина цієї статті була прочитана на семінарі Українського Демократичного Руху, що відбувся в оселі Українського Братського Союзу в Ґлен Спей, у штаті Нью-Йорк, 26-27 серпня 1978 р.

1. Через те, що Бандера був ув'язнений у німецькому концентраційному таборі, у проводі цієї ОУН від липня 1941 до травня 1943 р. стояв Микола Лебедь, а від травня 1943 аж до своєї смерти 5 березня 1950 р. Роман Шухевич. Далі цю частину ОУН я називаю ОУНб.

наддніпрянськими українцями та їх мисленням, б. зудар з німецькими окупантами та їхньою філософією та боротьба з більшовицьким тоталітаризмом.[2]

Пригляньмось до цих проблем ближче на тлі історичного розвитку 1939-45 років.

Насамперед, питання коляборації чи, радше, зовнішньополітичних орієнтацій. Відомо, що українська політична думка міжвоєнного періоду оберталася довкола тодішнього противерсальського табору, зокрема сили, що його очолювала, себто Німеччини. Українська орієнтація на Німеччину, зумовлювалася вже тим, що орієнтуватись на Францію чи Англію, які були сторожами версальського ладу, українці не могли.

Крім того, тут діяв ще один фактор. Міжвоєнні роки показали серйозні слабкості деяких типів західньоевропейської демократії, в протиставленні до якої тоталітарні режими Німеччини чи Італії могли імпонувати своєю ефективністю. Це діяло на уяву не лише українців. Нарешті, молоде міжвоєнне покоління українського Заходу, яке виростало під впливом публіцистики Дмитра Донцова, було переконане, що за прогру нашої революції відповідають демократичні та соціялістичні партії тодішньої України, отже, і це підказувало орієнтуватися на антидемократичний німецький взірець. З другого боку, тодішнє старше чи середнє покоління Галичини й Буковини виростало в умовах австро-угорської монархії і німецьких впливів взагалі, тому й для них Німеччина була ближчою духово і культурно.

А проте, коли німці окупували Україну, кандидатів на політичних коляборантів західньоевропейського типу вони не знайшли. Правда, плянуючи перетворити Україну на колонію, вони їх і не шукали, що очевидно вийшло українцям на здоров'я.

Так було в західніх областях та на еміґрації. На теренах, що вже до 1939 року належали до УРСР, понад 23-річний терор Москви придушив усякі можливості розвитку політичної думки і дії. Суцільному знищенню підпали не лише політичні, але й культурні кадри народу, професійна інтеліґенція, свідома частина

2. Правда, ревізіоністські течії з'явилися в націоналістичному русі ще перед війною в формі опозиції до націоналізму донцовського типу і виявилися подекуди в колах галицької студентської молоді в другій половині 1930-их років і частково дійшли до голосу на II Великому Зборі ОУН в Кракові у квітні 1941 року. Речником цих поглядів був передусім Іван Мітрінґа, а також Борис Левицький, Василь Ривак та інші, але вони вже восени того ж року відійшли від ОУНб і не мали впливу на програмові процеси, що в ній згодом відбувалися. Короткотривалою появою була теж утворена Мітрінґою в 1942 році на Поліссі Українська Національно-Демократична Партія, що нав'язала співпрацю з Поліською Січчю-УПА під керівництвом отамана Тараса Бульби-Боровця.

digitized by ukrbiblioteka.org

робітництва, та частина селянства, що пережила штучний голод 1933 року. Щождо молоді, речник того покоління пише, що "для основної більшости пересічної української підсовєтської молоді під час німецько-совєтської війни найхарактеристичнішою лінією поведінки було демонстративне зречення й заперечення всього совєтського, але скоріш пасивна, ніж активна постава в боротьбі двох чужих і ворожих сил в Україні". Проте, автор поспішає додати, що "майже все, що було серед тієї молоді творчого й ідеалістичного, включилося в національний рух спротиву обом окупантам. Тому що в силу відомих історично-політичних обставин Другої світової війни цей рух організаційно оформили й очолили два відлами західньоукраїнської ОУН, то й згадані елементи української підсовєтської молоді включилися переважно в різні форми діяльности ОУН".[3]

Ініціятива для політичної дії верхів наддніпрянської інтеліґенції теж здебільшого виходила від західніх українців, точніше від ОУН. Так заходами передусім групи діячів ОУН під проводом А. Мельника (Олег Ольжич, Олена Теліга, Орест Чемеринський, Іван Рогач та ін.) утворилася в Києві 5 жовтня 1941 року Українська Національна Рада з проф. Миколою Величківським на чолі (що її німці вже 17 листопада розв'язали).

Говорячи про ці політичні впливи українського Заходу, треба однак відзначити силу і динаміку відродження українців центральних і східніх земель впродовж німецької окупації в таких ділянках, як організація господарського, культурного, літературного, мистецького життя, як творення низових адміністративних клітин і под. Це було імпозантне, в умовах німецького терору, будування автономного чи навіть державного апарату, без якого не може жити ніяка суспільна клітина. Як звертає увагу Джон Армстронґ, рушійною силою в цьому українському русі, чи як він називає "націоналізмі", було — пише він — поєднання елементів української національної духовости, культури, мови мистецтва з соціяльними та економічними вимогами дня. Ці фактори, а не самі національні емоції і патріотизм західньоукраїнського типу, мобілізували тоді східньоукраїнські маси.[4] Це дуже цінне спостереження; його зробила теж ОУНб, і це мало вирішальний вплив на її програмову еволюцію.

З другого боку, важкі переживання підсовєтської дійсности і безоглядніший, як у Галичині, німецький терор утруднювали розвиток політичної думки та діяльности українців давньої УРСР.

---

3. Василь Гришко. Молода Україна пореволюційного сорокаліття під совєтами. Новий Ульм, 1958, ст. 136.

4. John A. Armstrong. Ukrainian Nationalism. Друге видання. Нью-Йорк — Лондон, Columbia University Press, 1963, ст. 288.

За прикладом цього може правити харківська формація, що називала себе "організована українська громадськість" — її лідерами були Василь Дубровський і Володимир Доленко, як також Олександер Семененко та інші. Як пише про ці події Кость Паньківський, — на ділі вона виявила себе політично щойно після прибуття тих діячів до Галичини в 1943 році, а згодом ще більше на еміґрації.[5]

Так стояла справа на Наддніпрянщині. Слід зазначити, що тут я говорю про організовані *українські самостійницькі* сили, а не про політичну активність московської аґентури в Україні того часу. До речі, варте уваги те, що всупереч пізнішій радянській історіографії, перші місяці війни принесли повну розтіч кадрів КПУ чи взагалі прихильників радянської влади. Т. зв. підпільні обкоми діяли тоді радше в уяві авторів, а організований опір німцям спирався згодом насамперед на парашутні частини, скинені на українські землі, часто більше з метою організування провокацій проти українців, ніж для боротьби проти окупаційної влади.

II

А тепер до ситуації в західніх областях України, точніше до питання політичної активізації чи, радше, деактивізації леґальних українських партій після падіння Польщі, отже за ввесь час війни.

Насамперед питання: Чи до цієї війни вони були підготовані, дарма що на неї вони, як і інші групи, ждали? Віддаймо знову слово Паньківському, свідкові і учасникові тих подій. Він пише:

> Опозиційні групи — властиво насправді весь український національний табір — стояв на протисовєтському і протипольському становищі. Він рахував на розвал Польщі і на цьому будував свої надії на розв'язку української справи. Одначе ні одна з леґальних партій ані груп, не мала ясного уявлення, в яких формах це мало б бути здійснене. Так само не мали вони точніше розроблених концепцій діяння.[6]

Наслідки такого стану непідготованости і безконцепційности не дали на себе довго чекати. Коли 17 вересня 1939 року більшовицькі армії ввійшли до західніх областей України, в українському політичному світі тих областей почалась розтіч. Хоч треба було сподіватися, що більшовицька Москва поставиться зразу вороже до українських політичних діячів та їхніх партій, які

5. Кость Паньківський. Роки німецької окупації. Нью-Йорк — Торонто, 1965, ст. 416.

6. Кость Паньківський. Від держави до комітету. Нью-Йорк — Торонто, 1957, ст. 20.

digitized by ukrbiblioteka.org

чейже мали в програмі концепцію самостійної України і виступали проти накиненої українському народові системи комуністичної диктатури, все ж таки у тих діячів мусіла жевріти якась надія на мирний модус вівенді з новою владою. Інакше важко уявити, чому згадані діячі утворили делеґацію, яку очолив сеньйор українських політиків Кость Левицький і яка офіційно привітала більшовиків.

Крім цього, щоб підтвердити свою льояльність до нової влади, керівники леґальних українських партій вирішили свої партії розв'язати. Мабуть, найшвидше, уже 21 вересня 1939 року зробили це діячі Українського Національно-Демократичного Об'єднання (УНДО). Провідний діяч цієї партії, Іван Кедрин-Рудницький пише, що це сталося для того, щоб "не було леґальної підстави до обвинувачення членів УНДО, що вони діяли на шкоду СССР". Кедрин тепер дає таку оцінку цьому актові:

> Це було дуже наївне міркування, бож швидка практика виявила, що большевики винищували взагалі кожний актив, мужчин і жінок в містах і селах, які були свідомими і активними громадянами не тільки в політичних партіях і їх парляментарних репрезентаціях, але й у всіляких читальнях "Просвіти"та кооперативах.[7]

Своєї діяльности західньоукраїнські леґальні партії не відновили і в умовах німецької окупації, для чого, очевидно, треба було зважитися діяти з підпілля. Адже підпільних метод боротьби проти німців вживали на ділі всі окуповані ними народи, різні їхні політичні партії, від правих до лівих включно. Коли українські націонал-демократи, соціялісти-радикали, леґальна націоналістична партія авторитарного типу ("Фронт Національної Єдности" — ФНЄ), соціял-демократи, католицькі угруповання та інші не наважилися на такі форми боротьби з німцями, то це годі вважати чимось іншим як капітуляцією перед німецькими окупантами. Звичайно, тут не йдеться про масовий перехід усіх членів згаданих партій у підпілля — цього не зробила теж ОУНб, — але про збереження принаймні керівного ядра тих партій чи їх частини, які могли б бути речниками самостійницької політики супроти окупантів. Без цього вийшло так, що за ввесь час терористичної політики німецьких нацистів супроти українського народу від тих партій не вийшла ні одна летючка протесту, ні одна вказівка, як боротися з окупантами. Ясно, що про будь-який їхній вклад у розвиток політичної думки в тому часі не доводиться говорити.

У зустрічі з цим небувалим в інших окупованих німцями країнах явищем треба мати на увазі, що леґальні галицькі, а

---

7. Іван Кедрин. Життя — події — люди. Нью-Йорк, 1976, ст. 319.

частково й волинські українські політичні партії мали тисячі організованих членів, пресу, вони вибирали своїх послів до польського сейму, отже, їх підтримували маси. За даними Енциклопедії Українознавства молодеча організація "Орли", що стояла під впливами політичних кіл Української Католицької Церкви, мала бл. 30 тисяч членів, а спортова організація "Луги", яка була довгий час під впливом галицьких соціялістів-радикалів, мала бл. 50 тис. членів. Пізніше соціялісти-радикали мали молодечу організацію "Каменярі". Проте, коли німці окупували Україну, ті фізично і духово спроможні до самооборони і опору люди лишилися без політичного керівництва, і частина їх опинилася згодом у рядах ОУНб, в наслідок чого ця організація мала вже на початку 1942 року к. 12 тис. членів і 7 тис. юнацтва, хоч під час польської окупації кадри ОУН не переростали 2 тисяч.[8]

Оборонці такої політики західньоукраїнських леґальних партій кажуть, що, оскільки ОУН співпрацювала з німцями перед війною й була з ними пов'язана ідеологічно, то вона повинна була цю співпрацю продовжувати теж після того, як німці виявили себе ворогами державної самостійности України. Цитований уже Кость Паньківський, пише, що, мовляв, діячі ОУНб стали "бездумно завзятими ворогами німців".[9]

Таке розумування не витримує критики. Коли б ОУНб, після того, як німці заарештували Я. Стецька і розігнали уряд, далі хотіла співпрацювати з німцями, то ясно, що вона мусіла б погодитися на колоніяльну платформу німецької політики щодо України. А це було б вершком капітулянтства і безхребетности революційної організації, яка власне проголосила відновлення державної самостійности і мусіла при цьому стояти. У своїй критиці Паньківський виразно переплутує дві речі: принципи самостійницької політики, яку не лиш ОУНб, але і леґальні партії мали обов'язок боронити, — і діяльність суспільно-опікунчого чи харитативного характеру, яку вів очолюваний ним Український Крайовий Комітет (у Галичині) чи Український Центральний Комітет, праця яких була об'єктивно потрібна.

Критики не витримує теж погляд, що його висуває Паньківський, мовляв, боротьба українського підпілля проти німців була нерозумна, бо вона послаблювала їх і тим об'єктивно йшла на користь нашого історичного ворога, Москви, як і погляд, що краще було українцям переждати в час, коли два імперіялізми билися за Україну та її багатства. Справа в тому, що боротьба цих потуг точилася на українських землях і вели вони її коштом життя

---

8. Мирослав Прокоп. Україна і українська політика Москви. Мюнхен, 1956, ст. 137.

9. Кость Паньківський. Роки німецької окупації, ст. 13.

digitized by ukrbiblioteka.org

й майна українського народу, бо кожний з тих імперіялізмів водночас ішов походом проти української нації, нищив її біологічну субстанцію, отже, треба було нашому народові організувати самооборону.

Тут треба взяти до уваги ще таке. Впродовж усієї війни Москва плямувала ОУН і УПА, зрештою всіх національно свідомих українців, як "німецьких вислужників". Коли б не було боротьби українського визвольного підпілля проти німців, Москві легше було б вести свою дезінформаційну кампанію та, що важливіше, штовхати народні маси в обійми більшовицьких партизанів, як, мовляв, єдиних "захисників" народу від німецького терору. Якщо в таких умовах організована українським національним підпіллям самооборона, себто боротьба проти німців, йшла якоюсь мірою також на користь більшовиків, то це було неминуче зло і з цього аж ніяк не випливає, що українці мали мовчки приймати нацистське народовбивство. Інакше треба було б взагалі зректися будь-якої самостійницької політики і прив'язати українську справу до імперіялістичного воза Москви або Берліну. Але на це не пішла не тільки ОУН. На це не зважилися також леґальні українські партії.

Слід згадати, що, розв'язавшися, ці партії, робили все ж таки під час німецької окупації спроби впливати засобами петицій чи протестів до німецьких органів влади на німецьку політику. Через те, що формально вони не існували, вони використовували для цього громадські кола Українського Крайового, чи Центрального Комітету, чи інші форуми. Найважливіші з цих спроб були такі:

1. Заходи утвореної після заборони уряду Стецька Української Національної Ради у Львові з митрополитом Шептицьким та Костем Левицьким у проводі. Це був протест проти прилучення Галичини до Генерального Губернаторства, звичайно, безуспішний.

2. Подібні спроби утвореної з ініціятиви ОУНм в Києві Української Національної Ради.

3. Меморіял до Гітлера з 12 січня 1942 року за підписами митрополита А. Шептицького, проф. М. Величківського, ген. Д. Омеляновича-Павленка та полковника А. Мельника.

4. Окремий меморіял Мельника до міністра східніх теренів А. Розенберґа з 22 червня 1942 року.

5. Успішні заходи УЦК, правда, за ініціятивою губернатора Галичини Вехтера, утворити українську дивізію СС "Галичина" весною 1943 року.

6. Спільна декларація Київської та Львівської Українських Національних Рад з 22 квітня 1944 року. Цю акцію ініціювала ОУНм. На відміну від попередніх щойно названих заходів, ця декларація не була петицією до німців, які вже трималися лише на

західніх окрайках України, але радше ствердження самостійного українського чинника, який заявляв, що "українська визвольна боротьба триватиме далі, аж до повного здійснення засади самовизначення української Нації через побудову Суверенної Самостійної Української Держави".[10] Цей меморіял підписали як голови київської та львівської Національних Рад проф. Микола Величківський, митрополит Андрей Шептицький та інші.

7. Кінцевим актом дій українських леґальних чинників є декларація утвореного в березні 1945 року Українського Національного Комітету (ген. Павло Шандрук, проф. Володимир Кубійович, Олександер Семененко та Петро Терещенко). Комітет утворився в результаті розмов з офіційними німецькими органами влади, і вони його офіційно визнали як українську національну репрезентацію. Правда, німці не володіли тоді не лише українською, але на ділі і своєю територією та, як відомо, впродовж неповних двох місяців проголосили капітуляцію. З цих міркувань УНК був радше лебединою піснею українських леґальних намагань вплинути на німецьку політику чи домовитися з ними. Визнання ген. Шандрука головнокомандувачем Української Національної Армії також мало хіба символічний характер.

З погляду розвитку української політичної думки всі названі заходи не внесли нічого сутнього. Дві останні заяви, себто двох Національних Рад і УНК, включали принципові ствердження українських державницьких позицій, але це був час, коли як сказано, німці влади в Україні вже не мали. Натомість у меморіялі А. Мельника до Розенберґа з 22 червня 1942 року, отже після одного року німецької окупаційної політики, таких позицій не було. Його появу важко зрозуміти, коли мати на увазі, що той меморіял голова ПУН писав після того, як німці знищили в Києві провідних діячів цієї організації.

Взагалі політика ОУНм під час війни визначалася половинчастістю і непослідовністю. Це, мабуть, було породжене тим, що в час коли деякі діячі тієї організації перебували у протинімецькому підпіллі, більшість членів її проводу, в тому і сам полковник Мельник жили леґально, чим, очевидно, позбавляли себе можливости вести послідовну боротьбу проти німців. (Все ж

10. Цей та деякі інші тут названі документи містяться в збірці документів про розвиток української політичної думки від 1890 року аж по наші дні, що її впорядкували Тарас Гунчак і Роман Сольчаник і що з'явиться у видавництві "Сучасність". Документацію того періоду подають також Кость Паньківський. Від держави до комітету. — "Від комітету до Державного Центру". Нью-Йорк — Торонто, 1957, 1968. Також Роман Ільницький. Deutschland und die Ukraine 1934-1945, том 2. Мюнхен, 1956.

digitized by ukrbiblioteka.org

таки в січні 1944 року згаданих керівників ОУНм німці заарештували). А ті члени ОУНм, які діяли на Україні підпільно, відбували нелеґальні з'їзди та конференції, на них ухвалювали що "треба послідовно протиставлятися розбудові німецької системи в Україні", що існує потреба "друкованого слова", що "населення вимагає загостреної протинімецької дії".[11] Але тим не менше висновків з таких вимог ця організація не зробила і тим то пізніше не оприлюднила документів підпільної літератури з того часу, отже летючок, звернень чи журналів або брошур, в яких були б вказівки на те, як боротися проти німецьких окупантів, чи в яких принаймні було б виразно з'ясоване становище ОУНм до них. Незалежно від цього, велике число членів цієї організації впали жертвами німецького терору. Тільки у військових частинах Поліської Січі-УПА, що її створив отаман Тарас Бульба-Боровець в лютому 1942 року (отже скоріше, ніж була утворена УПА з ініціятиви ОУНб), і згодом в його ж Українській Народно-Революційній Армії діяли представники ОУНм разом з діячами екзильного уряду УНР. Але роля цих формацій була порівняно обмежена.

Тут слід теж відзначити, що хоч частина екзильного уряду УНР, яка залишилася у Варшаві разом з президентом Андрієм Лівицьким, протинімецької боротьби не вела, друга частина цього уряду в Парижі, що її вели В'ячеслав Прокопович і Олександер Шульгин, заявилася вже 1 вересня 1939 року по боці Польщі, на яку тоді напали німці, і тим самим по стороні західніх альянтів. На жаль, практичного значення цей акт не мав.

III

А тепер погляньмо як під час Другої світової війни розвивалась українська політична думка в ОУНб. При цьому розглянемо цю проблему в двох аспектах: насамперед в площині ставлення ОУНб до німецьких і більшовицьких окупантів, а тоді в площині ідейно-програмових змін, що постали в самій ОУНб.

Відомо, що керівники ОУН за кордоном утримували в міжвоєнному періоді зв'язки з німцями. Але, якщо йдеться про ОУНб, то для неї на ділі той період закінчився 30 червня 1941 року, коли у Львові проголошено самостійність України, отже створено акт, що ним, як свідчать німецькі джерела, Берлін був заскочений.[12]

---

11. Ярослав Гайвас. Переломовий рік. Організація Українських Націоналістів 1929-1954. На чужині, 1959, ст. ст. 286, 287, 295.

12. В повідомленні німецької поліційної "бойової групи" ч. 8 зі Львова 3 липня 1941 року, до керівника Служби безпеки і поліції в Берліні, звітується, про "намагання українців під проводом Бандери поставити

Проголошення чи відновлення державної незалежности, що відбулося у Львові, мало чимало слабкостей. Однією з них слід уважати те, що воно хоч і сталося "волею українського народу", але одночасно в імені Організації Українських Націоналістів під проводом Бандери, отже, однієї політичної організації. Не зовсім вдалий був і текст самого проголошення. А проте воно, як і утворення уряду з Ярославом Стецьком у проводі (до уряду ввійшли теж люди інших груп та безпартійні) і відмова Стецька відкликати проголошення самостійности, що від нього вимагали німці, — залишається історичним актом і документацією прагнень українського народу бути господарем на своїй землі. Проголошення державности було в той час невідкладною конечністю: на українські землі входив новий окупант, і було б дивно, коли б не знайшлось серед українських політичних партій, з яких кожна мала у своїй програмі вимогу державної незалежности, принаймні однієї, яка б ініціювала такий вияв волі українського народу. Крім цього, якби такого акту не сталося і якби не було пізнішої організованої боротьби проти німців і більшовиків, українська справа не виступила б під час німецько-совєтської війни як самостійний політичний фактор між двома імперіялізмами, але хіба як причіп до одного чи другого з них.

Спротив ОУНб німцям був закономірний, бо він випливав з політичних постанов ОУНб ще з-перед війни. У Постановах II (краківського) Великого Збору ОУНб, що відбувся в квітні 1941 року, отже на два місяці перед нападом Німеччини на СРСР, читаємо:

> Організація Українських Націоналістів продовжуватиме всіми силами революційну боротьбу за визволення українського народу без огляду на всі територіяльно-політичні зміни, які зайшли б на терені Східньої Европи.[13]

А після несповна трьох місяців від часу, коли німці ввійшли на українські землі, і після того, коли 15 вересня 1941 року вони провели масові арешти членів ОУНб по всій Україні і на еміґрації, а сама ОУНб перейшла в підпілля, І конференція цієї організації, що відбулась при кінці того ж місяця, визначила м. ін. такі завдання:

німецькі органи влади перед доконаним фактом проголошенням української республіки". Ориґінал цього документу переховується в збірці документів Нюрнберзького процесу під NO 4537. U.S. Military Tribunals. Documents — Staff — Evidence Analyses. Columbia Law Library.

13. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, конференцій та інших документів боротьби 1929-1955. Видання ЗЧ ОУН, 1955, ст. 31. В дальшому "ОУН в світлі постанов..."

digitized by ukrbiblioteka.org

г. освідомлюючо-роз'яснювальна акція проти масових вивозів на роботу до Німеччини, а в дальшому організація пасивного спротиву (втеча під час т. зв. лапанок);...

д. акція проти надмірного стягання континґентів і пропаґанда за вмілим захованням майна;

е. пропаґандивно-роз'яснювальна підготова до активної боротьби з німецьким окупантом, розкриття німецьких плянів поневолення і колонізації України.[14]

Коли ці постанови роблять наголос передусім на підготові до боротьби, що було зрозуміле в обличчі виснаження народних мас більшовицьким поневоленням і їхньою, а теж самої ОУНб непідготованістю до прямих негайних протинімецьких актів, постанови наступних конференцій ідуть дальше. Вони говорять про ведену вже боротьбу проти німецьких окупантів і Москви та накреслюють власну зовнішньополітичну концепцію. Таким чином у Постановах II конференції ОУН, що відбулася в квітні 1942 року та III конференції в лютому 1943 року читаємо м. ін.:

Україна знайшлася в сучасний момент між молотом і ковадлом двох ворожих імперіялізмів — Москви і Берліна, що в рівній мірі трактують її як колоніяльний об'єкт... Тому для українського народу являється невідкличною вимогою вести боротьбу проти обох імперіялізмів... Московсько-більшовицькій концепції інтернаціоналу й німецькій концепції т. зв. "Нової Европи," ми протиставляємо міжнародну концепцію справедливої національно-політично-господарської перебудови Европи на засаді вільних національних держав під гаслом "свобода народам і людині".[15]

До речі це гасло вперше з'явилося в політичному словнику ОУНб чи взагалі в українському політичному вжитку в "Маніфесті" ОУНб у грудні 1940 року, отже ще перед німецько-совєтською війною. Там говориться, що "ми, українці, підносимо прапор нашої боротьби за свободу народів та людини".[16]

IV

Таким чином ми входимо в сферу програмових позицій ОУНб під час війни та змін, які в тій програмі сталися.

Які були в той час (і досі у великій мірі залишилися) наріжні камені та основні вартості в програмі організованого українського націоналістичного руху?

---

14. Микола Лебедь. УПА — Українська Повстанська Армія, частина I. [Мюнхен] 1946, ст. 17.

15. ОУН в світлі постанов... ст. ст. 77, 62-63.

16. Там таки, ст. 21.

Перша з них — це ідея нації як органічної спільноти, отже, не ідея кляси, групи чи людства. Вже в Постановах І Конґресу Українських Націоналістів в 1929 році говорилося, що "українська нація — це вихідне положення та метове назначення кожного прямування українського націоналізму".[17]

Немає сумніву, що в час коли писалася ця постанова, її автори перебували ще під сильним враженням трагедій визвольних змагань, спричинених в певній мірі розгубленістю тодішнього українського політичного проводу, його недоціненням національного фактора в революційних подіях, соціяльним утопізмом і под. Але і під час Другої світової війни та подій, що тоді відбувалися на українських землях, згадане визначення поняття нації як вихідної позиції визвольного руху не втратило на вартості. Радше навпаки, воно набуло ще більше мобілізаційности. Бо якраз у ті роки за Україну вели війну два імперіялістичні центри, які в суті речі заперечували право української нації на існування, а її саму розглядали як об'єкт своєї загарбницької політики (дарма, що більшовицька Москва свою політику поневолення українського народу проводила і проводить під ширмою "безкорисливої допомоги" т. зв. пролетарського інтернаціоналізму та ін.).

З таких міркувань ідея нації була і залишається вихідною позицією українського націоналістичного руху. А разом з цим — ідея української самостійної держави, в якій і тільки в якій як повчає історичний досвід, український народ може сподіватися на справжній духовий і матеріяльний розвиток. Саме в такому пляні в умовах війни ОУНб рішуче відкидала будь-які понаднаціональні чи понаддержавні пов'язання чи то російського, чи німецького типу. В цьому програма націоналістичного руху не мінялася від початків його організованости.

Але — і тут починаються відмінності — під час війни прийшло в ОУНб до ближчого з'ясування того, за яку саме державу вона веде боротьбу, а також того, як ця організація уявляє свою ролю в державі. Треба пригадати, що в довоєнному періоді, коли дії ОУН були в основному обмежені до західніх областей та еміґрації, мобілізувало маси саме гасло "самостійної соборної української держави", без конечности з'ясовування, про яку саме державу йдеться. Правда, про зміст цієї держави написано чимало в Постановах І Конґресу Українських Націоналістів в 1929 році, а теж ІІ (краківського) Збору в 1940 році, але в практичній дії ОУН він не грав вирішальної ролі.

Інакше сталося після зустрічі похідних груп ОУНб з населенням Наддніпрянщини. Тут зразу показалася невідкладна потреба з'ясувати концепцію тієї держави, за яку йшла боротьба, її

17. Там таки, ст. 3.

digitized by ukrbiblioteka.org

політичний устрій, соціяльний лад, місце в тій державі пересічного громадянина чи групи громадян, національних меншостей і под. І тут почався відхід від деяких програмових постанов ОУН, що знайшов своє віддзеркалення в програмі ОУН, а вслід за тим у плятформі УПА та УГВР, отже тих формацій, що утворились з ініціятиви ОУНб.

Межовим в цьому сенсі слід уважати III Великий Надзвичайний Збір ОУНб, що відбувся в Україні в серпні 1943 року. Його скликав провід ОУНб після двох років протинімецької, а тоді вже частково теж протибільшовицької боротьби, і на ньому офіційно прийнято постанови, що віддзеркалювали ті переміни, які за ті роки сталися в цій політичній формації.

Насамперед це було згадане вже питання держави та ролі в ній ОУН. Згідно з постановами І Конґресу Українських Націоналістів в 1929 році, в українській державі передбачався своєрідний тип корпоративного устрою, що спирався б "на засаді представництва всіх організованих суспільних верств з узглядненням відмінностей окремих земель", а самій ОУН забезпечувалась окрема позиція, поскільки ця організація будувалася на засадах "всеукраїнства, надпартійности і монократизму".[18] Там же говориться, що ОУН "змагає до опанування української національної дійсности на всіх українських землях та на чужих теренах" та що вона протиставляється "всім партійним і клясовим угрупованням".[19] Ще далі в напрямі такої "всеохопности" і виключности пішов II (римський) Великий Збір, який відбувся вже після смерти Євгена Коновальця під проводом Андрія Мельника в серпні 1939 року. Там читаємо м.ін.:

> ОУН уважає себе відповідальною перед історією за долю української нації. ОУН поборюватиме безоглядно всі українські групи, що, йдучи врозріз з єдиною визвольною політикою українського націоналізму, наноситимуть шкоду нації".[20]

А прийнятий на тому зборі устрій ОУН каже, що "Голова ПУН (Проводу Українських Націоналістів) — як керманич і репрезентант визвольних змагань української нації — є її Вождем".[21]

Подібні елементи політичного мислення знаходимо в II (краківському) Великому Зборі ОУНб в квітні 1941 року, що

---

18. Там таки, ст. 6.

19. Там таки, ст. 15.

20. Пробоєм, 12 вересня 1939. Прага, ст. 101. Зі згаданої вище збірки Т. Гунчака і Р. Сольчаника.

21. Зиновій Книш. Устрій Організації Українських Націоналістів. Порівняльна студія. Вінніпеґ — Буенос-Айрес,1952, ст. 15.

проходив під проводом Степана Бандери, після розколу в єдиній до того часу ОУН. Там говориться про організацію української держави "на основах сильної влади, сильної національної армії і фльоти та одної політичної організації провідного національного активу" і про те, що ОУН "змагає до опанування своїми впливами цілости суспільного життя".[22] Звичайно, тугу за сильною владою, армією і фльотою треба вважати самозрозумілою, бо для державного існування нації це невідклична вимога. Але постулят "одної політичної організації провідного національного активу", зокрема тоді, коли в тих же постановах говориться лише про боротьбу за "свободу сумління і релігійних культів, не противних моральній силі нації й інтересам Української Держави",[23] і не з'ясовується проблеми підставових громадянських свобід (про них у Постановах І конґресу УН і римського ІІ Великого Збору теж не говориться), мусів утворювати враження чи навіть переконання про ідейно-концепційну близькість такої програми українського націоналістичного руху до відомих програм авторитарно-диктаторських систем правління московсько-комуністичного чи нацистського типу.

Ясно, що з такою проєкцією самостійної України ОУНб не могла йти до народу в умовах німецької окупації і після важкого досвіду, крізь який пройшов український народ під комуністичною диктатурою.

Логічно отже в Постановах згаданого вище ІІІ Великого Надзвичайного Збору ОУН в серпні 1943 року, читаємо, що в своїй боротьбі за українську самостійну державу, ОУН водночас бореться "за свободу друку, слова, думки, переконань, віри й світогляду" та що ОУН є "проти офіційного накидування суспільності світоглядових доктрин і догм", до чого в 1950 році Провід ОУН в Україні вніс ще постанову про "свободу політичних і громадських організацій". А у вступі до програмових Постанов ІІІ Збору кажеться, що "ідеалом нової суспільности є вільна людина".[24] Так, отже, Постанови ІІІ Збору вносили в програму ОУНб елементи світоглядового плюралізму та політичної демократії, що само собою зміняло характер цієї організації, її ролю в суспільстві, її ставлення до інших політичних сил та її розуміння характеру і мети держави, за яку ОУНб боролася.

Ці критерії політичної демократії в програмі ОУНб знайшли своє практичне застосування в житті, точніше, у ставленні ОУНб до УПА та УГВР. Обидві формації утворилися при видатній ролі ОУНб, а проте жодна з них не стала політичним інструментом в її

22. ОУН в світлі постанов..., ст. ст. 28, 33.
23. Там таки, ст. ст. 28, 30.
24. Там таки, ст. ст. 112, 100.

digitized by ukrbiblioteka.org

руках. Треба мати на увазі, що хоч уже в перших місяцях існування УПА її людські кадри почали переростати розміри ОУНб, поскільки в УПА включалися люди незалежно від партійної приналежности, Провід ОУНб міг завжди зберегти за собою вирішальну позицію у цій мілітарній формації. А проте, прийнявши нові політичні настанови, ОУНб ніколи не спокусилася розглядати УПА як партійне військо, респектуючи її характер як повстанської сили всього народу. Це великою мірою спричинилося до успіху цієї збройної формації.

Подібне треба сказати про УГВР. Цей новий верховний політичний орган репрезентував концепцію нової структури організованого українського визвольного руху, в якій кожній із дійових формацій, себто ОУН, УПА і УГВР, було забезпечене окреме місце: чи то провідної політичної організації, якщо йдеться про ОУН, чи збройної формації УПА, чи, врешті, УГВР, в якій знайшли місце не лише деякі провідні елементи ОУНб, але також люди інших політичних напрямів та безпартійні. (За те, що УГВР не могла бути побудована на принципі ширшого політичного діяпазону, відповідають радше діячі неактивних політичних партій українського Заходу, а не сама ОУНб, на що вказано в іншому місці.[25]

Запроваджені III Збором елементи політичної демократії не були обмежені лише до населення української національности. Коли в Постановах II (краківського) Збору говориться про "рівність всіх українців у правах і обов'язках супроти нації і держави", III Збір поширює ці права на всіх жителів України. Логічно, там читаємо, що ОУНб бореться теж: "за повне право національних меншостей плекати свою власну по формі і змісту національну культуру. За рівність всіх громадян України незалежно від їх національности".[26]

У Постановах III Збору бачимо виразні елементи соціяльної демократії. Інтересно відзначити, що незалежно від того, що в умовах Галичини, яка була основною базою дії ОУН у міжвоєнному періоді, дуже гостро стояли різні соціяльно-економічні проблеми, спричинені, наприклад, страхітливим голодом на землю, колонізаційною політикою польської влади, дикримінацією українських робітників і службовців, доволі сильним безробіттям, ці проблеми знаходили порівняно мало відгуку в діяльності ОУН як революційної організації. Щойно в другій половині 1930-их років ОУН міцніше зацікавилася проблемою рільничих страйків. Однією з причин цієї аномалії бу-

25. Ширше про це див. Мирослав Прокоп. Генеза, устрій і платформа УГВР. "Сучасність", липень-серпень 1978, ст. ст. 137-150.

26. Там таки, ст. ст. 28, 112.

ло те, що антиукраїнська політика польського уряду мобілізувала головним чином українські національні емоції незалежно від соціяльних аспектів. Так було на практиці, хоч як згадано вище, програмово і І конґрес УН і ІІ (краківський) Збір соціяльним питанням присвячували чимало уваги. Але тільки в умовах німецької окупації України соціяльно-економічні проблеми ввійшли в живу дію ОУНб в повній широчині. Постанови ІІ Великого Збору і доповнення до них з 1950 року дуже щільно пов'язують боротьбу за державну самостійність України з життєвими проблемами її громадян.

При тому тут ішлося про те, щоб на ділі створити ґарантії соціяльних та економічних прав. Відомо, що в протиставленні до ліберального капіталізму клясичного типу, який перетворював робітника чи селянина на об'єкт безконтрольної експлуатації завдяки нагромадженню власности в руках вузького кола людей, марксисти всіх відтінків проповідували ліквідацію приватної власности як засіб для справедливого розподілу дібр і усунення визиску трудящих. Теоретично запроваджений в СРСР цей принцип на ділі привів до породження ще страшнішого типу державного, в суті речі рабовласницького, капіталізму, та позбавлення громадян прав боротися за свої права (бо ліквідована там теж політична демократія).

У відповідь на ці об'єктивні факти життя ІІІ Збір насамперед вносить у програму ОУНб ясність у питанні земельної власности: "За цілковите знищення большевицько-німецької експлуататорсько-кріпацької системи організації сільського господарства в Україні. Виходячи з того, що земля є власністю народу, українська державна влада не накидатиме селянам однієї форми користування землею". А в Доповненнях до програми з 1950 року кажеться: "... проти повороту до поміщицько-капіталістичної системи... за безплатну передачу землі селянам у власність в розмірах трудових господарств, за визначення законом нижчої і верхньої межі для цих господарств, за заборону торгівлі і спекуляції землею".[27] Якщо йдеться про інші галузі економіки, то в цих документах читаємо, що ОУН бореться "за те, щоб велика промисловість і транспорт (залізнодорожний, водний і повітряний) були національно-державною власністю, а дрібна промисловість кооперативно-громадською власністю... За національно-державну організацію банкової системи і великої торгівлі, за громадсько-кооперативну дрібну торгівлю та за дрібну приватну торгівлю".[28] Водночас там говориться про такі соціяльно-політичні свободи, як "участь робітників в керівництві заводами

27. Там таки, ст. ст. 109, 108.
28. Там таки, ст. ст. 108-110.

digitized by ukrbiblioteka.org

та в їх прибутках", або "за вільний вибір професій і місця праці, за вільне ремесло", "за свободу об'єднання в артілях і виходу з них", "за безплатну освіту", за медичну опіку і забезпечення на старість та под.

Подібні елементи політичної і соціяльної демократії виступили в програмі УПА, а зокрема в Платформі УГВР.[29]

Наприкінці треба сказати, що, очевидно, всі названі тут зміни програмового характеру, що сталися в ОУНб і в організованому революційно-визвольному русі під час Другої світової війни, не були кінцевим етапом у розвитку політичної думки цих формацій. Дальший розвиток видний в офіційних постановах Проводу ОУНб на Україні вже в умовах більшовицької окупації, зокрема в його "Доповненнях" з 1950 року та в писаннях таких публіцистів цієї організації як П. Полтава, О. Горновий та інші. Те, що видається найістотніше в цьому процесі — це своєрідна синтеза таких понять як нація, держава і одиниця та нове визначення їх місця в програмі революційного руху того етапу нашої найновішої історії. Немає сумніву, що в цих процесах була виразна тенденція пов'язати характеризовані тут зміни в мисленні ОУН з кращими традиціями української політичної думки передреволюційного та революційного періоду. З таких міркувань програмові зміни, що постали в ОУН в період Другої світової війни і після неї є в чималій мірі історичним досягненням у розвитку політичної думки не лише ОУНб, але й українського народу взагалі.

---

29. Ширше ці проблеми проаналізовані в праці Анатоля Камінського — На новому етапі. Пролог, Нью-Йорк 1965, ст.ст. 15-57.

Про єврейсько-українські взаємини в таборах і тюрмах для політичних в'язнів СРСР

Яків Сусленський

4 грудня 1970 року мого друга й однодумця Йосифа Мешенера та мене привезли до Мордовського табору ч. 17 замаскованого під пристойною назвою Установа ЖХ 385-17. Нас поселили у великій зоні 17-го табору. У віддалі 300 метрів від неї розташована мала зона того ж 17-го табору, зв'язок з якою встановлено з балькону житлового корпусу за допомогою абетки Морзе.

У цьому таборі ми мали відбувати наше покарання.

5 грудня, в День конституції, на роботу нас не виводили. Це був день знайомств і балачок. 6 грудня для нас почалися будні таборового життя. Нас, колишніх учителів, післали на будівництво (комунізму), вручивши нам потрібний інвентар: лом, лопату й тачку. До наших обов'язків належало безупинно постачати будівельникам пісок, який був у віддалі 40 метрів від будівництва. Але, щоб докопатися до піску, треба було пробити ломом товстий шар замерзлої землі. Нам обидвом майже ніколи не доводилось у житті важко фізично працювати. Крім того, після майже одноріч-

---

Яків Сусленський — колишній учитель англійської мови у м. Бендерах Молдавської РСР. У лютому 1970 року його заарештували органи КҐБ за те, що він у зверненнях до радянських органів влади критикував їхню політику, протестував проти придушення людських і національних прав, виступив проти інвазії СРСР у Чехо-Словаччині тощо. Під час обшуку в квартирі Сусленського офіцери КҐБ сконфіскували записи пересилань англійського радіо ББС та деякі самвидавні документи. Його судили у жовтні 1970 року разом з іншим єврейським діячем руху опору Йосифом Мешенером за "антирадянську пропаґанду та аґітацію". Сусленського засудили на 7, а Мешенера на 6 років позбавлення волі. До січня 1977 року Сусленський перебував у Мордовських та Пермських таборах й у Владімірській в'язниці. У таборах він був одним з організаторів боротьби за статус політичного в'язня. У липні 1977 року Сусленський одержав дозвіл виїхати до Ізраїлю. Тепер живе в Єрусалимі. — *Редакція.*

digitized by ukrbiblioteka.org

ного ув'язнення у слідчій тюрмі, ми були виснажені й знесилені. Ясно, що ми невдовзі захекались і висолопили язики.

До нас навперемінку підходили в'язні-інваліди. В той час інвалідів другого ступеня не змушували працювати, і вони після сніданку тинялися по зоні. Перший підійшов Асатур Унанович Бабаян, колишній підполковник, засуджений разом з сином за вірменський націоналізм. Годі було зупинятися довго, щоб не привертати уваги наглядачів. Потім підійшов один литовець і почав нас розпитувати, а також давати поради, як найефективніше працювати. Увесь час, коли він з нами розмовляв, якийсь дідуган з сивою широкою бородою нервово ходив туди й назад, трохи кульгаючи і спираючися на палицю. Як тільки литовець відійшов, дідуган хвацько підбіг до нас і сказав: "Будьте обережні з цією людиною. Він — стукач".

Ми познайомилися. Дідуган виявився не таким уже старим. Йому було ледве 47 років. Він називався Петро Андрійович Самофал, а на таборове прізвисько Князь, — бувалий і поважний в'язень, за плечима якого залишилося 25 років ув'язнення. Я поцікавився, чи не знав він мого двоюрідного брата Вольфа Ришаля, який відбув (за Сталіна, за Хрущова і за Брежнєва) три строки ув'язнення за сіонізм. Він радісно скрикнув: "Та як же! Ми були 'кенти'".* Ім'я брата стало для мене мандатом на його довір'я до мене. Петро Андрійович порадив нам не перепрацьовуватися: "За часів Сталіна я був на Печорі. Будували залізницю. Я уникав роботи і мені видавали меншу пайку. Ті, які виконували і діставали 800 грамів хліба, давно вже під шпалами лежать. А я діставав 400 грамів і ось все ще живу. Не перепрацьовуйтеся, хлопці".

Він відійшов, походив трохи осторонь і знову підійшов та показав зім'ятий шматок таборової газети: "Ось стаття про мене 'Самофал-дармоїд'. Виявляється і в таборі дармоїди водяться, не тільки там на волі. Критикували мене за ухилення від 'корисної трудової діяльности', а мені на це начхати. Мені треба здоров'я зберегти. Вони мене мають за дурня, тому й другий ступень інвалідности дали. Ну й хай! А я свій розум маю. Під будь-якого дурня підшиюсь, аби тільки на них не працювати. Я ось навмисне до половини червня ховаюся від сонця, аж поки не перейде медична комісія. Подивляться на моє тіло: воно біле як полотно; туберкульозником вважають. А наприкінці літа в таборі немає більш засмаленого від мене. Тож ви не перевтомлюйтеся". І знову пошкутильгав від нас. А за десять хвилин, оглядаючися на всі боки, підійшов до мене, скоренько всунув у кишеню дві моркви і пі-

*Кенти — приятелі (в'язничний жарґон).

шов далі. Пізніше він не раз роздобував на кухні городину потайки тикав її мені в руку.

Для тих, яким ніколи не доводилося жити в таких особливих умовах, де обмежене все потрібне для життєздатности людини, важко зрозуміти значення таких, здавалося б, маленьких, виявів уваги і турботи, які виявляв мені Петро Андрійович і які зв'язали мене з ним нерозривними вузлами дружби.

Тоді в 17-му таборі було шість і пів єврея: один — Шимон Ґрилюс у малій зоні і п'ять з половиною, крім мене і Мешенера: Юда Коган, Анатолій Берґер, Борис Шількрот і півєврей Олег Фролов — у великій.

Шимон Ґрилюс — тоді ще молодий хлопець — відзначався товариською, жвавою і активною вдачею. Він переходив стадію формування свого світогляду. Товаришував з багатьома, цікавився різними людьми, між ними й українцями. Особливу пошану він відчував до Михайла Сороки, який помер у 1971 році на 21-му році ув'язнення. Але міцніша дружба зв'язувала Шимона Ґрилюса з лотишами, литовцями і вірменами.

У великій зоні найбільш кольоритною постаттю між євреями був Юда Коган. За неповних 50 літ свого життя він пережив чимало гірких років. У 1939 році він опиняється під радянською окупацією, у 1941 році — під німецькою. Його батьків убили позвірськи, він сам чудом урятувався. Потім прийшли роки партизанської війни і служби в радянській армії. За допомогу польським євреям йому загрожує воєнний трибунал і він утікає до Західньої Німеччини, де організує загін з колишніх в'язнів концтаборів і через Австрію й Італію перебирається з ними до Палестини, щоб включитися у національно-визвольну війну єврейського народу. Як бойовий учасник Пальмаха,* він відстоює в 1948 році незалежність молодої ізраїльської держави. Після війни — роки поневірянь, злиднів, безробіття. Потім усе потрохи влаштувалося. І коли доля почала йому безтурботно всміхатися, понесло його в 1963 році відвідати брата, якого він випадково віднайшов у СРСР після 17-річних розшуків. Невдовзі після зустрічі Юду заарештували в Києві і засудили на 10 років за зраду батьківщини. 7 років він відбув у 5-ій зоні в Мордовії, де в'язнять чужинців. 7 років тупоголові вислужники режиму не вбачали суперечности в тому, що не можна судити за зраду радянської батьківщини людину, яку вони визнають громадянином іншої держави. У 1970 році вони схаменулися і перевезли Юду з чужинецької зони до 17 табору, до зони для громадян СРСР.

Копи при кінці 1970 року стався аналогічний випадок з

*Пальмах — передові загони армії Ізраїля в 1948 році.

digitized by ukrbiblioteka.org

громадянином Великобританії Миколою Олександровичем Будуляком-Шаригіном, українцем з роду, то рипучий іржавий механізм радянської системи перш пішов за інерцією і завіз його до 5-го табору, але, потримавши його там тиждень в ізоляторі, адміністрація не випустила його до зони, а перевезла до 3-го табору для політв'язнів СРСР.

У зоні для чужинців (у таборі ч. 5) Юда Коган заприязнився з доктором Володимиром Горбовим — видатною постаттю українського національно-визвольного руху. Взаємини між ними були справді зворушливі. Я чув не одну розповідь Юди Когана про доктора Горбового. Він говорив про нього з великим захопленням і глибокою пошаною. Юда схиляв голову перед його великою освітою, знанням багатьох мов; його державним і громадським становищем у минулому; цінив його людські якості. Доктор Горбовий писав поезії кількома мовами. Деякі з них Юда переклав з німецької або української мов на ідіш і висилав у листах до дружини до Ізраїлю. Я мав теж нагоду читати листи доктора Горбового, писані до Юди в Ізраїль. Це вже було після їхнього звільнення. Ці листи насичені душевним теплом і симпатією до таборового друга. Вони починаються словами: "Дорогий мій сину і друже!", або "Дорогий мій супутнику химерної долі!"

Мабуть, приязнь цих двох людей може стати символом взаємин між нашими народами під сучасну пору.

Довгі століття неволі українського народу, розпорошення великої частини українців по безмежних диких просторах Росії — від Північного Кавказу до Сахаліну — і по всьому світі, пекуча туга за волею в незалежній Україні, зблизили взаєморозуміння євреїв і українців і, ставши основою нових стосунків між нашими народами, можуть відкрити нову сторінку наших взаємозв'язків. А втім, конечність таких взаємин розуміли кращі представники обидвох народів і в минулому — перший між ними видатний український суспільний діяч демократ М. П. Драгоманов.

Але те, що є цілком ясне передовим представникам наших народів, на жаль, не є переконанням усієї маси населення, яка живе в полоні старих уявлень і пересудів.

У Юди Когана плутанина почувань щодо українців. Він може однаково захопитися зустрічами з щирими приятелями-українцями, як і скипіти обуренням, згадавши про нищення євреїв українцями, які співпрацювали під час війни з фашистами. Але, тому що він з природи добра людина, він проти розпалювання міжнаціональної ворожнечі.

Анатолій Берґер був дуже високої думки про себе, зараховував себе до числа великих російських поетів: увесь вільний від роботи час присвячував самоосвіті; мало контактувався

з людьми; ні з ким не втримував близьких стосунків; жив за точно визначеним розкладом. Він не включався в таборове життя і до кінця ув'язнення залишився в таборі чужою одиницею, що недоладно опинилася в ньому через недоладну систему, яка його туди посадила.

Олег Фролов і Борис Шількрот, в той час марксисти-демократи, здавали собі ясно справу *проти* кого і чому борються, але не мали точного уявлення *за* що. Радянський соціялізм вони розглядали як форму державного капіталізму і передбачали переможну соціялістичну революцію. Вони приятелювали з Борисом Івановичем Бульбинським, українцем, вельми своєрідною людиною. Уродженець Волині, він, мавши 10 років, пішов з батьком у партизани. Його батько очолював єдиний на тій території партизанський більшовицький загін. Тоді то зформувався і закріпився світогляд Бориса Івановича. Через свою безкомпромісовість і рішучість він двічі опинявся на лаві підсудних, і за свою вірність більшовизмові 20-их років цей небезпечний дивак перебув в ув'язненні 15 років. Євреї в свідомості Бульбинського асоціюються з творцями російської революції, і усунення їх з відповідальних державних постів допровадило до сумних наслідків — сталінсько-хрущовських викривлень. Зацікавлення до людей Бульбинський ніколи не втрачав. У нього міцний імунітет проти вірусу антисемітизму. Серед в'язнів-євреїв він мав декілька кумирів, до яких він мав абсолютне довір'я. З ними він розважав душу, говорив їм про свої ідеї і задуми. Учитель за освітою, він чудово знав історію України і міг назвати поіменно всіх учасників антирадянських рухів, починаючи з повоєнних років.

Випереджуючи події, скажу, що хоч минуло вже більше як п'ять років від часу його звільнення, радянська влада не перестає карати його — він не може працювати за фахом і змушений працювати вантажником на цегляному заводі в м. Острозі, Рівенської области.

4 грудня, як тільки ми прибули до зони, Бульбинський, навіть не давши нам застелити собі ліжка, взяв нас в обробку. Його, а теж декого з нетерпеливої молоді, цікавила наша плятформа. Вислухавши наше політичне кредо і визначивши його як марксизм духу, він уважав нас цілком окремою, досі небувалою групою в таборах. Пізніше він мені признався, що під моїм впливом почав надавати більшого значення моральному аспектові в теорії комунізму, і твердив, що було б непогано повчитися в єврейських пророків і мудреців.

Українці становлять найбільший відсоток між політичними в'язнями СРСР. Це люди різних поколінь і політичних переконань.

digitized by ukrbiblioteka.org

Здебільшого — націоналісти. Чергування поколінь в'язнів свідчить про незламність ідеї самостійної України.

Особливу симпатію я відчував до двох націоналістів різних поколінь: до вусатого весельчака Івана Ільчука й упертого шукача правди Миколи Григоровича Коца. Іван Ільчук впливав на оточення підбадьорливо. Він любив дискутувати про всесвіт і ревно відстоював релігійне уявлення про світ. Микола Коц звертав на себе увагу непорушною спокійністю, не перевантажував себе роботою в швейній майстерні, сперечався з таборовою адміністрацією і вперто не ставав на шлях виправлення. Микола знав багато прикладів і статистичних даних, які характеризували положення українців в СРСР, політику їх русифікації і національного гноблення. Коли я відчував утому від марних сподівань, я йшов до Івана Ільчука на розраду. Іван дуже цікаво розповідав, як він пустив під укіс вагон з чекістами, готуючися до замаху на життя міністра зовнішніх справ, як йому пощастило попасти під суд у той короткий проміжок часу, коли в СРСР була знесена кара смерти. Кару смерти встановили місяць після його суду. Коли Іван був уже в "судженці" і чекав на етап, його викликав слідчий і в жартівливому тоні намагався вирвати в нього зізнання про ще одне вбивство. "Чи 49, чи 50, все одно, — переконував слідчий. — Ти своє дістав. А виявиться пізніше — буде гірше". Але Іван не був прихильником круглих цифр, магічне число 49 цілком його задовольняло, тим більше, що всі пущені під укіс були чекістами. З Іваном Ільчуком мені довелося стрінутися ще раз, рік пізніше, в лікарні, де він працював у хірургічному відділі. Це було коротко перед його звільненням. Він трохи хвилювався. Устійнена обстановка змінялася. А в довгострокових в'язнів це завжди викликає неспокій.

У січні 1972 року закінчився строк ув'язнення Петра Самофала. Я був уже в іншій зоні, і мені переказали прохання Петра Андрійовича. Незабаром до звільнення його повезли на лікарську комісію до Зубово-Полянська. Там лікарів намовляли визнати Самофала неосудним і примістити його у психіятричній лікарні закритого типу. Один лікар встав і демонстративно вийшов, обурений, заявивши, що не бажає бути співучасником злочину. Каґебісти ж намагалися запобіжною ізоляцією відвернути Самофала від відчайдушного кроку, який, на їхню думку, він був спосібний учинити. Любов до України, помножена на непохитну мораль і бунтівничу душу, могла спричинити небажані клопоти каґебістам і вони заздалегідь забезпечилися. За 27 років ув'язнення Петро Андрійович так і не спізнав усієї жорстокости радянської влади. Він обманював її наївно, а вона його замкнула наглухо, замурувала живим. Петро Андрійович просив мене про допомогу. Я написав декілька заяв, які

залишилися без відповіді. Незабаром сліди за ним затерлися. Я перебув ще після того 5 років в ув'язненні. Де ти, мій далекий товаришу? Живий ще? Чи по-давньому вихсплюється клекотом із твоїх грудей пісня-стогін про любу тобі Україну?

Взаємовідносини між євреями і українцями в таборах і в'язницях для політв'язнів СРСР я поділив би на два періоди: *до і після* прибуття до таборів великої групи сіоністів, засуджених у 1970-71 роках на процесах у Ленінграді, Ризі і Кишиневі.

У перший період національне питання грало другорядну ролю, даючи пріоритет людському чинникові, психологічному поєднанню людей, їх особистим симпатіям і антипатіям.

У другому періоді домінантними стали взаємовідносини між національними групами, між земляками, їхні спільні дії проти сваволі адміністрації і принизливої ситуації політв'язнів, а теж участь в інших політичних акціях підтримки і протесту.

У червні 1971 року мене перевезли до 3-го табору того ж управління Дубровлаґу, на станції Барашево. Там коло моїх українських друзів поширилося і характер зв'язків з ними змінився.

У новій зоні моїм першим знайомим був Віталій Синигівський. Ми скоро заприязнились і стали нерозлучними. Віталій корисно впливав на мене своїм спокоєм і людяністю. Він був глибоко віруючою людиною, точніше, став таким у таборі. Віталій народився в родині запеклого комуніста, і до часу свого повноліття йому були чужі всі інші погляди. Після розкриття культу особи Сталіна на XX з'їзді КПРС, він щораз частіше почав призадумуватися над суттю радянської дійсности і не міг знайти відповіді на багато питань. Вкінці він зрозумів, що в Росії він не знайде відповіді на хвилюючі його питання і в 1963 році продістався до посольства США та попрохав дати йому політичний азиль. Йому відмовили. Після відвідин у посольстві його арештували і засудили на 10 років. У таборі він знайшов те, до чого підсвідомо прагнув. Він став віруючим, баптистом-реформістом. Його неспокійна душа знайшла врешті спочинок і заспокоєння. Життя його виповнилося змістом.

Віталій Васильович Синигівський познайомив мене з іншим Віталієм Васильовичем — Калиниченком. Під час нашого знайомства Калиниченко оглядався на всі боки, неначе стурбований зустріччю. Синигівський пояснив мені потім дивну поведінку Калиниченка тим, що він чекає "помилування". Калиниченко якраз тоді відбув половину строку і сподівався, що його помилують. Тому він поводився бездоганно (з погляду каґебістів і таборової адміністрації): виконував норму виробітку, публічно покаявся за доконаний злочин — спробу перейти кордон у Фінляндії, нічим не порушував режиму, не спілкувався з

digitized by ukrbiblioteka.org

антирадянщиками і націоналістами, одне слово, був, як кажуть англійці, "model prisoner", справжній ангел у людському тілі. Такий пуризм був невластивий Калиниченковій сутності, його імпульсивній і експресивній вдачі. Відчувалося, що таке вимушене відокремлення коштувало йому неймовірних зусиль, силування себе самого. Але табір йому надокучив і дуже хотілося побачити хвору матір. Звичайно, що через таку поведінку Калиниченко не мав довір'я у порядних людей.

Познайомив мене Синигівський ще з одним українцем, з яким довелося мені не одну миску каші з'їсти і в таборі, і у Владімірській тюрмі, — з Миколою Олександровичем Будуляком-Шаригіном. У тюрмі наше знайомство перейшло в міцну приязнь, і я тепер дуже нетерпеливо чекаю на його звільнення у вересні, після 10-річного ув'язнення, і повернення додому, до Англії, якої він є громадянином.

За рекомендацією Петра Самофала я познайомився з надзвичайним українцем, який хотів сам себе спалити — Миколою Олександровичем Береславським. Він здобув пошану всіх українців і до часу приїзду до зони Левка Григоровича Лук'яненка вважався найбільшим авторитетом між своїми земляками. Миколу Олександровича звільнили в серпні 1971 року. Моє знайомство з ним було коротке, але враження залишилося незабутнє.

У 3-му таборі я зблизився з багатьма українцями: Славою Гасюком, Владою Василиком, Андрієм Туриком, Курчиком, Іваном Покровським, Йосипом Нагребним, Миколою Нездійминогою та іншими.

Пам'ятаю, як відбулися проводи Слави Гасюка "на волю". Слава Гасюк відбув другий строк (12 років) і десь у кінці 1971 року чи з початком 1972 року його звільнили. У "чайхані" (підвал з плитою для варення їжі) зібралася українська громада. Запросили теж єврейську громаду. Іван Покровський звернувся до Слави з напутнім словом. Він побажав йому щастя у Великій зоні (в розумінні політв'язнів — СРСР суцільний концтабір, тюрма народів). Переплітались почуття радости і смутку. Чай і кава плили річкою, на столах стояли миски з цукерками і дешевим печивом.

Але найбільш хвилююча була моя зустріч з Левком Григоровичем Лук'яненком, з яким познайомив мене М. О. Будуляк-Шаригін. Коли я стараюся пригадати, які політв'язні мали на мене визначальний вплив, то перед мною виступає п'ять яскравих прізвищ: єврей Едвард Кузнєцов, українець Левко Лук'яненко, росіянин Владімір Буковський, литовець Балис Гаяускас і лотиш Гунар Роде.

Влітку 1971 року до мордовських таборів прибула велика група сіоністів. Їхня поява почала нову сторінку в історії

радянських концтаборів. У 60-их роках усі півтори-дві тисячі політв'язнів у Мордовії жили в одному таборі — 7-му, згодом в 11-му. Жили вони там порізнено, колективних дій майже ніколи не провадили, не намагалися передавати інформації. Вважалося, що політично активним можна бути тільки до першого арешту. А в таборі й після відбуття покарання майже ніхто не думав чинити опір режимові. Перший, який спробував передати інформацію "із заповідника імени Берії", був Валентин Мороз. Щоденними намаганнями це стало за Александра Ґінзбурґа. Але щойно в 1971 році передавання інформації на Захід стало загальним явищем.

Сіоністи виявили вплив на інших євреїв, які попрощалися з різними "ізмами" і одностайно перейшли на плятформу сіонізму. Згуртовані і дружелюбні сіоністи заохочували й активізували інших, були прикладом єдности дії, опору, політичної активности навіть в умовах суворої ізоляції.

Правда, спочатку євреї хотіли жити цілком відокремлено. Але незабаром трапилася подія, яка показала, що без союзників нам буде погано. В їдальні за столом сидів Шломо Дрейзнер. За тим самим столом обідав молодий російський хлопець Пєстов, профашистських поглядів. До нього підійшов його рідний брат і, побачивши його за одним столом з Дрейзнером, сказав: "Сядемо за другий стіл, тут жидом тхне". Після цього випадку ми вирішили нав'язати дружні взаємини з усіми порядними людьми, які були серед націоналістів і демократів. Мені доручили сконтактуватися з українцями і підтримувати з ними зв'язок. На наші національні свята ми запросили представників інших народів: Л. Лук'яненка, В. Синигівського, Сімаса Кудирку й інших.

Каґебісти подбали, щоб сіоністські групи були в усіх зонах (у 3-ій, 10-ій, 17-ій великій і малій, 19-ій і навіть у жіночій). Місцем узгодження і плянування спільних акцій була лікарня. За рік мені пощастило попасти туди тричі. Цілий ряд акцій ми перевели разом з іншими групами. Чекісти шостим змислом відчули небезпеку в тих спільних діях євреїв і українців та намагалися розбити наш союз. Коли ж це їм не вдалося, вони відмовляли від участи в акціях інші групи, заявляючи, що це "жидівсько-хахлацька витівка". На цю "полову" одначе "клюнула" тільки антисемітськи настроєна російська група, за винятком справжніх демократів, які були ближчі до євреїв і націоналістів, як до чорносотенців-однопленців.

Після масових арештів представників української інтеліґенції в січні 1972 року українські громади в таборах поповнилися політично-активними людьми. Спільні виступи і протести набрали ще гострішого характеру.

У червні 1972 року в Пєрмській області створено два нові табори для політв'язнів. Постало нове вогнище опору тоталітар-

digitized by ukrbiblioteka.org

ному режимові. З Мордовії перевезли туди щось із 500 політв'язнів. Уже в перших днях на новому місці в'язні 36-го табору виявили непокірність, відмовилися стригти бороди, виходити на роботу, нашивати нагрудні ярлики. Почалися протестні голодівки, появилися листівки, підготовлялася втеча великої групи, розгорілася кампанія скарг, з'явився саботаж на виробництві у відповідь на примусову роботу. Винуватцями дезорганізації роботи в таборі адміністрація вважала євреїв.

У 36-ій зоні між мною і багатьома українцями склалися гарні стосунки. Крім моїх старих друзів і приятелів — Л. Лук'яненка, І. Покровського, В. Василика, Й. Нагребного, М. Нездійминоги, Б. Бульбинського, А. Турика, М. Курчика — з якими я заприязнився ще в мордовських таборах, у 36-ій зоні я зустрів багато українців, з якими, завдяки своїй толерантності, я встановив довірливі взаємини. Мало хто в таборі міг бути в згоді в такому ідеологічному діяпазоні, як від Бульбинського до Синигівського, і бути з кожним з них близьким другом і приємним співрозмовником. Для світу, поділеного на ворогуючі угруповання, партії, кляси, секти, нації, релігії, касти і т. п., така всеодність може видаватися безпринциповістю, а деякі охоронці святощів, духові чистоплюї були навіть схильні розцінювати її, як нечисть. А я відкинув світоглядові й ідеологічні аспекти і скупчував увагу на моральній оцінці людей, поділивши їх на порядних і негідників. З українцями мене єднала спільна риса — емоційність. Точний розрахунок, часто ощадливість, як національні риси мого народу, мені цілком не притаманні. Пам'ятаю, як блискучий майстер у писанні скарг і заяв Михайло Макаренко (він же Гершкович) обурювався, читаючи заяви українців: "Суцільні емоції!" — а я "ловив кайф".*

Ну, хто був би в силі годинами слухати душевні звірення пана Кампова, або читати об'ємисту, ґрунтовну і наглядну скаргу Богдана Михайловича Чуйка, або згоджуватися з антиросійською концепцією пана Здорового, вислухавши десятки тенденційно підібраних вирізок і сотки цитат; або, постійно ризикуючи, провадити міжкамерне листування з Юрієм Шухевичем; або довго спостерігати святу чистоту Миколи Бондаря і не бентежитися його мовчазністю, або співчувати терпінням молодого Верника; або з захопленням слухати вірші Євгена Олександровича Сверстюка і Мельничука, а далі, насолоджуючися, цілими днями переписувати і "розповсюджувати" вірші Стуса, Калинця, Вінграновського, Симоненка, Холодного; або голубити душу Леоніда Педана, вихопивши з кримінального світу шматок дорогоцінного мармуру і вирізьбивши з нього Людину; або, або... до безконечности?

---

*Ловити кайф — захоплюватися (жарґон).

З ініціятиви... (промовчимо покищо його ім'я) ухвалено відзначати щороку 5 вересня як День пам'яті жертв радянського режиму. Цей день він вибрав тому, що 5 вересня 1918 року радянська влада заснувала концтабори для противників радянської системи. Перший такий табір постав у Соловецькому манастирі.

Увечері 4 вересня 1972 року в 36-му таборі йшли старанні приготування. Треба було підшукати затишне місце, в якому можна б було перебути бодай одну годину, поки його віднайдуть таборові сторожі, які постійно нишпорили по зоні. Треба було приготувати конечні для ритуалу атрибути, а найважливіше людей, десятки людей — обережно, щоб не насторожити стукачів, інакше все провалилось би. Ніхто якось не звернув уваги, що напередодні хтось замурував вікна новобудованої бібліотеки. Після заходу сонця, о 8-ій годині в приміщенні бібліотеки зібралося 35-40 осіб. На підлозі на білому простиралі була споруджена могила; на ній горіли свічки, які символізували 40 мільйонів невинних жертв радянського режиму. Усі, крім євреїв, стояли без шапок. Ініціятор відкрив церемонію. Перші підійшли до могили православні. Слава Платонов прочитав молитву за вбитих і поставив свічку. Потім підійшли ми, євреї. Молитву виголосив Йосиф Менделевич. Нас змінили українці. Під час молитви вони стояли навколішках. Від католиків читав молитву Сімас Кудирка. Від мусулман — Мамед Тагаєв. Він імени комуністів-демократів виступив Юрій Фйодоров. Свічки догоріли, і ми розійшлися. 5 вересня ми провели голодівку. А ввечері, за християнським звичаєм, улаштували поминки. Майстер на всі руки — і на багато дечого іншого — Михайло Макаренко приготував знаменитий "торт" і заварив чай. Ми хотіли зібратися в тому ж самому приміщенні, але заступник начальника по ПВР капітан Журавков "переловив" нас і заборонив улаштовувати "зборище". Він пронюхав, що ми зійшлися не для звичайного чаювання, яке теж не дуже дозволялося. До їдальні нас також не пустили і ми позасідали за великим столом надворі. Нас оточила зграя офіцерів і наглядачів на чолі з Журавковим, який дав наказ розійтися по бараках. Ми заявили, що підемо після чаювання. Наглядачі записали наші прізвища і загрозили покаранням. Зненацька схопилася буря і линув дощ. Ми спокійно пили чай і ласували "тортом". Не розходилися і наглядачі. Дощ ішов кілька хвилин і раптом ущух. Ми сприйняли це як Божий знак. Алєксєй Софронов під акомпаньямент гітари заспівав "Чорний ворон". Журавков зрозумів натяк і, залишивши ДПНК Ляпунова і двох солдатів, відійшов з усіми іншими. Ляпунов наказав дати наступного дня пояснення про причину і мету "зборища". Я написав пояснювальну записку в такому глумливо-гумористичному тоні,

digitized by ukrbiblioteka.org

що адміністрація втратила охоту допитувати в цій справі інших. Відтоді 5 вересня стало традиційним Днем пам'яті жертв радянського режиму.

А ще раніше, 21 серпня 1972 року, коло 30 політв'язнів відзначили день чехо-словацької трагедії. На сходинах були присутні від єврейської групи Марк Димшіц і я, від української громади — Левко Лук'яненко, Іван Покровський та інші. А. Чеховской, учасник інтервенції, розповів про моральне потрясення, яке він пережив під час нападу. Я оповів про моє листування з чехами і словаками до часу радянської окупації і про епізоди обвинувачення у зв'язку з протестом проти військової окупації Чехо-Словаччини. Микола Бравн зворушливо прочитав свої вірші про ці події і реакцію радянських дисидентів — демонстрації на Червоній площі. З промовами виступали Ю. Фйодоров, Л. Лук'яненко й інші.

Однією з найважливіших справ у таборі була передача інформації поза зону й далі за кордон. Євреї і українці тісно співпрацювали в цій справі. Я особисто не один раз робив прислуги українцям, наражуючи на небезпеку себе і своїх близьких. Та ще не час говорити про все це відкрито. Українці теж не залишалися в боргу. Їм щастило досить успішно наладнувати зв'язки з зовнішнім світом. Траплялися і прикрі зриви, у наслідок яких, а теж через запальність і довірливість, я багато переживав.

Ось у січні 1973 року я повірив Лейзерові Берґерові, євреєві, колишньому кримінальному злочинцеві, що мав за собою 31 рік ув'язнення. Я передав йому для висилки свою велику інформацію про всі події в таборі за пів року і два листи товаришів — Давида Черноглаза і Вульфа Зальмансона. Усі матеріяли опинилися у КҐБ. За це я і Черноглаз дістали по 3 місяці ПКТ. У ПКТ я опинився в одній камері з українцями Іваном Покровським і Степаном Вовчанським. Іван Миколайович коротко перед закінченням свого 25-річного строку опинився на пів року в ПКТ за зберігання колективної заяви про надання республікам СРСР більших прав і ґарантій реалізувати їх. Заяву підписали 20 представників України, Прибалтики і Кавказу. Степан Вовчанський, який уже в таборі став віруючим (свідок Єгови), зберігав один примірник нью-йоркського журналу "Вартова вежа", який не пройшов повз увагу всевидющих очей заступника начальника табору по режимі майора Фйодорова. Побачивши журнал, він хотів його забрати, але Степан вихопив його йому з рук і кинувся втікати. Майор Фйодоров побіг навздогін. Степан заховався в убиральні й удавав, що полагоджує свої фізіологічні потреби. Майор Фйодоров терпеливо чекав. Побачивши безвиглядність ситуації, Степан, хоч як йому було жаль, вкинув журнал у лятрину. Обшукавши Вовчанського і не знайшовши журналу, Фйодоров збісився. За-

глянув у яму й побачив там журнал. Він наказав Вовчанському випомпувати яму, а іншому українцеві, Миколі Івановичу Тесленкові, спуститися в яму і видобути журнал. Тесленко працював у таборі асенізатором. Після цього випадку він важко занедужав і його, як нездатного до цієї роботи, позбавили дієтичного харчування, а незабаром бідолаха попав у ШІЗО, де, голодний і простуджений, несамовито матюкав майора Фйодорова і радянську владу. Щойно тоді, на четвертому році його ув'язнення, я зрозумів, чому його засудили за антирадянську аґітацію. О, нікчемна радянська владо, кого боїшся ти? Хто твої в'язні, Росіє? Ганьба тобі на віки вічні!

З Покровським і Вовчанським я жив по-дружньому. Нас виводили до сусідньої камери на роботу. Іван Миколайович не вмів жити без праці, він був одержимий нею і легко виконував норму. Ми ж зі Степаном не працювали з принципових міркувань. Покровський виконував потрійну норму і записував усім по рівній частині, щоб рятувати нас від додаткових покарань. З його норми навіть дещо перепадало сусідам з іншої камери, вродженим "неробам" Олесеві Сергієнкові й Олексі Сафронові. Їхній співкамерник Сімас Кудирка відмовлявся навіть виходити на роботу.

Завдяки піклуванню єврейської і української громад, нас постачали "лівим" шляхом додатковими харчами, сповіщали про події в зоні. Ми були в курсі справ і не відчували браку інформацій.

Другу невдалу спробу переслати нелеґально листи я зробив через українців. Мені сказали, що шлях не є 100-відсотково надійний, але я горів з нетерплячки. Я передав їм три листи і 25 карбованців — завдаток за послугу, яку, як пізніше я довідався, мав зробити прапорщик Бєланов. Коли Бєланов з листами підійшов до варти, на нього чекали декілька осіб з таборової адміністрації. Йому наказали віддати все і з'ясувати справу. Він назвав двох українців: В. Василика й Й. Нагребного, які працювали ковалями в окремому приміщенні. До закінчення строку і одному і другому залишилося вже небагато днів. До мене прийшли... і просили не видати. У чому справа? Начальник табору майор Котов говорив зі мною дуже категорично: або я дам йому до наступного дня докладне "вияснення" і тоді — він ґарантує мені своїм словом чести — я позбудуся біди невеличким страхом, тобто невеличким адміністративним покаранням, так би мовити, символічним, або мене чекає Владімірська тюрма. На думку про це страхіття, по спині бігали мурашки. Але я вибрав Владімір.

Єврейська громада виряджала мене в дорогу. Велику лепту внесли й українці. Я відчував їх підтримку всюди і, сподіваюся, вони теж згадують мене добрим словом.

digitized by ukrbiblioteka.org

Я українців не видав і від 11 листопада 1973 року більше як місяць чекав в ізоляторі 36-ої зони на етап до Владіміра. В одній з камер ізолятора відбував покарання Євген Сверстюк, в іншій — Олесь Сергієнко. Зима. Їм холодно й голодно. Я, як призначений на етап, у кращому становищі: у мене теплий одяг, постіль, харчі й усі мої речі. Роблю, що хочу. Не життя, а малина. Заздрити можна. Правда, тільки півгодини проходу денно — малувато. Правда, сидіти одинцем — нудно, немає до кого слово сказати. А брати-українці мучаться. Сверстюк — поет, він більше страждає з браку духової поживи. Туберкульозникові Сергієнкові — потрібні харчі. І я починаю переговори з наглядачем, молодим парубком зі щирим обличчям. Я дуже чутливий до виявів людяности. І коли черговий (язик не повертається назвати його сторожем) потайки взяв у мене вірші Кіплінґа і Лонґфелло для Сверстюка (він у ШІЗО дуже добре переклав деякі вірші цих поетів і Пастернака) і котлету зі шматком хліба для Сергієнка, я... заплакав, захоплений його шляхетністю. Боже, якщо огидна радянська система, яка перетворила сотні мільйонів людей на бидло, якщо мільйони садистів-нелюдів — усі ці журавкови, раки, брежнєви, мікови, шарікови, андропови, афанасови, івкіни, долматови, шардіни, малярови, тітови, зав'якліни, угодіни, чуґарінови..., якщо вся та зграя, яку політв'язні влучно назвали "скотобазою", не була в силі вбити живу душу в хлопця, його співчуття до людей, спонукати його міняти сумління на зірочки на погонах, — чи не вішує це прийдешніх перемін у Росії, чи не є доказом неминучого краху антигуманної, антинародної, антиприродної радянської системи?

До мене потрапила "Літературна Україна" з заявою Івана Дзюби. Сверстюк і Сергієнко допомагали мені зі своїх камер перекласти її на російську мову. Я послав цю заяву в листі до дружини з такою допискою:

"Як бачиш, у мене все склалося гладенько. Словника під рукою не маю, але на чвірку все ще можу перекласти".

І гуляє нині на волі потомок гордого запорізького козацтва.

Інколи заздрість бере: людина вчинила злочин, усвідомила собі це, має причину покаятися. А ти ось хочеш покаятися — і не маєш у чому. Не будеш же писати: "Коли б я знав, що ви за писання особистих щоденників дасте мені 7 років, не провадив би їх", або "Коли б знав, що будете судити за листи до ЦК КПРС і до ваших газет, то краще була б мені всохла моя права рука, поки я почав писати вам, як поліпшити вашу систему", або "Краще б мені було непросипущо пиячити, ніж болісно реаґувати на всі ваші помилки і недоліки з метою виправити їх". Але таких заяв ніхто ж розглядати не буде. А робити на себе наклепи — немає рації. А втім, на таких пуголовків не звертають уваги. Прощають вину людям, імена яких облетіли світ. На слідстві і на суді я правди не приховував, не бу-

ло сенсу це робити. Я щиро розповів про все, що було, і про мої погляди та переконання. Але ця "фабула" не влаштовувала організаторів процесу. Вони дуже добре знали, що нічого іншого не було. Але процес був конче потрібний. Репутацію, "марку фірми" треба було підтримати, і я, згідно зі сценарієм, повинен був піддатися самобичуванню. Але заплянована вистава не відбулася. Головний герой плів власні вигадки. І *за це,* а не за діяльність був суворо покараний. Кому потрібна твоя щирість? Є багато таких, яких вчинки мільйон разів менші, як І. Дзюби, і які цілком щиро каються, але на їхні заяви і старання ніхто не звертає уваги. Все служить одній меті — пропаґанді. Помилували Дзюбу — звучить! Увесь світ гомонить про гуманність. А помилували б якогось там Голопупенка. І кому від того стало б тепло чи холодно? Досиджуй до дзвінка, вбога сіромо!

Владімірська тюрма... Існує така диявольська установа на землі, або точніше — в СРСР, 186 кілометрів на схід від Москви. Вона теж пристойно замаскована — називається Установою ОД-І/ст-2. "Ст" ми розшифрували як *спец*тюрма. Крім тої, постійної, у Владімірі є ще слідчо-пересильна тюрма-І.

Пліч-о-пліч перейшли євреї і українці через катівні цієї цитаделі насильства. На сорок карцерів Владімірської тюрми, мабуть, немає ні одного, через який не перейшли за останні три роки єврейські чи українські політв'язні. Ми спільно зазнали "принад" суворого і загального режимів, зменшеної карцерної норми харчування, спільно проголошували голодівки і писали протести, ділилися усім, що мали, і осуджували товаришів за порушення "Етосу" — кодексу честі політв'язня, який ми самі склали. Ми були товаришами, друзями, братами.

Рамки статті не дозволяють розповісти про чудо-метаморфозу Леоніда Педана, українця, колишнього запеклого кримінального злочинця, про різні взаємини між євреями-в'язнями Владімірської тюрми й українцями, про всі спільні виступи і спільно пережиті кари. Сподіваюся заповнити цю прогалину в серії нарисів про життя у в'язниці.

Влітку 1974 року в пермських таборах для політв'язнів відбулися бурхливі події.

12 травня 1974 року в 35-му таборі українця Євгена Пронюка безпідставно позбавили побачення з дружиною. В'язні гостро протидіяли на цю сваволю адміністрації і КҐБ. Якраз перед цією датою, 8 травня, вийшов з ПКТ Владімір Буковський. Його поява розігріла пристрасті. Почали гарячково працювати голови і серця всіх чесних і шляхетних людей у таборі: Івана Світличного і Льва Яґмана, Владіміра Буковського і Йосифа Мешенера, Зіновія Антонюка і Слави Ґлузмана, Владіміра Балахонова й Арії Хноха,

digitized by ukrbiblioteka.org

Івана Коваленка і Гаррі Суперфіна, Ігоря Калинця і Гілеля Бутмана, Валерія Марченка і Анатолія Альтмана та багатьох інших. Коло 50 людей відмовилося іти спати і зажадали розмови з начальником табору. Начальник не появився всю ніч. Уранці наступного дня в'язні вже відмовилися з ним говорити і зажадали, щоб прийшов прокурор. Рівночасно вони відмовилися вийти на роботу і притримуватися приписів режиму та проголосили голодівку. Начальство намагалося розбити єдність страйкарів, розсварити їх, розбити монолітну єдність дії. Для таких справ у таборі вони мали своїх аґентів, наприклад, невідомо як появився в політичному таборі зрусифікований українець Зіновій Довганич. Ось цікавий епізод для його характеристики. Одного разу до нього на побачення приїхала мати. В той же час одержала дозвіл на побачення з чоловіком дружина Івана Коваленка. Перед побаченням з обидвома жінками говорив начальник табору і характеризував їхніх рідних — сина Довганич і чоловіка Коваленко. Про Зіновія начальник говорив дуже прихильно, хвалив його за ретельність в роботі і за взірцевий послух. Мати розквітала з задоволення. Але, коли начальник почав кричати і, не зважаючи на поважний вік учительки Коваленко, брутально паплюжити її чоловіка — 65-річну людину, вчителя і поета, за невиконування норм виробітку і порушення приписів режиму, за небажання стати на шлях виправлення, за участь у таборових страйках, то матір Довганича почервоніла від сорому. Зустрівшися з сином, вона сказала: "Поводися трохи гірше, щоб я не мусіла соромитися за тебе перед людьми".

Голодівка великої групи людей у 35-му таборі тривала цілий місяць. Владі не пощастило роз'єднати учасників, наставити проти "єврейсько-українського альянсу" інших в'язнів. Ця акція, як і багато інших, була доказом, що українцям не знайти кращого союзника, у спільній боротьбі, ніж євреїв — вірних, надійних і непохитних друзів.

Не встигло перегриміти у 35-ій зоні, як почався заколот у 36-ій. Приводом протестних акцій став і цього разу українець — Степан Сапеляк. І євреї знову виявили свою солідарність з побратимами долі і боротьби — українцями. Не всі українці, навіть з числа порядних, виявили рішучість і завзятість, але *всі* євреї склали іспит з витривалости. За участь у цих діях посадили в таборову в'язницю Л. Лук'яненка, Давида Черноглаза і Михайла Макаренка, а на всіх інших євреїв — Марка Димшіца, Йосифа Менделевича, Шимона Ґрилюса, Олега Фролова, Вульфа Зальмансона — наклали різні кари.

У листопаді 1974 року, після одного року перебування у Владімірській тюрмі, я повернувся до зони. Помилково мене завезли до 35-ої зони. Там, в ізоляторі, я зустрінув "земляків", тоб-

то євреїв і українців. Слава Ґлузман, І. Світличний і З. Антонюк та росіянин В. Балахонов провадили багатомісячну голодівку. В сусідній камері відбував покарання Аріє Хнох. Скільки чутливости виявляв лікар-єврей Слава Ґлузман хворому й знеможеному Зіновію Антонюкові!

Коли я прибув у 36-ту зону, мене однаково привітно стрінули євреї й українці. Іван Верник зараз же побіг до ларка і купив мені за власні гроші харчів. Юрій Дзюба пригостив мене молоком. Віталій Калиниченко перший підтримав мою ідею, щоб ми, політичні в'язні, домагалися офіційного визнання і признання нам статусу політв'язнів. Він активно і ревно приєднався до цієї справи. Євген Сверстюк знайомив мене із своєю творчістю, довго читав мені свої переклади і власні вірші. Запам'ятався мені один з них п. н. "В Сибір летимо", в якому він засудив відступництво українського поета Івана Драча. Вірш закінчувався катреном:

А вірші... Що вірші? Звичайні рядки.
А геній... Що геній? Життєвий невдаха.
.....
І мозок сковано тенетами жаху.

Багато віршів Сверстюка я переписав.

У зоні я вже не застав Євгена Пришляка. Його перевезли до 35-го табору. Довідався, що в лікарні покінчив з життям Опанасенко. Збирався "на волю" Іван Смоляр. Прямо з ШІЗО, після 25-річного ув'язнення і 5-місячного ПКТ виходив на волю неприборканий Іван Покровський. З зацікавленням слухали моїх розповідей про тюрму і людей Богдан Чуйко, Віктор Солодкий, Андрій Турик, Анатолій Здоровий, Павло Кампов, Микола Бондар та інші українці. Познайомився з Юрієм Дзюбою, Степаном Сапеляком, Романом Гайдуком, Володимиром Ракецьким, Дмитром Гриньковим, Романом Чупреєм, Володимиром Сеньковим.

Під написаною мною заявою до людей доброї волі й урядів країн Заходу підписалися, крім Юрія Ґродецького, людини російсько-польського походження, самі тільки українці: Калиниченко, Бондар, Здоровий, Кампов і Сапеляк. Незабаром до нас приєдналися Турик, Верник, Гайдук, Ракецький, Гладко, Педан, Будуляк-Шаригін, Сергієнко, Мороз, Приходько, Антонюк, Попадюк, Дзюба, Чорновіл, Шумук, Романюк, Саранчук і чудові українські жінки-політв'язні: Ірина Калинець, Оксана Попович, Ірина Сеник, Стефанія Шабатура, Надія Світлична, Ніна Строката-Караванська й Одарка Гусяк. Така дружня участь в акції за статус політв'язня свідчить про довір'я українців до євреїв і про те, що євреї правильно розуміють національні і громадські завдання і сподівання українців.

digitized by ukrbiblioteka.org

Про участь українців в акції за статус політв'язня я написав докладніше у статті, яка була друкована в "Сучасності" в травні цього року.

Щоб з більшим успіхом перевести в життя мій задум і не знищити його в зародку, я не повинен був давати таборовій адміністрації найменшої причини до будь-яких репресій супроти мене. Тому я поводився як цяця: не дозволяв собі на жодні порушення (якщо не рахувати злочину, який підпадає під ст.77 КК РРФСР за дезорганізацію роботи ІТУ — злочину, який я здійснив потаємно від адміністрації), погоджувався на кожну роботу, майже виконуючи норму. Моя ретельність викликала підозріння адміністрації і були навіть спроби спровокувати мене, щоб я відмовився від роботи. Мене призначили до легкої роботи на "живе місце". Я повинен був витиснути з цієї роботи молодого литовця Мираускаса. Я йому сказав коротко: "Це наявна провокація. Але відмовитися від роботи, як цього вимагає таборова етика, я тепер не можу. Зрозумій мене правильно і не ображайся". Він і литовська громада не протестували. Але ролю оборонця взяла на себе російська група: Харламов, Чесноков і Садо, Бравн, Хаустов, які оперували хитренько, нишком. Вони склали протестні заяви і намагалися викликати сварку між євреями і литовцями. Вони намовляли до співучасти теж українців, але, застосовуючи обман, спонукали тільки Ваню Верника і Володю Сенькова написати заяви. Коли Верник довідався, що я є причиною конфлікту, він свою заяву забрав. Володя ж дуже соромився, коли Сапеляк дошкулював йому за його легковажність. Андрій Турик сказав російським аґітаторам переконливо: "Проти євреїв ми, українці, вам не союзники, а зачепите їх — будете мати справу з нами". На цьому політична кампанія російської групи безславно закінчилася.

10 січня 1975 року перша група — 6 осіб склали заяви про перехід на статус політв'язня, і незабаром я знову опинився у Владімірській тюрмі.

У неймовірно складних життєвих умовах єврейсько-українська приязнь склала важкий іспит. Я особисто підтримував дружні й ділові стосунки з Юрком Шухевичем, Василем Федоренком, Левком Лук'яненком, Іваном Покровським, Олесем Сергієнком, Миколою Будуляком-Шаригіном, Анатолієм Здоровим, Богданом Чуйком, Миколою Бондарем, Леонідом Педаном, Зіновієм Антонюком, Андрієм Туриком, Євгеном Пришляком, Зоряном Попадюком, Романом Гайдуком, Володимиром Ракецьким, Григорієм Приходьком, Георгієм Гладким і багатьома іншими.

Пам'ятаю довгі розмови з Левком Лук'яненком, його розповідь про психіятричну лікарню-табір у Рибінську. Я мав нагоду двічі стрінутися на коридорі з Юрою Шухевичем і потиснути йому руку. Міжкамерне листування ми проводили довгий час. Читав я його

проєкт про обмеження прав КҐБ і про збільшення прав політв'язнів. Василь Федоренко не раз користав з моїх порад; мало хто мав вплив на цю норовисту людину, поведінки якої ніколи не можна було передбачити. Леонід Педан за три роки перебування в тюрмі з нами став справжнім політичним борцем. Він готовий був відсидіти ще 5 років, щоб тільки змити з себе сором за вчинки доконані в минулому, до яких його спонукали легковажна молодість і бездушна порожнеча радянського способу життя.

Коли в наслідок багаторазового перебування в карцері я втратив мову, пам'ять, координацію рухів і навіть розум, Микола Будуляк по-батьківськи піклувався мною, одягав мене, водив до лікаря. Олесь Сергієнко укладав мене на носилки. Зіновій Антонюк і Григорій Приходько на руках носили мене до лазні або на прогулянковий майданчик і, витягнувши мене на третій поверх, охлявали від болів (у них були серцеві недуги). А коли мене напівживого забирали до лікарні, вони зі сльозами на очах цілували мене на прощання. Такого не забудеш. Пан Здоровий радо ділився зі мною харчами. До росіян він відчував, делікатно сказавши, неприязнь. Він казав: "Я радо поділюся харчами зі своїми земляками-українцями. На другому місці — євреї. З меншою охотою поділюся з представниками інших народів і принципово не поділюся з росіянами, навіть співкамерниками".

Я теж старався допомогти українцям, чим міг. Хоч хворий, я ризикував власною безпекою і пробував передати присуди п'ятьох українців: Ю. Шухевича, В. Федоренка, А. Турика, Л. Педана і П. Кампова. І тільки через дурний випадок мені не пощастило.

Коли 21 січня 1977 року, вісім днів перед звільненням, мене забирали на етап, я випадково на в'язничному подвір'ї стрінувся з Туриком і Антонюком. Вони встигли сказати мені, що їх і ще 8 інших політв'язнів переводять на суворий режим за вияв солідарности з Французькою компартією в питанні обміну політв'язнів.

У цій статті я передусім говорю з погляду мого особистого досвіду спілкування з українцями. Не менш товариським був Йосиф Мешенер, який оповідав мені про свої взаємини з українцями. І майже кожний єврей, кожний засуджений за сіонізм, міг би розповісти чимало цікавого про свої добрі стосунки з українськими політв'язнями. Я сам бачив дійсно братерські стосунки між М. Макаренком і Л. Педаном, Г. Суперфіном і З. Попадюком. Взаємна пошана, довір'я, турбота і співчуття та сердечність єднали В. Ришаля і С. Караванського, Д. Черноглаза і Л. Лук'яненка, Б. Шількрота і Б. Бульбинського, А. Вудку і О. Сергієнка, Б. Пенсона і В. Чорновола, А. Хноха і З. Антонюка, Й. Когана і В. Горбового, І. Мешенера і І. Калинця, Л. Ягмана і І. Світличного, Ш. Левіта і В. Синигівського, Б. Азерникова і В. Чорновола, С. Дрейзнера і В. Василика та багатьох інших.

digitized by ukrbiblioteka.org

І тепер, після звільнення, до мене потрапляють документи й відомості про спільні акції євреїв і українців у таборах. Це продовження боротьби за статус політв'язня, де разом з Михайлом Хейфецом стоять прізвища Миколи Будуляка-Шаригіна, Вячеслава Чорновола й інших. Це і організація самооборони, де разом з в'язнями Сіону стоять Караванський, Ребрик, Романюк, Шумук, Тихий. Це протести і голодівки, в яких беруть участь і В. Зальмансон, і С. Ґлузман, і І. Світличний, і І. Калинець, і Д. Гриньків. Хроніку таборових буднів пишуть Б. Пенсон і В. Чорновіл. За т. зв. злобне хуліганство вислані на заслання Іда Кудель, Владімір Слєпак і Вадим Смогитель. За участь у групах сприяння виконанню Гельсінкських угод засуджені Микола Руденко, Олекса Тихий, Микола Матусевич, Мирослав Маринович, Левко Лук'яненко, а теж євреї Анатолій Щаранський і Александр Ґінзбурґ. Протести проти жорстоких необоснованих репресій підписали Єлена Боннер, Наум Мейман, Петро Григоренко, Оксана Мешко, Ніна Строката, Олесь Бердник, Іван Кандиба. Євреї і українці. Їх споріднює спільна доля.

Після приїзду до Ізраїлю я бачив багато листів українців до їхніх колишніх таборових товаришів-євреїв. Юда Коган листується з Володимиром Горбовим, Василем Дишкантом, Євгеном Марчуком, Данилом Дідухом; Йосиф Мешенер з Василем Підгородецьким і іншими. Пишуть до Лева Ягмана, Александра Фельдмана. Я листуюся з багатьома українцями: В. Калиниченком, Ю. Дзюбою, П. Камповим, Б. Бульбинським. Останнього листа від Л. Лук'яненка я отримав місяць перед його арештом. У телеграмі від Юрія Дзюби з пермського табору ч. 37 він написав: "Вірю, що ми зустрінемось у наступному році — все пам'ятаючий Вас Юрій Дзюба". Як найдорожчі реліквії зберігаю словник Катрі Зарицької, яким вона користувалася у Владімірській тюрмі, репродукції портретів поетів і зображення Христа на хустинці до носа у виконанні Леоніда Педана, таборовий дарунок Павла Кампова, листи українських друзів.

Мій 7-річний досвід, який я набув у таборах і тюрмах СРСР, політична активність у них дають мені право сказати наступне:

Стосунки, які склалися між євреями й українцями, зокрема між сіоністами й українськими націоналістами-демократами нової формації — можуть дати основи для нових взаємин між нашими народами в нашій спільній боротьбі проти грізного ворога — радянського імперіялізму.

Скарга Петра Січка до Верховних Рад СРСР і УРСР

До: Президії Верховної Ради СРСР
Копія: Президії Верховної Ради УРСР
Копія: Начальнику Долинського РВВС
Від: Гр. Січка Петра Васильовича, який проживає в УРСР, Івано-Франківської області, в м. Долина, по вул. Панаса Мирного, 14, працює в Верхньострутинському заводі металовиробів на посаді ст. інженера по праці й зарплаті.

Я, Січко Петро Васильович, забраний з дому органами Долинського РВВС [районовий відділ внутрішніх справ] 6-го листопада 1977 р. приблизно в 17-ій годині дня і не звільнений по теперішній час, почав писати Вам оцю скаргу вже 7-го листопада 1977 року в 21 год. 15 хвилин вечора.

Вже наступила друга доба мойого задержання без пред'явлення мені санкції прокурора з вказанням конкретного обвинувачення.

Правда, вчера як привезли мене в органи міліції, начальник Долинського КДБ зачитав мені, як будь-то одержаний ними, анонімний лист, в якому "анонімна" особа писала за мене, що я угрожаю ректорові Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, декану факультету журналістики та секретарю партійної організації цього ж факультету і висловлювались, що на основі цього листа в них є підстава думати, що я щось зле рішив тим людям заподіяти, тобто вбити.

Це є суща брехня і видумка "невідомої особи". Чогось подібного і не могло бути в мене на думці, щоб вище згаданим людям щось подібне я хотів заподіяти.

Нехай знайдуть цього "анонімщика", щоб це, що насмілився написати в листі, нехай скаже мені прямо в вічі.

А така комедія розіграна от із-за чого. Ще поки приступити до розповіді суті, в декількох словах розкажу про себе.

Я народився 18. 08. 1926 р. на Україні, в селі Витвиця, Долинського

Подаємо, зберігаючи мовні особливості, повний текст заяви Петра Січка до органів влади, поширюваний у самвидаві.

digitized by ukrbiblioteka.org

району, Івано-Франківської області, в сім'ї селянина, по національності українець, початкову освіту осягнув у рідному селі, учився в Львівській гімназії та Чернівецькому державному університеті ім. Юрія Федьковича, з якого був арештований в лютім місяці 1947 року з третього курсу філ[ологічного] фак[ультет]у українського відділу за участь в студентській організації і був позбавлений волі на 25 років, з яких відбув тільки 10 років, після чого дотерміново був звільнений з правом проживати на місці народження.

На Україну повернувся одруженим, ще в м. Магадані народився найстарший син Василь, а опісля вже на Україні другий син, Володимир, та донечка Оксана.

Вже 20 років живу на Україні після звільнення і весь цей період часу користуюсь правами напівгромадянина СРСР, з чим і змирився, вірючи в те, що вже мої діти будуть користуватися всіми правами громадянина СРСР, які ґарантовані Конституцією СРСР. Але і тут я помилився. Тому приступаю до розповіді, яку підтверджую сущим фактом.

Як тільки мій найстарший син Василь поступив у 1975-му році в Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка на факультет журналістики, начальник Долинського КДБ загостив до мене на працю, теж з "анонімним" листом, в якому виявлено було обурення супроти мене і мойого сина, через те, що, мов, яке він має право навчатися в університеті.

Після цього органи КДБ визивали мене декілька разів і пропонували працювати з ними, від чого я відмовився категорично і сказав, що буду жалітися у вищі державні органи влади, якщо мені не дадуть спокій. Тоді начальник Долинського КДБ погрозився мені прямо в вічі, що мій син Василь вже третього курсу в університеті не побачить і йому шлях до освіти буде закритий, хоч куди б я не жалівся.

Про цей випадок я не хотів говорити синові, бо вірив, що правда возторжествує. Але, коли сина почали репресувати з першого курсу навчання, я вимушений був йому розповісти про вищезгаданий факт.

Яким репресіям віддавався мій син Василь, він Вам написав у своїй заяві, в якій відрікся громадянства СРСР. Я тільки дозволю собі сказати те, що торкається мене при вчорашній розмові, будучи задержаним органами Долинського РВВС.

Так, я заявив, що обідно мені на декана факультету журналістики за те, що незаконно виключив мойого сина з університету. А маю на це підставу, бо син сказав мені, що від нього декан не прийняв залікової роботи по свому предмету, який він йому викладав, і хоч він добре був підготовлений до цього екзамену, все рівно декан, не провівши перевірку його знань, виставив оцінку незаконну "не зараховано". А секретар парторганізації по курсовій роботі і заявив йому прямо в вічі, що якщо би він, тобто мій син, вчився в якомусь технічному вузі або на якомусь іншому факультеті, а не на журналістиці, [де] йому не місце тільки тому, що батьки його раніше були суджені, і настоював, щоб він особисто

подав заяву на звільнення з університету по власному бажанню, від чого син відмовився категорично.

Але щоб я щось задумував заподіяти цим людям, ще раз підтверджую, що це суща неправда.

Та мені вкоряють, що я 5-го листопада 1977 р. збирався їхати в Київ по тій причині, щоб заподіяти лихо ректорові КДУ, декану і секретару парторганізації цього ж університету.

Чому мене неправдиво обвинувачується. То мене органи ВВС [відділ внутрішніх справ] КДБ заставляли самі їхати шукати сина в Київ або вислати йому телеграму чи заказати переговор, а тепер мені хто знає що приписують. Це образа мойого достоїнства. Чому мені приписують те, чого, ще раз підтверджую, я абсолютно не думав.

Про те, що син відрікся від громадянства СРСР він сказав мені і зачитував своє відречення. Розказав про ряд інших репресій, які були примінені до нього, про які і написав у відреченні.

Всі ті дії, примінені до мойого сина, вважаю незаконними і те, що його залишили* ряд прав громадянина СРСР, тому вважаю справедливими його заяву про відречення від громадянства СРСР і вимогу перед Вами надання йому права на еміґрацію.

Від органів радянської влади мій син не скривався після відречення і не думає скриватися. Він жив у гуртожитку між студентами, на очах всіх. Опісля приїхав додому і знову поїхав після цього, як прийшов представник з міліції на перевірку документів і сказав, що він тут без документів не має право жити. Зараз, мабуть, у когось із студентів святкує і не хоче в оці дні без документів ходити.

А органи ВВС приїжджаючи до мене, не заставши нас дома, викрикали між сусідами, що син мій хоче у Києві на площі, під час параду, спалитися, та розповсюдили чутку скрізь, що він збожеволів.

Це суща брехня, і подібних нісенітниць, як спалення чи якісь інші дурниці, не вчинить.

Теж обурює мене, хоча б і такий факт, лист сина, який був адресований Вам 26-го жовтня 1977 р. з повідомленням про вручення, ми щойно повідомлення одержали 5-го листопада 1977 р., хоч Вами воно було відправлене ще 28 жовтня 1977 р.

Значиться, пошта, яка адресована на моє ім'я підлягає постійній цензурі або абсолютному неврученню. А маю на це підставу так говорити, бо телеграму, яка була вислана сином з Києва, ще тоді, коли його не допустили до складання екзаменів, не вручена мені і по сьогоднішний день.

Прошу Вас в якнайскорішому часі розібратись в справі мойого сина і відносно мене, та дати своє конкретне і справедливе рішення.

7. 11. 1977 р.

П. В. Січко

---

* Позбавили. *Ред.*

digitized by ukrbiblioteka.org

Декларація ЗП УГВР у 60-ті роковини УНР та з приводу III Конґресу СКВУ

I

В січні ц. р. минуло 60 років від часу проголошення самостійности Української Народної Республіки, в листопаді ц. р. сповнилося 60-річчя Листопадового Чину, а в січні 1979 року мине 60 років від проголошення в Києві з'єднання двох українських державних формацій в одну соборну Українську Народну Республіку. Вже перед 22 січня і 1 листопада 1918 року, від самого часу знищення Москвою Української гетьманської держави 17 і 18 століття, ідея державної самостійности України та політичної і соціяльної свободи української людини не погасала в нашому народі. Але шойно від часу утворення Української Народної Республіки ці політичні концепції стали невід'ємною програмою всіх українських організованих політичних формацій.

Впродовж останнього шістдесятліття окремі українські політичні сили на батьківщині і поза її межами намагалися йти різними шляхами до здійснення тих цілей, але вони ніколи не відхилилися від шевченківської перестороги, що тільки в своїй хаті своя правда, і не зрікалися принципу вільної української людини на вільній українській землі.

Друга світова війна створила для українського народу нові умови боротьби. Вже напередодні війни найменша галузка українських земель, Карпатська Україна, задеклярувала державну самостійність та свою єдність з українським материком. А 30 червня 1941 року, всупереч волі німецьких окупантів, проголошено у Львові відновлення української самостійности та утворено Українське державне правління. Згодом це своє право на державну незалежність український народ оборонив жертвами тисяч своїх синів і дочок, які в рядах ОУН і УПА та під політичним керівництвом УГВР, вели впродовж 10 років організовану підпільну і повстанську боротьбу, спочатку проти німецьких, а вслід за цим проти більшовицьких окупантів. Ідейно-програмову основу цієї боротьби творили найшляхетніші ідеали національної, політичної і соціяльної свободи та побудови міжнаціональних взаємин на принципах взаємопошанування і невтручання в чужі справи. Це на ділі здійснюване гасло свободи народів і людини стало могутньою українською зброєю в боротьбі проти расистсько-шовіністичних доктрин німецького фашизму та російського імперіялізму, проти їх касарняно-тоталітарних диктаторських систем поневолення людини і народів. Свої шляхетні ідеали боротьби учасники українського революційного підпілля понесли в концтабори і в'язниці СРСР, і там їхня програма та їхня мужня

постава здобули признання, подив і пошану чужинецького оточення. Ці ідеали і живий приклад їхньої боротьби наснажують теж сучасних носіїв ідей національного, політичного та соціяльного визволення українського народу.

Останні два десятиліття принесли нові форми боротьби українського народу. У них наголос покладений на оборону громадянських прав та на дії в межах наявних законів. Але рівночасно цей рух спрямований на задоволення всіх національних, політичних і соціяльних прагнень українського народу в його самостійній державі.

II

1. Український народ перебуває сьогодні у важкому становищі, що його творить система традиційного російського імперіялізму та ворожого народам і людині комуністичного тоталітаризму. Як їхні царські попередники, вожді сучасної російської імперії змагають до біологічного та духового знищення українського народу як самобутньої духово-культурної та національної спільноти, вживаючи для цього таких засобів як плянова русифікація, перемішування населення, нищення історичної пам'яті і под. Ця народовбивча політика ведеться під гаслом творення т. зв. радянського народу і є найреакційнішою політичною концепцією колоніяльного народовбивства.

За насильно накинену українському народові приналежність до держави, яка іменує себе "союзом", Україна платить непосильні тягарі й жертви. Левина частина національного доходу УРСР самовільно і безповоротно відпроваджується у "всесоюзну" скарбницю; в інтересах імперії експлуатуються природні та людські ресурси українського народу; вже півсторіччя український селянин пограбований з батьківської землі, прикутий до колгоспу чи радгоспу, але плодами своєї рабської праці він вільно розпоряджатися не може; український робітник позбавлений права боронити свої клясові інтереси перед визиском єдиного в державі працедавця — партійною і державною бюрократією, яка сама визначає норми й розцінки, забороняє робітникам страйкувати, а професійні спілки перетворила на слухняне знаряддя тиску на робітництво; українці різних професій, зокрема кваліфіковані кадри мусять шукати заробітків поза межами України в той час, коли Україна заселюється чужинцями, під гаслом т. зв. братньої допомоги; синів українського народу змушують виконувати військову повинність поза межами батьківщини в далеких районах СРСР, берегти кордони тієї імперії та бути готовими на жертву крови й життя за інтереси, що не мають нічого спільного з долею їх української батьківщини. Дуже дорого обходиться кожному українцеві та українці те, що Україна не є самостійною державою, через що вони мусять віддавати свої сили на чужу справу.

digitized by ukrbiblioteka.org

Антинародною виявила себе теж соціяльно-політична доктрина т. зв. марксизму-ленінізму, що на неї спирається система комуністичної диктатури. Вона душить цілі нації і поодинокого громадянина, вона неспроможна задовольнити його найелементарніші національні, політичні та соціяльні й економічні потреби, а духово вона перетворює людину на ґвинтик-автомат, на безвільного виконавця волі молоха-держави, чи, власне, бюрократичної кліки, яка державою править.

2. Трагедія, що її переживає українська нація, — результат не лише політики її ворогів. За наше важке становище несемо відповідальність також ми самі. Пристосуванство, пасивність, байдужість, комплекс "моя хата скраю", що охопили частину нашого народу, ведуть в умовах СРСР часто до прямого національного відступництва, а затрата інстинкту національної солідарности й гідности, кар'єризм, опортунізм, собіпанство для багатьох виправдовують мовчання тоді, коли на фронті боротьби стоять інші.

Пасивність і байдужість підточують зсередини також сили української еміґрації. Її досягнення в післявоєнний період в окремих галузях життя, в науці, культурі, мистецтві, літературі, в розбудові релігійного та економічного життя, в активності молодечих та жіночих організацій та в політичній діяльності незаперечні. Зокрема жваво відгукнулись українці в діяспорі на рух опору в Україні, вони чимало спричинилися до поширення інформацій про нього в світі. Своєю політичною платформою, послідовною обороною принципів державної незалежности України українські політичні формації на чужині створили противагу фіктивним державно-політичним інституціям УРСР, що є інструментом у руках Москви та засобом поневолювати український народ. Зроблено численні спроби об'єднати всі політичні сили еміґрації в одному центрі, подібно як у пляні з'єднання громадських сил побудовано Світовий Конґрес Вільних Українців. В основі цих заходів лежить стихійне прагнення єдности ширших кіл нашої суспільности.

Але водночас в останні роки з'явилося чимало познак послаблення дій діяспори. Занепад помітний не тільки у зменшенні числа громадсько активних людей, але, що загрозливіше, в заниженні рівня громадської та політичної праці і формату її репрезентантів. Замість змісту — у нас часто поставлено фразу. Багатослівні резолюції не прикривають недостатність дії. Не лише в Україні, де існує тиск Москви, українську мову проганяють з публічного вжитку; з вини самих українців вона сходить на другий плян також в умовах еміґрації. Вимушена ворогом втеча в приватне життя в Україні, стає з їх власної волі філософією буття також деяких елементів на еміґрації, серед яких шириться бациля доробкевичівства, матеріяльних вигід і байдужости до потреб громади, ба навіть зневажливе ставлення до тих, хто громаді служить. Партикуляризм, нетолеранція до інакодумців, насильна монополізація впливів, брак єдности далі залишаються хронічними недугами не лише політичного, але й інших секторів життя нашої спільноти.

III

1. Українській людині, де б вона не жила, на батьківщині чи поза нею, не можна не усвідомлювати серйозного становища, в якому перебуває український народ. Зрушити себе з сучасного стану поневолення український народ може тільки максимальним напруженням сил своїх синів і дочок. Щоб здобути державну самостійність, українцям, як і іншим поневоленим Москвою народам, треба слушної нагоди для визвольної революції, але того, коли така нагода наспіє, ніхто передбачити не може. Натомість те, що відоме сьогодні, це невідкладна потреба всіма доцільними в даному періоді засобами, вести боротьбу за саме духове і фізичне збереження нації.

2. Як духово-культурна одиниця, кожна людина живе насамперед в рамках своєї нації, своєї культури, історії і традиції. Хто від них відчужується, стає безбатченком. Так є не лише на Україні, але теж в умовах еміграції. Ґрунт для національного відступництва творить незнання власної національної культурної спадщини та комплекс особистої і національної меншевартости.

Ми живемо в добу великого піднесення національних, етнічно-культурних почувань на всіх континентах світу, серед різних народів і рас. Відроджуються окремі спільноти навіть у рамках давно оформлених націй. Цей процес національно-культурного зрізничкування нічим не суперечить духові здорового інтернаціоналізму, навпаки, боротьба за визнання своєї індивідуальности сприяє пошані до інших.

3. Тільки у власній державі нація і кожний її член може досягти повноти свого розвитку. Тому центральною метою сучасної визвольної боротьби українського народу є самостійна і соборна українська держава. Держава народу — не самоціль у собі, вона лише засіб для добробуту української нації і української людини, для забезпечення росту духових і матеріяльних сил нації і для громадських свобід та розвитку одиниці. Українська держава — це також засіб для здійснення на українській землі рівности і справедливости для всіх громадян України, незалежно від їх національности, релігії, статі чи світогляду, це засіб для повного розвитку її національних меншостей. Тому політична і соціяльна демократія — це ідеал, здійснення якого ґарантуватиме свободу розвитку всіх жителів української землі в українській державі.

4. Змагаючи до державної самостійности, український народ водночас прагне до співпраці і приязні, на принципах рівности і взаємопошани, з усіма народами світу, зокрема з тими, які так, як і він, поневолені московським комуністичним тоталітаризмом. Шлях до такої спільноти не новий: на цій засаді був проведений в Києві у вересні 1917 року, з ініціятиви Української Центральної Ради, з'їзд народів колишньої царської Росії, на цій основі відбулася І конференція поневолених народів, що її скликала УПА в листопаді 1943 року на Волині; цей шлях обрали теж окремі національні частини неросійських народів в рамках

digitized by ukrbiblioteka.org

УПА, його досі дотримуються в своїй дружній співпраці політичні в'язні різних народів СРСР в концтаборах і в'язницях цієї імперії.

У прагненні спільного фронту всіх народів імперії, український народ простягає руку теж тим синам і дочкам російського народу, які на ділі готові засудити імперіялістичну політику Москви, протиставитись її народовбивству та разом стати до боротьби за розвал тієї тюрми народів і до побудови на її руїнах системи вільних народів-держав на їхніх національних територіях. Ми переконані, що такий спільний фронт — це передумова для перемоги всіх народів сучасної імперії і радянського блоку та для їхньої співпраці в майбутньому, співпраці до якої ті народи-держави спонукатимуть спільні інтереси та вимоги нашої технологічної доби. Ми хочемо відзначити при цьому гуманне ставлення не одного російського діяча правозахисного руху до українців та інших народів СРСР. Але сьогодні зрозуміння для національно-політичних та соціяльних прагнень українського народу, для його боротьби за державну незалежність виявляють лише деякі російські одиниці. Хочемо сподіватися виникнення поважного політично-програмового перелому в колах російської демократії і, чим зможемо, сприятимемо такому переломові.

Глибоко відчуваючи потребу спільної боротьби всіх поневолених і волелюбних народів проти тоталітарної й імперіяльної системи більшовицької Москви, сильний наголос ставимо на спільність наших ідей та інтересів з народами сходу Середньої Европи, зокрема нашими західніми і південно-західніми сусідами, Польщею, Чехо-Словаччиною, Угорщиною і Румунією. Не зважаючи на більші чи менші національні антагонізми між нашими народами в минулому, навчені важким досвідом і свідомі спільноти долі, наші народи повинні намагатися перебудувати свої взаємини на принципах взаємопошанування, солідарности й обопільного визнання своїх прав на національну державність. Наявні залишки взаємних претенсій повинні бути усунені спільним зусиллям і доброю волею, а виразом цього повинно стати теж визнання права наших національних меншостей на вільний розвиток і їх культурно-духову спільність із своїми народами.

IV

Українці, які живуть поза рідними землями, зокрема в західньому світі, є невід'ємною частиною великого українського народу. Їхні зобов'язання щодо України та саме їх існування як національно-культурної спільноти, пов'язані з тим, щоб:

1. Постійно втримувати ідейний зв'язок з українською батьківщиною, долаючи штучні фізичні і духові перешкоди, що їх ставить Москва. Цю вимогу повинно засвоїти зокрема молодше і середнє покоління тепер, коли старші відходять, або деактивізуються. Зв'язок з Україною це, поперше, засіб для виконання нашого першочергового

завдання моральної і матеріяльної допомоги нашим братам на рідних землях, зокрема тим, хто стоїть у перших лавах боротьби. Треба послідовно натавровувати байдужість (не на словах, а на ділі) деякої частини еміґрації до долі тих наших братів і сестер на батьківщині, в тюрмах чи на засланні, які репрезентують найкраще і найшляхетніше в нашій нації, які зберігають її честь і здобули добре ім'я для неї в самому СРСР і у світі. Подруге, тільки при умові живого зв'язку з Україною, на еміґрації збережеться українська мова, культура, звичаї, традиція, а молоді покоління відчуватимуть духову єдність з землею батьків.

2. Не розпорошувати громадської енергії, а спрямовувати її на ті галузі організованого життя, які на десятиліття можуть мати тривалу вартість, отже, на науку, культуру, мистецтво, літературу, релігійне життя з українським змістом, традиціями та обрядом, на високоякісне українознавство в школах і в дослідних працях взагалі, на піднесення рівня нашої політичної культури, на ріст політичної думки, на мобілізацію політичної активности, на розбудову економічної бази і под. Тільки такі цінності можуть зробити нашу еміґрацію серйозним фактором у колі суспільств тих держав, де вона живе і діє, і тільки вони, а не неокреслене ближче "ширення правди про Україну" можуть стати серйозним засобом для приєднування симпатій чужинців до української справи.

3. Рішуче поборювати свари і непорозуміння серед еміґрації, що їх завжди використовує ворог, а часто сам підсуває. Треба бути свідомим, що ту саму тактику панівний в Україні режим вживає у відношенні до наших братів, щоб легше держати їх в ярмі. Різниці поглядів на еміґрації є благородним привілеєм вільного суспільства, з нього українцям треба користати та вчитися. Треба боротися з усякими виявами нетолеранції до іншої думки, взаємного недовір'я, що не один раз у нашій історії розбивали єдність нації. Тому, як писали наші брати в пам'ятному "Зверненні воюючої України" в жовтні 1949 року, творім "дійову, а не паперову єдність". Створім нормальні взаємини, в яких люди різних поглядів можуть спільно розглядати і плянувати шляхи визвольної політики. Завдання, що стоять перед нацією, а зокрема перед її відламом на чужині такі великі, що їх не подолати ніякій одній групі людей. Для цього потрібні зусилля мільйонів. Хай кожний українець і українка, до яких дійдуть ці наші слова, на чужині і на батьківщині, усвідомить це велетенське завдання нації, і хай на свої плечі візьме його одну частину. Бо іншого шляху до самостійної України немає.

Листопад 1978

digitized by ukrbiblioteka.org

Від вироку заглади до документованої історії

ВАПЛІТЯНСЬКИЙ ЗБІРНИК. Видання друге, доповнене, під редакцією Юрія Луцького. З нагоди п'ятдесятріччя ВАПЛІТЕ. Торонто, видання Канадського Інституту Українських Студій. В-во "Мозаїка", 1977, 260 ст.

> Хоч більшість ваплітян [...] загинули в чистках кінця 30-их років — ідеї Хвильового далі відігравали велику ролю в українському інтелектуальному житті.
>
> *Ваплітянський збірник,* ст. 25.

> Чому людська велич якраз у загибелі така відчутна і осяйна? В момент утиску й минущости добра з'являється біль утрати і підноситься до найвищого відчуття вартости. Це позитивна форма, що в ній виступає негатив трагічного [сама загибіль]. Бо вартість не в самій загибелі — а в нею об'явленій людській величі.
>
> *Ніколай Гартман*

Дії людей і націй стають *історичними фактами* (а жертви виростають у ваговиту трагедію) тільки тоді, коли їх з'явлено для загалу, тобто *документально зареєстровано* і в думці належно усвідомлено. Цим другим виданням "Ваплітянського збірника" фактично (хоч цього ніде не сказано) відзначено той факт, що упорядник збірника ось уже добрих 20 років працює над документацією (науковим об'явленням) змагань ВАПЛІТЕ й ваплітян. В 1956 році вийшла систематична першоджерельна праця Юрія Луцького "Literary Politics in the Soviet Ukraine 1917-1934". Хоч темою і хронологічними рамками вона ширша, та в центрі її уваги, зрозуміло, була ВАПЛІТЕ на чолі з її ініціятором Миколою Хвильовим, як головна організована активно відпорна супроти заглади великодержавним шовінізмом сила, чи не вперше репрезентована в своїй цілості документами, головне з Любченкового ваплітянського архіву. Після того Луцький видав ще три свої документальні публікації про ВАПЛІТЕ. Передруковані в цьому збірнику — вони фігурують уже на його титульній сторінці: I. "Легкосиня даль" (властиво перше видання ваплітянського збірника, — Нью-Йорк, 1963); II. "Голубі диліжанси" (листування ваплітян, — Нью-Йорк, 1955); III. З архіву ВАПЛІТЕ (головне джерела до організаційної історії ВАПЛІТЕ, — "Українська літературна газета. Збірник 1956", Мюнхен, 1957), — плюс деякі нові доповнення. Із цим об'єднаним і доповненим "Ваплітянським збірником" Луцький виростає чи не на головного у нас ваплітезнавця.

Тим не менше основоположна заслуга документації ВАПЛІТЕ як першорядного історичного факту, належить самій таки ВАПЛІТЕ та її незмінному секретареві Аркадієві Любченкові, який у смертельно небезпечних обставинах сталінізму і потім війни зумів систематично зібрати, зберегти і вивезти за кордон у цілості унікальний архів організації. Після передчасної смерти А. Любченка (прискореної, мабуть, і німецькими утисками) — заслуга дальшого збереження архіву і вивезення його до Америки належить митрополитові Мстиславу. Інші серед вогню і бурі війни і терору мали сенс розшукати і вивезти за кордон раритети заборонюваних і нищених друкованих книжок Хвильового та інших ваплітян. Ще інші загально підсумовували історичне значення ВАПЛІТЕ (брошура Петра Голубенка "Вапліте", в-во "Орлик", 1948). З першої руки особистого знання поза тим майже незнаного раннього періоду життя Хвильового дав його біографію фаховий літературознавець, що скромно заховався під псевдонімом (О. Ган. "Трагедія Миколи Хвильового". Німеччина, кінець 1940-их років). Важливі фактичні матеріяли про президента ВАПЛІТЕ М. Куліша — 62 його листи та й інших ваплітян (з родинного архіву Куліша на руках дружини) подано в томі: Микола Куліш. Твори. Нью-Йорк, 1955 за редакцією і з коментарями Григорія Костюка. Не згадую численних радянських друкованих джерел (напр. чотиритомові спогади Ю. Смолича, в назві яких повторюється вираз "розповідь про неспокій", перифраза вислову Хвильового "дух неспокою"). Цю передісторію документації і досліджень ВАПЛІТЕ, а надто загальну а може й детальнішу характеристику й оцінку Любченкового архіву ВАПЛІТЕ можна було б стисло дати в спеціяльному вступі до збірника, та такого вступу в збірнику нема. Деякий поспіх у компонуванні збірника позначився і на відсутності в ньому індексу імен. Не поставлено навіть загально питання можливої бібліографії творів ваплітян, не виключаючи й неопублікованих.*

*З недрукованих ваплітянських творів, що з них чимало не побачили в той час світу, звертає на себе увагу в збірнику поезія П. Тичини "Вітрило" на мотив лермонтовського "Паруса" (ст. 83). Чисто тичининське своїм стилем "Вітрило" написано, присвячено і рукописно особисто подаровано Тодосеві Осьмачці в 1929, а радше в 1930 році. Саме тоді Тодось Осьмачка, після виходу і розгрому його одверто бунтарської збірки "Клекіт" (1929) рятувався від загибелі постійним бездомним утікацтвом. Своїм подарунком "Вітрила" Тичина ніби приєднався до Осьмаччиного "Клекоту". Зворушений надзвичайним співчуттям і співучастю Тичини — Осьмачка задля власної і Тичининої безпеки та й задля збереження поезії "Вітрило" переніс цей подарунок у свою пам'ять і аж 1960 року в Нью-Йорку оповів мені цей епізод, продеклямувавши "Вітрило" і записавши його для мене на папір. Факт цей вартий відзначення, як характеристичний для долі творів частини ваплітян і зокрема для затаєної поетичної музи Тичини в період розгрому ВАПЛІТЕ й цілої України.

digitized by ukrbiblioteka.org

Поза першочерговим кістяком організаційних і політичних фактів і документів — бракує в доповненому другому виданні "Ваплітянського збірника" показу аспекту чисто мистецько-літературного. Та це майже цілком зрозуміла і виправдана реалістична послідовність того, що може здійснити одна особа і книжка. А побажання доповнень — аж ніяк не критика, навпаки визнання засновчо-піонерського значення збірника, що його вже доповнюють і будуть доповнювати наступні часи і покоління літературознавців.

Брак вгляду в мистецький аспект і душу ваплітян до певної міри надолужує найцікавіше в збірнику листування ваплітян. Воно дає відчути не тільки крайню напругу нервових сил ваплітян, а й їхню щиру людяність, свіжу силу творчого одушевлення ("вітаїзм" не віталізм), їх постійний *зір уперед* — як у птахів на лету, що його раптом спинено пострілами сталінського народовбивства і україновбивства.

Замість жаданого нового вступу до другого доповненого видання "Ваплітянського збірника" Луцький відкриває книжку передруком своєї давнішої статті "The Battle for Literature in the Soviet Ukraine. A Documentary Study of VAPLITE (1925-28)", що була опублікована в "Harvard Slavic Studies", 1957, 3. Стаття являє собою зразковий скорочений підсумок його перших документальних досліджень цієї теми. Так Юрій Остапович Луцький поруч документації історії ВАПЛІТЕ також передає її в Західній світ. Це наш привілей — бути очевидцем і визнавцем досягнень сучасника.

Юрій Лавріненко

На нашій не своїй землі

ПО СТОРІНКАХ РАДЯНСЬКОЇ ПРЕСИ

У травневому випуску 1978 р. місячника "Український історичний журнал" міститься стаття В. В. Кузьменка про "Державні архіви на Україні за роки радянської влади". Сучасна система охоплює державні, партійні і відомчі архіви в такому складі: 6 центральні архіви (Центральний державний архів Жовтневої революції і соціялістичного будівництва УРСР — ЦДАЖР УРСР, Центральний державний історичний архів УРСР — ЦДІА УРСР, Центральний державний історичний архів УРСР у Львові — ЦДІА УРСР у Львові, Центральний державний архів кінофотофонодокументів УРСР — ЦДАКФФД УРСР, Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва УРСР — ЦДАМЛМ УРСР, Центральний державний архів науково-технічної документації УРСР — ЦДАНТД УРСР [Харків]), 25 обласних (плюс 6 їх філій), 126 міських і 478 районних державних архівів і понад 46 тисяч відомчих архівів.

В архівах переховуються понад 32 мільйони 560 тисяч справ, близько 617 тисяч фото-, понад 29 тисяч фоно-, 36,7 тисяч кінодокументів і понад 184 тисячі одиниць зберігання науково-технічної документації.

ЦДАЖР УРСР переніс свою базу з Харкова до Києва 1970-1971 рр. і одержав до 1977 р. документи від 196 республіканських установ, між ними: Рада міністрів (за 1937-1964 рр.), Держплян (за 1961-1970 рр.), Комітет народного контролю (за 1963-1970 рр.), ЦСУ (за 1943-1970 рр.), Укрпрофрада (за 1943-1966 рр.), Прокуратура (за 1941-1965 рр.), РАТАУ (за 1943-1969 рр.) та ін.

■

Газета "Радянська Україна" від 7 листопада м. р. видрукувала на двох повних сторінках дрібним шрифтом список імен і опис праці осіб, яким Рада міністрів СРСР і ЦК КПРС надала (декому посмертно) "державні премії СРСР 1978 року в галузі науки і техніки", "за видатні досягнення в праці всесоюзного соціялістичного змагання" і "в галузі літератури, мистецтва і архітектури". В останній рубриці знаходимо між іншими й Анатолія Авдієвського, художнього керівника українського народного хору ім. Г. Верьовки за концертні програми 1974-1976 роки.

digitized by ukrbiblioteka.org

■

"Літературна Україна" від 17 листопада м. р. вмістила фотографії і короткі біографічні дані десятьох нових членів Спілки письменників України, з чого вісім пишуть українською, один українською і російською, а один — перекладає з української на французьку мову. Василь Густі, 1951 р. нар. в Закарпатській обл., поет, автор книжки "Перон", пише українською мовою. Федір Зубанич, 1947 р. нар. в Закарпатській обл., завідує відділом культури газети "Правда України", прозаїк, автор книжок "Едельвайси Европи", "Довбушеві гори", пише українською мовою. Дмитро Іванов, 1946 р. нар. в Кіровоградській обл., поет, автор книжки "Зерно і любов", пише українською мовою. Василь Ковалюк, 1937 р. нар. в Хмельницькій обл., редактор газети "Придніпровська магістраль" (Дніпропетровськ), прозаїк, автор книжок "Спалахи", "Думи про трьох братів", пише українською мовою. Жінет Максимович, 1929 нар. в м. Больвілер (Франція), працює викладачем Львівської державної консерваторії, перекладач на французьку мову (твори Гончара, Кобилянської, Стефаника і ін.). Антон Михайлевський, 1943 р. нар. в Київській обл., поет, автор книжок "Червоні полігони", "Передній край", "Гартована пісня", пише українською мовою. Віталій Орленко, 1937 р. нар. в Чернігівській обл., редактор газети "Моряк", прозаїк, автор книжок "Сліди", "Червона сіль", пише українською мовою. Тамара Севернюк, 1941 р. нар. в Хмельницькій обл., поетка, пише українською мовою. Михайло Циба, 1928 р. нар. в Ворошиловградській обл., прозаїк, автор книжок "Бесстыжая", "Син приїздив", пише українською і російською мовами. Наталя Черченко, 1931 р. нар. в Краснодарському краю, редактор журналу "Прапор", критик, пише українською мовою.

■

В Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР відбулася поширена міждисциплінарна нарада, на якій вироблялися підготовчі пляни до Міжнародної конференції ЮНЕСКО, що має відбутися в Києві 1979 року на тему "Сучасні слов'янські культури: їхній розвиток, взаємодія і міжнародний контекст". Місцем конференції буде Інститут літератури. У нараді брали участь представники з різних галузей АН УРСР, АН СРСР, Комісії УРСР у справах ЮНЕСКО та Інституту історії, музики, театру й кіна Міністерства культури СРСР. Президентом Міжнародної асоціації вивчення і поширення слов'янських культур є Д. Ф. Марков, директор Інституту слов'янознавства та балканістики АН СРСР в Москві ("Радянське літературознавство", травень 1978).

Юрій Маївський

■

Є. Станкович закінчив Симфонію ч. 4, програмова назва якої — "Лірика". Твір скомпонований для 16 струнних інструментів. Журнал "Музика" ч. 2 за 1978 р. убачає в творі чимало оригінальних рис, як і певний вплив симфонічного мислення Б. Лятошинського та Д. Шостаковича.

■

Між новостворюваними творами в Україні тепер виконують: філософічний оркестровий твір Л. Грабовського "Роздум і патетичний речитатив", Другу симфонію І. Карабіца з картинами Батьківщини, Концерт для скрипки з оркестрою В. Кирейка, Четверту ("Епічну") симфонію Ю. Іщенка, Третю симфонію І. Шамо й давніший твір С. Людкевича для оркестри "Рондо юнаків".

■

У дні святкування 100-річного ювілею Миколи Леонтовича на сцені Київського театру опери та балету вперше поставлено його незакінчену оперу "На русалчин Великдень" у редакції Мирослава Скорика у формі опери-балету під зміненою назвою "Русалчині луки". Окремі епізоди цієї опери були інструментовані ще в 1947 році для малого оркестрового складу С. Людкевичем та були виставлені у Львівській консерваторії того самого року.

■

Журнал "Музика" звітує, що недавно відбувся камерний концерт з досі не виконуваних творів київських композиторів. Між творами: Соната-пікколо Є. Станковича для скрипки та фортепіяну; "Шість японських віршів" Ю. Іщенка для сопрано та арфи; "Пастелі" Л. Грабовського на поезії П. Тичини для сопрано, скрипки, віолі, віольончелі та контрабаса; "Лісова музика" В. Сильвестрова на слова Г. Айги для сопрано, валторни та фортепіяна. Під назвою "Сучасна українська фортепіянова музика" відбувся концерт з нових творів київських композиторів, а саме В. Сильвестрова (Друга соната), І. Карабіца (Вісім прелюдій), М. Скорика ("Із дитячого альбому") та інших. Виконавці — студенти Київської консерваторії, кляси М. Сука.

■

З початком 1978 року концертове турне по Україні здійснив канадський Хор ім. Олександра Кошиця з Вінніпеґу. Ансамбль відвідав Львів, Тернопіль, Київ та Канів. У Києві хор зложив квіти на пам'ятнику Миколи Лисенка.

Роман Савицький

digitized by ukrbiblioteka.org

З життя українців у світі

У XXX міжнародному ярмарку книжки, що після війни рік-річно восени (минулого року 18-23 жовтня) організується ґільдією німецьких видавців та книгарів у Франкфурті й став найбільшою біржею ліцензій та осередком культурного та книжко-торговельного обміну, вперше взяли участь із своєю книжковою продукцією дві позаокеанські українські видавничі організації: Канадський інститут українських студій (Едмонтон) та в-во "Пролог". Стенд, що був приміщений у галі національних виставок і належав до простору, відданого канадцям, зорганізував Марко Царинник, що разом з дружиною Мартою знайомив відвідувачів з видавничими плянами едмонтонського інституту, а також "Прологу". Наукові, політичні та літературні публікації (також ув'язнених чи засланих поетів) знайшли зацікавлення не одного відвідувача. На жаль, не були показані видання НТШ, УВАН, УВУ, Гарвардського центру та інших наших видавничих осередків.

З інших цікавих видань хочемо відзначити "Who is Who in the Socialist Countries", що його підготували до друку наш земляк Борис Левицький та поляк Юліюш Стройновський. Вийшла ця біографічна енциклопедія, що охоплює цілу низку також українців з УРСР, у відомому документаційному в-ві Saur Dokumentation, Нью-Йорк — Мюнхен.

Цьогорічна виставка стояла під гаслом "Дитина і книжка". Виставку дитячої літератури зорганізовано в окремому приміщенні. Між радянськими книжками були і українські видання для дітей з чепурними ілюстраціями. Поза тим на полицях стенду СРСР українські книжки були, як звичайно, в мінімальній кількості, порівнюючи з російськими. Як і досі, цей стенд — це суміш пропаґандивної, клясичної та дитячої літератури, що рік-річно не міняє свого обличчя. Серйозні видання з наукових ділянок тут дуже рідко здибаєш. Про те, що друкується в Україні, відвідувач не може виробити собі ніякого уявлення.

А.-Г. Г.

■

23-26 листопада м. р. у Нью-Йорку в приміщеннях готелю Американа пройшов III Світовий Конґрес Вільних Українців (СКВУ). У нарадах конґресу брали участь 507 делеґатів та 212 зареєстрованих гостей з чотирьох континентів світу. Програма конґресу включала наради світових і міжкрайових надбудов українських науковців, професіоналістів, кооператорів, молоді, журналістів, ветеранів і ін.

Учасники III СКВУ вибрали на наступну 5-річну каденцію президію в складі: почесний президент — о. д-р митрат В. Кушнір; президент — М. Плав'юк (Канада): 1-ий заступник президента — І. Базарко (США, — згідно з ухваленням конґресу, перебере функції президента після двох з половиною років, а М. Плав'юк — функції 1-го заступника президента).

До президії ввійшли представники церков: Владика Максим Германюк (Митрополит Української Католицької Церкви [УКЦ] у Канаді), Владика Йосиф Шмондюк (Митрополит УКЦ у США), Владика Мстислав Скрипник (Митрополит Української Православної Церкви у США), о. д-р Семен Савчук (Українська Греко-Православна Церква в Канаді), пастор Олекса Гарбузюк (Українські Протестантські Віроісповідні Централі).

На заступників президента були вибрані: Стефанія Савчук (СФУЖО), В. Кирилюк (Канада), Ю. Денисенко (Австралія), В. Котульський (Аргентіна), І. Дмитрів (Англія), С. Мудрик (КОУГЦУ), В. Косик (Франція). Буде ще визначений представник Бразілії. В. Безхлібник (Канада) став генеральним секретарем, а Ф. Мартинюк (Канада) — скарбником.

Членами президії стали: Олександра Ковальська (СФУЖО), І. Олексин (США), І. Білинський (США), Б. Гнатюк (США), Р. Дражньовський (США), І. Флис (США), Б. Долішний (Канада), Ю. Данилів (Канада), Р. Трач (СКВОР), сенатор П. Юзик (Комісія прав людини); вільне місце лишено для КУМО (молодечі організації).

Ю. М.

■

Соліст нью-йоркської Метрополітальної опери бас Павло Плішка виступив 22-го січня 1978 р. в Ірвінґтоні (Нью-Джерсі) на святковому концерті в роковини проголошення самостійности і соборности Української Держави. Уперше в своїй кар'єрі Плішка, який є українського роду, виконав українські сольоспіви Миколи Лисенка до слів Т. Шевченка, "Гетьмани" та "Ой Дніпре, мій, Дніпре". Ці пісні (як теж "Безмежнеє поле" Лисенка — Франка) Плішка повторив весною й літом 1978 р. в низці концертових виступів у Чікаґо, Філяделфії та ін. Героїчні сольоспіви Лисенка в інтерпретації Плішки відзначаються великим драматизмом і внутрішнім переконанням. Інструктором української вимови Плішки (українською мовою він не володіє) та його нотографом є Роман Савицький.

Р. С.

digitized by ukrbiblioteka.org

З міжнародної преси

Газета "Фігаро" (Париж) від 8 вересня 1978 р. помістила перегляд судових розправ над українськими членами руху опору ("Україна: суворі засуди"). У статті вичислені Л. Лук'яненко, І. Кандиба, Д. Шумук, М. Руденко. "Імена Мороза, Стуса і Чорновола символізують опір московській централізаційній політиці... Ті, які маніфестують свою любов до української мови наражують себе на ув'язнення від 10 до 12 років у концентраційних таборах, хоч українська мова вважається в республіці офіційною... Проте російська мова потрібна для доступу до вищих урядових чи технічних середовищ..."

■

Редакційна стаття в щоденнику "Телеґраф" (Лондон) недільного видання від 10 вересня 1978 р. коротко згадує про одну подію під час конференції членів англійського Профспілкового конґресу. У конґресі брав участь також Борис Авер'янов, "братній делегат" (лапки газети) із СРСР. Коли Франк Чаппл, голова англійської профспілки електриків, звернувся до присутніх із закликом засудити топтання людських прав у СРСР, Авер'янов назвав Чаппла "божевільним". "Ця реакція, — пише газета, — це самовияв. Здається, що пан Авер'янов потвердив підхід свого режиму до всіх тих, хто не погоджується з владою: оголосити їх божевільними і відправити до психіятричних клінік".

■

Газета "Ньюс Ворлд" (Нью-Йорк) від 2 жовтня м. р. звітувала про бенкет 30 вересня, на якому члени місцевої Демократичної партії вшанували рух правозахисників у СРСР. З членів руху опору, що перебувають тепер у США, були на бенкеті П. Григоренко та В. Турчін. Статтю ілюструвала знімка Григоренка між сенатором Д. Мойніганом і губернатором штату Нью-Йорк, Г. Кері.

■

Під час міжнародного з'їзду Світової (франко-радянської) федерації братніх міст-побратимів, що проходив у Тбілісі (Грузія), виступив з промовою 8 жовтня м. р. Жан-Марі Бресан, делеґат з Франції ("Монд", Париж, від 10 жовтня м. р.). Бресан закликав до утворення, ще до переведення Олімпійських ігор у Москві 1980 р., у всіх братніх містах груп нагляду, завданням яких було б слідкувати за порушеннями людських прав та за недотриманням Гельсінкських угод. Він також пропонував членам цих груп обстоювати право на виїзд із і поворот до своїх країн усім громадянам та на право об'єднання членів розлучених родин.

■

Вісім провідних американських науковців запротестували проти

засудів 1978 р. та переслідувань радянських науковців радянською владою тим, що не взяли участи в міжнародній нараді макромолекулярної хемії в Ташкенті ("Таймс", Лондон, від 17 жовтня 1978 р.). У листі, написаному чотирма визначними науковцями-професорами американських університетів на адресу В. В. Коршака, голови організаційного комітету, сказано м. ін.: "Людські права ґарантуються міжнародними договорами, що до них приєднався ряд держав, включно із СРСР і США".

■

Газета "Ньюс Ворлд" повідомила 22 жовтня м. р. у статті Г. Статоса про жалобну відправу того дня в місцевій українській церкві з нагоди 45-річчя штучного голоду на Україні. Автор подає факти, як саме влада СРСР спричинила голод, і закінчує словами: "Згідно з інформаціями закордонних представників, від семи до десятьох мільйонів українського населення згинуло через цей штучний голод, що становить собою найбільший ґеноцид однієї нації з політичних причин".

■

Західні пресові аґенції (Ройтер, ЮПіАй) повідомили 27 жовтня м. р. про відвідини А. Ґромика, міністра закордонних справ СРСР, у Парижі. Під час зустрічі Ґромика з президентом Франції Ж. д'Естаном, у радянській амбасаді з'явився Б. Стасі, колишній член французького кабінету, і передав список українців, які бажають еміґрувати на Захід. Стасі заявив репортерам, що право на виїзд застережене в Гельсінкських угодах. Він поінформував приявних, що список імен приготував Л. Плющ, український математик, який приїхав до Парижу 1976 р. Тепер Стасі обіймає посаду заступника президента і є речником центральних французьких партій. 1973 р. він очолював міністерство заокеанських територій в уряді П'єра Месмера.

■

Норвезька газета "Моргенбляден" (Осльо) від 3 листопада м. р. помістила листа Й. Нілсен п. з.: "Питання радянцям". Авторка повідомила, що вона хотіла звернутися до українського амбасадора в Норвегії з проханням повідомити її, чи на Олімпіяді 1980 р. у Москві Україну репрезентуватимуть власні спортовці. Не знайшовши української амбасади в Норвегії, вона пішла за порадою звернутися до посольства СРСР. Далі вона пише, що Україна має свою делеґацію при ООН, і тому авторка звернулася до радянського амбасадора з таким питанням: "Чому ж тоді амбасада СРСР репрезентує Україну в інших країнах?"

■

32-річний українець Віктор Бублик попросив азилю в Швеції після

digitized by ukrbiblioteka.org

своєї 18-денної мандрівки лісами СРСР і Фінляндії ("Зюддойче Цайтунґ", Мюнхен, від 3 листопада м. р.). Бублик підготовлявся довший час до свого 600 км маршу, подавшися для цього на лісову працю при фінляндсько-радянському кордоні. За допомогою компаса і карти він перебрався через прикордонну смугу Фінляндії-Швеції коло місцевости Пелло (Швеція). У розмові з представником шведської газети "Експрессен" він пояснив: "... я не хочу жити в такій країні, в якій не дозволений вільний виїзд".

■

Згідно з повідомленням в "Обсервер" (Лондон) від 5 листопада м. р., радянське політбюро прийняло нещодавно рішення щодо політики детанту із Заходом, за яким будуть випускати за кордон більше знаних на Заході членів руху опору, а також піднесуть квоту єврейських еміґрантів до Ізраїлю. На думку автора Л. Ледерера, зміна в дотепершній політиці уряду СРСР спричинена, побоюванням, що широкозакроєні контакти комуністичного Китаю з Заходом, можуть загрожувати безпеці Радянського Союзу; можливість економічної кризи теж схиляє СРСР до шукання контактів з Заходом.

■

Газети "Дейлі Мейл" і "Дейлі Телеґрам" (Англія) від 20 листопада м. р. широко звітували про звільнення і поворот до Англії 52-річного Миколи Шаригіна (Будуляка), громадянина Англії, після 10-річного ув'язнення в тюрмах СРСР. Його позбавили волі під час купецької подорожі. Розповідаючи про життя в таборах і в'язницях, він повідомив, що в'язні Владімірської в'язниці виготовляють олімпійські сувеніри і медалі, а в Мордовських таборах в'язні продукують запасні автомобільні частини, призначені на експорт.

■

У західньонімецькій газеті "Зюддойче Цайтунґ" від 24 листопада м. р. з'явилася коротка вістка, передана з Нью-Йорку, про звернення еміґраційних організацій до ООН розглянути справу "мирної деколонізації" СРСР. Документацію справи передали на руки І. Лієвано, голові 33-их засідань ООН, і їх одержать також усі місії при ООН. Матеріяли підписали представники Конференції Вільних Білорусів, Естонської Світової Ради, Світової Громади Литовців, СКВУ та Світової Федерації Вільних Лотишів. Під час засідань III СКВУ відбулася пресова конференція з виступами Л. Плюща і П. Григоренка, на якій вони оприлюднили документи щодо деколонізації із закликом рішучої боротьби проти народовбивства і русифікації в Україні й інших радянських республіках.

■

Газета "Інтернашонал Геральд Трібюн" (Париж) від 28 вересня м. р. вмістила вістку, передану М. Ландою, членом Московської гельсінкської групи, західнім кореспондентам у Москві про однотижневу голодівку, яку провели чотири в'язні концтабору ч. 19 в Сосновці (Мордовія). М. Руденко, В. Осіпов, С. Солдатов і Л. Любман розпочали голодівку 14 вересня в протест проти недостатнього харчування, майже повного браку медичної опіки, конфіскації листів від і до в'язнів і покарань за протести проти порушень таборових приписів представниками влади.

■

Пресова аґенція Ройтер повідомила 8 листопада м. р. про приїзд до США Надії Світличної, колишнього політичного в'язня в СРСР. У вістці також повідомлялося, що Іван Світличний, її брат, український літературний критик, відбуває 15-річне ув'язнення за участь у правозахисному русі.

Світличну, за цим повідомленням, звільнили з праці при київській радіовисильні 1968 р. за оборону брата й інших політичних в'язнів; її заарештували 1972 р. і ув'язнили на чотири роки за участь у правозахисному русі, розлучивши її з дворічним сином; під час ув'язнення у Світличної розвинулася туберкульоза й гепатит. Після ув'язнення, кінчає повідомлення, вона працювала у правозахисному русі в Москві та в Україні.

■

30 жовтня м. р. в щоденнику "Ньюс Ворлд" з'явилася стаття про критику, яку вмістили газети комуністичного Китаю на відому "червону книжечку" Мао-цзе-дуна. Офіційні пекінські газети пов'язали книжечку, в якій видруковані цитати Мао, з активністю "групи чвірки", члени якої опинилися під атакою скоро після смерти Мао і яких сучасний провід уважає "радикалами". У китайській пресі зазначено, що "Мао був людиною, а не Богом".

■

23 листопада м. р. радянська пресова аґенція "Новости" розіслала, виступаючи під фірмою Місії СРСР при ООН, західнім установам масової комунікації пресове повідомлення п. з. "Перегляд радянської преси", в якому наводяться слова "Літературної газети" з приводу III Світового Конґресу Вільних Українців (СКВУ). У повідомленні називають учасників конґресу "гітлерівськими бандитами, зрадниками українського народу, руки в яких брудні від крови багатьох тисяч членів радянського народу, поляків і чехів і словаків". Далі йде мова про намагання СКВУ, нібито в опертi на деяких впливових чинниках США, встановити своє представництво при ООН. *Ю. М.*

digitized by ukrbiblioteka.org

З ЛИСТІВ ДО РЕДАКЦІЇ

ІВАН СВІТЛИЧНИЙ І МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ

З почуттям смутку прочитав я "Рильські октави" Івана Світличного в жовтневому числі "Сучасности". З приводу їхньої появи можна сказати таке:

Смерть, тюрма, заслання за вияв будь-якої іншої, крім російської, національної свідомости в СРСР — яку пошану і яке співчуття не викликали б вони до тих, хто їх зазнав — не можуть і не повинні бути долею *всіх* письменників. Якби так сталося, це було б нашою найбільшою трагедією. Можна Рильському зробити деякі закиди (кому з уцілілих письменників тієї або й пізнішої доби не можна?), але слід також пам'ятати, що той самий Рильський, який, як признає Світличний, не зробив ні на кого доносу, спричинився до повернення (нехай спізненого й неповного) в українську літературу тих письменників, які інакше могли б бути й досі наглухо поховані. Аргумент про "мед і гречку" — ні до чого. Чому б поет не мав писати про ці речі — хоч би і в сталінські часи і хоч би для контрасту з усім осточортілою режимною "поезією"? Немає сумніву, що Стус і Калинець — поети виняткової громадської мужности, за що ми їх високо цінимо, але невже Світличний не розуміє, що в часи сталінсько-єжовського терору такі, як Стус і Калинець, були б знищені так швидко й так тотально, що не тільки їхніх поезій, але й їхніх імен ніхто не знав би, а ті, що знали, боялися б і пошепки згадати? Що б ми не казали про теперішні "підлі і скупі часи", їх не можна порівнювати до сталінських, коли українські письменники (навіть і ті, що слухняно "оспівували пекло наче рай"!) зникали, як у прірву, і *ніхто про них уже нічого не довідувався.* Не лише обставини, але навіть дати їхньої смерти невідомі. А в наші також підлі часи, твори Калинця й Стуса (і Світличного!) якось дістаються з-за ґрат і з-за сибірських снігів і систематично друкуються за кордоном. Отже, одна річ — перспектива бути розчавленим, фізично знищеним або живцем похованим без сліду, а друга — все таки знати, що твій голос кудись доходить, десь відбивається луною. Все це Іван Світличний знає, і колись буде йому ніяково за оці свої "Рильські октави". А ми тим часом сприймемо їх не як логічний арґумент, а як вияв великого болю українського патріота, вияв, на який дає йому моральне право — але не право слушности — його страдницька біографія.

Борис Олександрів

ДО ПИТАННЯ РОБІТНИЧИХ ВИСТУПІВ У СРСР

Журнал "Сучасність" зробив добре діло, надрукувавши добірку Бєлоцерковського про робітничі виступи в СРСР і закликавши читачів доповнювати й уточнювати ці відомості.

Я хочу розповісти про Краснодарську подію 1963 року, тим більше, що моя інформація одержана з цілком офіційного джерела, яким є вирок, що починається, як звичайно, словами: "Ім'ям Російської Радянської..." і т. д.

Справа в тому, що в 1964 році до окремого політичного табору в Мордовії прибув "новенький". Це був звичайний робітник з Краснодару, суджений колись у минулому у кримінальній справі. Я читав його вирок, який привів його до нашого табору, тому і вважаю ці відомості за цілком офіційні, хоча й уточнені розповіддю самовидця.

Ось що сталося у Краснодарі.

У базарний день улітку 1963 року (майже рівно за рік після Новочеркаських подій) якийсь солдат на прізвище Грень продавав на краснодарській барахолці щось із своєї уніформи: чи то сорочку чи чоботи. Барахолкою йшли, як це часто буває, міліціонери. Вважаючи, що солдат не має права торгувати на базарі, та ще й уніформою, вони вирішили заарештувати його. Навтовп почав боронити солдата, але спроби відтіснити його від міліціонерів не вдалися. Міліціонери повели Греня, який не чинив опору, до будинку військомату на вулиці Красній, де, видно, його мали посадити на гавптвахту. За міліціонерами і солдатом ішов обурений натовп — близько сотні людей з базару. Солдата ввели до приміщення військомату, а натовп лишився на вулиці, голосно висловлюючи своє невдоволення й загрожуючи вдертися до приміщення.

За якийсь час з військомату вийшов якийсь солдат і сказав: "Заспокойтеся, вони мене випустили. Все в порядку". Але тут хтось з натовпу закричав: "Люди! Не вірте! Це не той солдат. Ходім визволяти *того*!" І натовп ринув до військомату. Тут, у приміщенні першого поверху, по натовпу відкрили вогонь. У вироку, правда, сказано, що стріляли вгору, а не в людей. Одначе, і це згадано в вироку, був смертельно поранений 16-літній школяр, що був у натовпі. Після перших пострілів люди кинулися на вулицю. "Ходім до міськкому партії!" — почулися вигуки. Несучи на руках тіло вбитого школяра, люди кинулися до міськкому. До них приєдналися інші, і першопричину події — солдата Греня — вже забули. Невідомо звідки, в руках декого з'явилися "антирадянські" гасла. Зокрема той, що прибув до нашого табору, був засуджений за "антирадянську пропаганду" під час цього походу до міськкому.

Демонстрацію швидко розігнали. Скільки було заарештованих — ніхто не знає. Можливо, що були арешти за "хуліганство", а політичну статтю дістав тільки наш новоприбулий до табору.

digitized by ukrbiblioteka.org

Кілька слів про висновки Бєлоцерковського. Він ніде не говорить про те, що виступи шістдесятих років були стихійні. Навпаки, він навіть підкреслює свідомість робітничої кляси. Приписує їй навіть певний модель наставлення до влади. Ніби й не було придушення повстання в Угорщині, окупації Чехо-Словаччини та й багато іншого. Хіба не робітники й колгоспники сиділи в радянських танках?

Ще пише Бєлоцерковський: "Більшість робітників ніколи не втрачала власної гідности, на відміну від інших шарів суспільства".

Читаєш таке і думаєш: про яку гідність іде мова? Чи не про ту гідність, з якою робітники (як, зрештою, і колгоспники, і службовці) щорічно йдуть голосувати за "кандидатів блоку комуністів і непартійних"?

У радянському деморалізованому суспільстві, де панує брехня, цинізм, алькоголізм, — невже в цьому суспільстві збереглася ціла кляса, яка "ніколи не втрачала власної гідности"? Чи, наприклад, національні забобони, гордовите ставлення до "неросіян" — властиве тільки селянам й інтелігенції, а робітникам чуже? Хіба не vox populi чули ми про Чехо-Словаччину в 1968 році: "Ми їх годували, а вони..."

Я не хочу тут обвинувачувати робітників і колгоспників у тому, що вони такі, як є. Було б дивно чекати від них політичної свідомости, від них, що виросли в тоталітарній державі, де нищено цілі народи і суспільні прошарки, де люди з дитинства зазнають "промивання мозків". Але ідеалізувати їхню свідомість — значить вільно чи не вільно творити міти.

Борис Вайль

Зміст

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

3 *Патриція Килина:* Спомин.
4 *Емма Андієвська:* Роман про людське призначення. Уривок.
8 *Юрій Тарнавський:* Парні вельосипедні перегони.
14 *Юрій Коломиєць:* Чотири вірші.
20 *Богдан Бойчук:* Декілька думок про Нью-Йоркську групу і декілька задніх думок.
34 *Юрій Соловій:* З запілля на фронти.

МУЗИКА І ТЕАТР

42 *Христина Петровська-Брежан:* Українська музика на міжнародній арені.
45 *Орест Ковалів:* Маріння для залюбленців. З нагоди виступів Анатолія Солов'яненка в нью-йоркській Метрополітальній опері.

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

49 *Василь Гришко:* Шлях до соборности.
67 *Мирослав Прокоп:* До історії розвитку української політичної думки під час Другої світової війни.

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

84 *Яків Сусленський:* Про єврейсько-українські взаємини в таборах і тюрмах для політичних в'язнів СРСР.

ДОКУМЕНТАЦІЯ І ПУБЛІКАЦІЇ

104 Скарга Петра Січка до Верховних Рад СРСР і УРСР.
107 Декларація ЗП УГВР у 60-ті роковини УНР та з приводу III Конгресу СКВУ.

РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ

113 *Юрій Лавріненко:* Від вироку заглади до документованої історії.

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

116 *Юрій Маївський, Роман Савицький:* На нашій не своїй землі.
119 З життя українців у світі.
121 *Ю. М.:* З міжнародної преси.

З ЛИСТІВ ДО РЕДАКЦІЇ

125 *Борис Олександрів:* Іван Світличний і Максим Рильський.
126 *Борис Вайль:* До питання робітничих виступів у СРСР.

digitized by ukrbiblioteka.org

Адреси наших представників

Австралія: Library & Book Supply
16 a Prospect Street
Glenroy, Vic. — 3046

Аргентіна: Dr. M. Wasylyk
Cooperativa de Credito
"Renacimiento"
Maza 144
Buenos Aires

Великобританія: Mr. S. Wasylko
4, The Hollows
Silverdale, Wilford
Nottingham

Ізраїль: G. Shakhnovich
c/o Oiring
Shimshon 692 7
Askelon

Канада Nina Ilnytzkyj
254 West 31st St. 15th Floor
США: New York, N. Y. 10001
USA
G. Lopatynski
254 West 31st St. 15th Floor
New York, N. Y. 10001
USA

Швайцарія: Dr. Roman Prokop
alte Landstrasse 22
8803 Rüschlikon

Швеція: Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Умови передплати
місячника "СУЧАСНІСТЬ"

на 1979 рік

	одно число:	річно:
Австралія	2. —	20. — дол.
Австрія	35. —	350. — шил.
Англія	0.95	9. — фун.
Аргентіна	50. —	500. — пез.
Бельгія	80. —	800. — бфр.
Бразілія	5. —	50. — н. круз.
Венесуеля	2.75	25. — ам. дол.
Голляндія	5.80	55. — гул.
Ізраїль	8. —	80. — із. ф.
Канада	2.75	25. — ам. дол.
Німеччина	4.90	48. — н. м.
США	2.75	25. — ам. дол.
Франція	11. —	100. — ф. фр.
Швайцарія	4.60	46. — ш. фр.

Журнал виходить 11 разів на рік. Двомісячне число за липень-серпень коштує подвійно.

Додаткові кошти пересилання нашого журналу летунською поштою до Канади і США становлять 12. — ам. дол. річно.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів виставляти чеки на прізвища представників даної країни.

Передплати з країн, де немає представництва, просимо надсилати безпосередньо на адресу адміністрації в Мюнхені і виготовляти чеки на Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.

Адреси для вплат: Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.
Karlsplatz 8/III, 8000 München 2

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.
Promenadeplatz, 8000 München 2
Kto Nr. 22/20457

Postscheckkonto PSchA München
Kto Nr. 22278-809

НАЙНОВІШЕ ВИДАННЯ «СУЧАСНОСТИ»

ЮРІЙ СОЛОВІЙ

ПРО РЕЧІ БІЛЬШІ, НІЖ ЗОРІ

Мюнхен, 1978. 319 ст. Обкладинка у виконанні автора.

Праця Юрія Соловія — це думки і статті про мистецтво і мистців. Ці статті з'являлися від 1950 року на сторінках української преси.

У книжці 152 репродукції картин і скульптур таких українських мистців: Олександра Архипенка, Миколи Бутовича, Якова Гніздовського, Любослава Гуцалюка, Слави Ґеруляк, Михайла Дзиндри, Григорія Крука, Антона Малюци, Христини Оленської, Аркадії Оленської-Петришин, Володимира Прокуда, Мирослава Радиша, Юрія Соловія, Михайла Урбана, Михайла Черешньовського й Іллі Шульги.

Ціна: 15.00 ам. дол.

Замовлення на всі видання "Сучасности" висилати на адреси В-ва:

В Європі:

Sučasnist
Karlsplatz 8/III
8000 München 2
Federal Republic of Germany

у США:

Nina Ilnytzkyj
254 West 31st St. 15th Floor
New York, N. Y. 10001
USA

digitized by ukrbiblioteka.org